

VIGILIA

1978
április

NYÍRI TAMÁS
A VILÁGRA NYITOTT EMBER

ÜRÖGDI GYÖRGY
MORUS SZENT TAMÁS

BÁNK JÓZSEF
A KATOLIKUS EGYHÁZ
AZ ÜLDÖZÖTTÉK VÉDELMEBEN

BENDA KÁLMÁN: **Pázmány Péter** politikai pályafutása

HEGYI BÉLA: **Utolsó vacsora** (Berki Viola képe)

PETRÁNYI ILONA: **Szerb Antal**, „az olvasó író” (II.)

PÉTERFALVY ANDRÁS: **Négyszemközt Marcel Légaut-val**

DANCI VILLEBALD: **És lőn este...**, az első nap

BARTÓK BÉLA **édesapjának húsvéti tárcája**

TOLDALAGI PÁL, BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS, SIMÁNDI ÁGNES
és MIHÁLY LÁSZLÓ **versei**

Karátson Gábor **Faust-illusztrációi** (Lator László)—**Jékely Zoltán és Csanád Béla**
verseskötetei (Síki Géza)—**Mészáros Márta filmjei** (Balogh Tibor)—**Berlióz: Faust**
elkárhozása—**Áment Lukács orgonaestje** (Tóth Sándor)—**Tájékoztató**
Extraits: français, deutsch, english

4

Ára 12 Ft

NYIRI TAMÁS	A világra nyitott ember — — — — —	217
BÍRÓ JÓZSEF	Kötélék, Tél-elő, Sorsmagány (versek) — — — — —	224, 229
BENDA KÁLMÁN	Pázmány Péter politikai pályakezdése — — — — —	225
URÜGDI GYÖRGY	Morus Szent Tamás — — — — —	230
PÉTERFALVY ANDRÁS	Négyszemközt Marcel Légaut-val — — — — —	234
TOLDALAGI PÁL	Szent-Demeter, Kifogyhatatlan Isten (versek) — — — — —	239
PETRÁNYI ILONA	„Az olvasó író”. Szerb Antal lektori jelentéseiről (2.)	241
BÁRDOSI		
NÉMETH JÁNOS	Olajfák hegyén, Holdas téli éj (versek) — — — — —	251
HEGYI BÉLA	Berki Viola <i>Utolsó vacsora</i> című képéről — — — — —	251
SIMÁNDI ÁGNES	Még akkor is, Akár az évezredek, Babits, Levél (versek) — — — — —	255
DANCFI VILLEBALD	És lőn este..., az első nap — — — — —	257
MIHÁLY LÁSZLÓ	Megőriztem (vers) — — — — —	269
VARGA IMRE	A canonica visitatio értelmező szótára (II.) — — — — —	270
	DOKUMENTUM	
	A katolikus egyház az üldözöttek védelmében (Dr. Bánk József) — — — — —	266

NAPLÓ

Demény János: Bartók Béla édesapjának húsvéti tárcája — 273; *Síki Géza*: A vers természetrajza — 276; *Lator László*: Karátson Gábor Faust-illusztrációi — 278; *Balogh Tibor*: Mészáros Márta filmjei — 279; *Tóth Sándor*: Berlioz: Faust elkárhozása; Áment Lukács orgonaestje — 281; *Tájékozódás* — 284; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 286.

Felelős szerkesztő: RÓNAV GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 137-438. 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda. Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés: egy évre 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre: 35,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

A VILÁGRA NYITOTT EMBER

Az emberiség történelme során mérhetetlenül sok áldozatot hozott a világ megismeréséért. Minél többet tud azonban a létező dolgok összességéről, annál sürgetőbb az önmagára vonatkozó kérdés: „Ki az ember? Mi az ember meghatározása és rendeltetése?” és „*Ki vagyok én? És minek élek?*”. Egy kérdés a sok közül, mégis teljesen más, mint az összes többi. A mindjobban magára eszmélő ember nemcsak a tudatától függetlenül létező valóságot kutatja; önmagára visszahajló fürkésző tekintetével elsősorban saját létét vizsgálja. Antropológiai korban élünk. Szellemi törekvéseink egyik fő célja az emberre vonatkozó átfogó ismeretrendszer kialakítása. Egész sereg tudomány fog össze, hogy minél több részletre kiterjedő és logikailag összefüggő képet alkosson az emberről.

Mindegyik tudomány saját oldaláról indul el és a maga módszerével nyúl a kérdéshez. E sokoldalú érdeklődés és több irányú megközelítés, a tudomány különféle ágainak és módszereinek *találkozása* meglepő eredménnyel járt. Az ember mivoltának kutatása közben váratlanul közös nyelvre találtak és egész sör kérdésben megegyezésre jutottak a korábban nagyon is elkülönült tudományágak képviselői. Közös kép körvonalai bontakoznak ki biológusok és fiziológusok, a fejlődéstan és viselkedéstan kutatói, pszichológusok és szociológusok, etnológusok, filozófusok és teológusok előtt; és számos jel vall arra, hogy az emberről kialakuló egységes látásmód nemcsak meggátolja a szaktudományok további szétforgácsolódását, hanem közelebb is hozza őket egymáshoz.

Amióta a metafizika elveszítette megkülönböztetett helyzetét gondolkodásunkban és nem tekintik többé alaptudománynak, veszedelmes, már-már áthidalhatatlan szakadék támadt a természettudományok és a humántudományok között. Az ember természeti adottságait, szervezeti felépítését és rendeltetését kutató szaktudományok viszont a legjobb úton vannak afelé, hogy betöltsék az űrt, ami a metafizika trónfosztásával támadt a tudományos életben. Az antropológia föllendülését méltán tekinthetjük gondolkodásunk kopernikuszi fordulatainak. Miben nyilvánul meg? és hogyan kell értenünk?

Az antropológia kopernikuszi fordulata

A szemléletmód átalakulása leginkább abban mutatkozik meg, hogy az *újkor embere autonómiára tör*: nem hajlandó beilleszkedni a világba, hanem uralkodni akar rajta. *M. Heidegger* a metafizikának tulajdonítja ezt az alapvető szemléleti változást, holott éppen a metafizikus gondolkodás megszűnése idézte elő. A görögök metafizikára hajló szelleme alakította ki a kozmosz fogalmát; az eget és a földet, az isteneket és az embereket magában foglaló rendszert: „A bölcsök is azt mondják, Kalliklész, hogy kölcsönösség, barátság, egybehangzó rend, józan mérték és igazságosság fűzi össze az eget s földet, az isteneket s az embereket. Ezért nevezik a mindenséget kozmosznak, vagyis világrendnek” — írja *Platón* (*Gorgiasz*, 508). A hellén kultúra embere e kozmikus szimpátiában kereste az ember célját és lelte meg rendeltetését, tudniillik azt, hogy összhangban éljen a bölcsen és szépen elrendezett kozmossszal. Az ember mikrokozmosz, a világ kicsiben — mondja *Démokritosz* (*Diels* 68,34). „Az emberben, e kis világban” van valami a valóság minden rétegéből és eleméből: az isteniből és szellemiből, a testiből és anyagiból. Ugyanígy vélekedik *Arisztotelész*, mikor azt tanítja, hogy az ember magába tudja gyűjteni a mindenséget: „a lélek, valamiként minden” írja a lélekről szóló művében (*De anima*, 431). A mediterránum lakója nem győzi csodálni az embert és hirdetni nagyságát. De bármennyire is magasztalja, a kozmosz aspektusában értelmezi — a *világ képmásának* tekinti. *M. Eliade* kutatásaiból tudjuk, hogy az ember kozmikus szemlélete a vallástörténet legmélyebb rétegében gyökerezik, úgyhogy a görög metafizika azt fogalmazta meg csupán, amit örökül hagytak rá a legősibb vallások. Az újkori szemlélet viszont éppen e kozmikus magyarázatot utasítja vissza. Az emberi mikrokozmosz képe ugyanoly távol áll tőle, mint az ókor vilásképe: a gömbalakú világegyetem középpontjában elhelyezkedő Földdel s az e körül keringő ötvenhat csillag-szférával. Legalább akkora esztelenségnek tartja az egyszer s mindenkorra megállapított világrend eszméjét, mint a világegyetem középpont-

ját. Pusztá gondolata is merő képtelenség, kiáltó ellentétben áll természettudományos észjárásunkkal és technikai civilizációnkkal. A világképnek már nem az a rendeltetése, hogy értelmezze az embert. Legföljebb természettudományos modellként jöhet számításba, abból a célból, hogy elősegítse az ember uralmát a világon — emlegeti föl *M. Heidegger* „A világkép kora” című írásában. Mégis, elgondolkoztató bírálata ellenére is, a korábbi évszázadokban elképzelhetetlennek látszó technikai eredmények úgy látszik azt igazolják, hogy e hatalmi törekvésben megnyilvánuló gondolkodásmód — legalábbis részben — a valóság talaján áll.

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a világ nem otthonunk többé, hanem tevékenységünk nyersanyaga csupán, és ezzel kényünk-rekedvünk-re manipulálunk. A hazáját vesztett ember manipulálási lehetőségeinek félelmetes növekedése kellemetlen közérzetet kelt, nyomasztó szorongást ébreszt: ugyan kiféle, miféle lény az ember, hogy ekkora hatalom birtokába került? És mi a biztosíték, hogy nem él vissza roppant erejével? Azután, hogy a világ nem otthona többé, kiszakadt a kozmosz kötelékéből; cselekvésében és tevékenységében nem igazodhat az ég és a föld, az egyéni és a társadalmi élet „világrendjéhez”. A mai ember létállapota az aggodás, a gond, a kivetettség érzete — mondják az egzisztencia bölcsélet képviselői *B. Pascaltól S. Kierkegaardon át M. Heideggerig és K. Jaspersig*. Úgy írják le a világot építő ember „semmibe tartott” (*M. Heidegger*) létét, mintha egyesegyedül tőle magától függene annak meghatározása, hogy kicsoda és micsoda voltaképpen. *K. Jaspers* szerint a szabadság egyenlő az ember lényegével, amennyiben szabad és föltétlen döntéseiben valósítja meg önmagát, méghozzá olyanformán, hogy e választások nyomán derül fény tulajdonképpeni ki- és milétére. Nyilvánvaló, hogy e felfogás nem ment jó adag túlzástól. Senki nem rendelkezik föltétlenül önmagáról; minden egyes, bármily teremtoi aktusában is függ biológiai, történelmi és társadalmi előzményeitől, egyéni élettörténetének szerencsés vagy balszerencsés adataitól és a korszellem hatásától. Akkor sem független, amikor úgy véli, hogy felrúg mindent, amit csak talál, hiszen nem mással, hanem *csak azzal* fordulhat szembe, amit ott talál. Hosszan sorolhatnánk az ember szabadságára vonatkozó érveket és ellenérveket, ám mit sem változtatnának azon, hogy ma már nem a világgal határozzuk meg az embert; ha pedig kérdőre vonjuk az ember felől, azon nyomban visszadobja a kérdést neki magának. *Ebben* a szemléletbeli változásban rejlik az antropológia kopernikuszi fordulata, és ez az új gondolkodásmód érteti meg az emberre vonatkozó tudományos érdeklődés fölvirágzását.

Világ és külvilág

Az újkor tudatosította első ízben sajátos lehetőségünket, hogy módunkban áll rákérdezni életformánkra és megváltoztatni életünknek azt a rendjét, melybe beléshülettünk. Az embert állandó belső indíttatás készíti arra, hogy kérdőre vonjon kivétel nélkül mindent, ami csak a szeme elé kerül. Ennek, az élők világában fölöttébb szokatlan jelenségnek *M. Scheler* a nyitottság nevet adta. *A. Gehlen* szerint „az ember nyitottsága a világ iránt” (*Weltoffenheit*) létünk *alaponása*: megnevezi, ami emberré teszi az embert, ami megkülönbözteti az állatoktól és kiemeli a természetből. Első hallásra oly látszatot kelt ugyan, mintha *M. Scheler* definíciója is a világgal határozná meg az embert, holott épp a fordítottjáról van szó. Mit értsünk mármóst azon, hogy az ember nyitva áll a világ előtt?

E meghatározás elsősorban az ember és az állat alapkülönbségét teszi szóvá, azaz az ember kivételes helyzetét az élők világában. Arról beszélnek a modern antropológusok, hogy az embernek „világa van”, az állatnak pedig „külvilága”, azaz örökletesen meghatározott, fajra jellemző és felcserélhetetlen környezete. Elsőként *A. Schopenhauer* hívta föl a figyelmet, hogy az állati szervezet szembebeszökő módon, a legapróbb részletekig arányban van életmódjával és önfenntartásának külső eszközeivel. *A. Gehlen* szerint az állat életmódjának és lakóhelyének ismeretéből messzemenő következtetéseket vonhatunk le szervezetének felépítésére, támadó és védekező fegyvereire vonatkozóan. Az állatok — legalábbis annak alapján, amit eddig tudunk róluk — korántsem észlelik azt, a bőséget és gazdagságot, amit az emberek tapasztalnak környezetükben. Az állatok szigorúan szelektálják a szüntelenül áramló ingereket és csak néhányukra válaszolnak, fajukra jellemző ösztönös módon. Így alakul ki sajátos környezetük, mely

fajonként változik: tágabb vagy szűkebb, bonyolultabb vagy egyszerűbb. Abban azonban kivétel nélkül minden faj megegyezik egymással, hogy egyedeik a legnagyobb mértékben „kötődnek külvilágukhoz” (umweltgebunden) és hogy viselkedésüket *szükségszerűen* befolyásolja, determinálja környezetük, melyben élnek. A környező tárgyak egyes jegyei „jelzőként” hatnak, és nem tanulással elsajátított, hanem velük született reakciót váltanak ki belőlük. Úgy látszik, hogy az állatok néhány jellegzetes kioldó jegyre specializálódnak, és a környezetből érkező jelzések önműködően elindítják az ösztönben tárolt viselkedésformát. Esetleges félreértéseket elkerülendő: az egyes kifejezéseket jobbra köznyelvi értelmükben használjuk. Ösztönön inkább készletest (drive Trieb) értünk, viselkedésformán pedig ösztönös viselkedést (instinct), bár valószínű, hogy a valóságban ezek nem választhatók el egymástól.

Az ösztönös viselkedés, illetve külső megfelelője, a külvilág, némely kezdetleges élőlénynél a környezet néhány jegyéből tevődik össze. Például a kullancs „külvilága” három érzetre korlátozódik: fény- és melegérzetre, valamint egyetlen szagminőségre. Fényérzéke mutatja meg az utat valamely fa vagy cserje felsőbb ágára. A teljesen vak állatot szaglóérzéke értesíti a zsákmány közeledtéről, ámbar ez is csupán egyetlen szagra, az emlősökre jellemző vajsav szagára érzékeny. Mikor ilyen jelzés éri, lepattan a fáról s ha valami melege érik, akkor hőérzékét követve megkeresi a legmelegebb, azaz szőrtelen helyet az állat testén, és a bőr alá furakodva teleszívja magát vérrel. Elkölti élete egyetlen étkezését, mely egyúttal nászalkoma is. Azután pedig, hogy megtermékenyült petéi lehullanak a földre, elpusztul. Ennyiből áll a kullancs „külvilága”. Siketen és vakon tengeti életét; nem hall, nem lát, nem ízlel — ámde nincs is szüksége ezekre.

A kullancs környezete szemlélatomást kirívóan egyszerű. Bár például a réceféléké is csak látszatra gazdagabb, a legtöbb állaté mégis jóval bonyolultabb és összetettebb. Mindazonáltal közös tulajdonságuknak mutatkozik, hogy az ember előtt feltáruló világnak vékony metszetét, keskeny szeletét ismerik csupán. Érzékszerveik az ön-, ha ugyan nem a fajfönntartás szempontjából hasznos jegyekre specializálódnak, és ezekre ösztönös viselkedésformákkal felelnek. Találónan jegyzi meg *W. Pannenber*g, hogy a legrugalmasabban viselkedő állatok is azt élik át csupán, amit észlelésük és viselkedésük örökletes mintáiban (pattern) a konkrét tapasztalást megelőzően is „ismertek” már a világból — nagyjából úgy, ahogyan *I. Kant* képzelte az emberi megismerés folyamatát. A közigbergi filozófusnak természetesen igaza van abban, hogy a világból érkező számtalan üzenet közül nem fogadjuk mindegyiket, hanem csak azokat, melyek valamely szempontból fontosak. Az óra ketyeg és te nem hallod; de tüstént meghallod ugyanazt a ketyegést bár nem hangosabb, mint az imént, mihelyt célod így kívánja. Oktalanság volna kétségbe vonnunk a cél és az érdeke nyomós voltát, ámde az ember célját és érdekeit nem ösztönei szabják meg, hanem ő maga állapítja meg. Az emberi létezés nem szűkül az önfenntartás feltételeire; élményeink és tevékenységeink nem korlátozódnak a biológiailag *hasznos* jelzések szűk körére. Az embernek is védekeznie kell a világból áradó ingerözön ellen, ő is szelektálja benyomásait, *A. Gehlen* szavával „tehermentesíti” magát. E tehermentesítés olyasvalamit hoz létre, ami hasonlít az állatok külvilágához, csakhogly nem az ember veleszületett korlátja, hanem saját műve, maga választotta berendezkedése a világban. Senki sem vitatja, hogy az erdő más a vadásznak, más a favágónak és más a kirándulónak. Ámde az a mód, ahogyan a vadász átéli az erdőt, nem testi fölépítésétől, hanem maga választotta foglalkozásától függ, és — legalábbis elvben — mi sem akadályozza, hogy abba hagyja mesterségét. Ha például mérnökségre adja fejét, akkor hamarosan a vasárnapi kirándulók „szemével” látja az erdőt. Ez nem adatik meg a többi élőlénynek: sosem tudják „más szemmel” nézni a világot, kizárólag velük született környezetükben találják föl magukat.

Az ember világa

Az embert nem határolja „külvilág”, nyitva áll az egész világra. Nem mintha olyan ingereket is észlelné, melyekre nincsenek érzékei. Nyitottsága elsősorban abban nyilvánul meg, hogy sosem elégszik meg a megszerzett tapasztalatokkal; újakat keres és kifogyhatatlan feleménnyel alkalmazkodik a változó körülmé-

nyekhez. Bármikor tud hangot váltani. Nagyfokú alkalmazkodó képessége szorosán összefügg biológiai felépítésével. Talán *Aquinói Szent Tamás* jegyezte meg elsőként, hogy szervezetünk — ellentétben az állatokéval — *nem specializálódik* adott életfeladat megoldására: az embernek nincs szárnya, hogy repüljön, sem karma, hogy megragadja zsákmányát. Ehelyett *k e z e* van, és ezzel, mivel nem szűkebb területre korlátozva fejlődött, valamennyi életfeladat megoldható (S. th. I q. 76 a. 5). Az ember specializálatlan volta feltehetően összefügg azzal, hogy a többi emlőshöz képest túlságosan korán jön a világra, és hosszan tartó ifjúsága alatt nagyon sokáig alakítható marad szervezete. „Úgy van megalkotva, hogy viselkedésének és testalkatának döntő fejlődési szakaszait pszichikai és testi események szoros kölcsönhatásában, az anyatesten kívül élje át” — állapítja meg *A. Portmann*.

Ösztöneink nem irányulnak születésünkkel meghatározott jegyekre. Egyéni célkitűzés és önfegyelem, erkölcs és szokás segíti elő szervezetünk végleges kialakulását. „Meghatározatlan állat” (*F. Nietzsche*) létére önmagát kell kimunkálnia az embernek nevelés, művelés és önművelődés által. Az állati viselkedést szabályozó ösztönök nyomokban található csak meg az emberi szervezetben. Vele született tájékozódási készség híján érzékei „kiszabadulnak” az állati funkciókörbe való beépülés fogságából: az ember nemcsak aziránt érdeklődik ami „jó és hasznos” neki, ami „javát szolgálja”. A közvetlen érdek visszaszorítása kidomborodik egész létérzésén és magatartásán; sajátosan nyitott és körültekintő viselkedésén. „Akin teljesen uralkodik egy világosan meghatározott ösztön, az nem tekint sem jobbára, sem balra, hanem csak azokra a jegyekre, melyek előre jelzik, amit keres” — jegyzi meg *W. Pannenberg*. De ez nem emberi viselkedés.

Az emberek általában azért nem viselkednek így, mert nincsenek oly szoros és közvetlen kapcsolatban környezetükkel, mint a többi élőlény. Alapjában véve nem funkcionálisan észlelik a környezetükben levő dolgokat: nem azt nézik, hogy „*mire valók?*”, hanem hogy „*mik?*” önmagukban, s csak ezután keresik, hogy miként illeszthetők bele terveikbe és céljaikba. Az ember distanciát teremt maga körül s távlatból nézi a dolgokat. E perspektívában több oldalukat veszi észre, különféle tulajdonságokat fedez fel bennük és ezekhez alkalmazkodik viselkedésében is. Az élőlények közül egyedül az ember észleli a szó szoros értelmében véve „tárgyilagosan” a világot. Ezzel azt akarjuk kifejezni, hogy a „dolog magában” is felkelti érdeklődését és lebilincseli figyelmét. A dolgok nem „esnek a keze ügyébe” (zuhanden), mint *M. Heidegger* véli, hanem ámulatba ejtik eredendően szokatlan és különös voltukkal. Az újabb viselkedéstani vizsgálatok fényében nem igazolódik a pragmatikus-naturalista szemlélet. A kutatások inkább a klasszikus felfogást erősítik meg: *P. Overhage* könyveiből kiviláglik, hogy a homo faber is született teoretikus lény. Az embernek nem adatik meg, hogy olyan „természetesen éljen” a természetben, mint a többi élőlény; eleve *i d e g e n* számára kivétel nélkül minden a világon. Bármily idillikus képet rajzol *J.—J. Rousseau* a természetes állapotról, mi emberek akkor érezzük csak jól magunkat a világon, ha a kultúra mesterséges világában élünk. Ez esetben persze már valóban „kéznél vannak” a dolgok. Eredendően azonban barátság-talan körülöttünk minden, úgyannyira, hogy még magunkat is idegen szemmel nézzük. Ebben nincs meglepő, hiszen kizárólag a világ közvetítésével ébredünk saját éniünk tudatára, mégpedig olyan úton és módon, ahogyan testünk kapcsolatba kerül különféle idegen dolgokkal. Minden emberi képesség, a legelemibbtől kezdve a legmagasabbig saját tevékenységünk árán, az ember és a világ kölcsönhatásában bontakozik ki. Nincs választásunk. A világ felkutatása és a tárgyi összefüggések feltárása nyomán tudatosulnak bennünk szükségleteink és az, hogy voltaképpen hová akarunk kilyukadni. Csak a világból merített tapasztalatok kerülő úttján tudjuk irányítani és kialakítani születésünkkor meg nem határozott ösztöneinket, kiegészítve őket a magunk által előteremtett szükségletekkel és igényekkel. Nyilvánvaló, hogy tapasztalataink gyarapodásával megváltoznak szükségleteink is. Ha egyáltalán, akkor kizárólag ezen a hosszú és verejtékes úton ismerhetjük ki önmagunkat.

A mondottak alapján érthető, hogy a görögök miért a kozmosztól kérték számon az embert. Ám ugyanennyire nyilvánvaló, hogy a világ sosem adhat végleges választ az ember mivoltára és rendeltetésére vonatkozó kérdésre. Ezt

a görögök maguk is sejtették már. *Platón* külön dialógust szentel „a kimeríthetetlen tudásvágynak” és az „erósznak”, mely „az itteniekből kiindulva mind magasabba emelkedik, lépcsőzetesen haladva, mígnem eljut ahhoz a széphez” és igazhoz, mely betölti az ember minden vágyát (*Szimposzion*, 210—212). Ennek ellenére, mint említettük, az újkori emberben tudatosult először, benne fogalmazódott meg világosan, hogy nincs oly kérdés, mely ne nyitná meg újabb kérdések sorozatát, úgyanyira, hogy végül az embernek kell döntenie még a világról is.

Az emberi nyitottság értelmezése

Az eddigiekből kiviláglik, hogy a külvilágtól való nagyobb függetlensége különbözteti meg az embert az állattól. E függetlenségnek vagy szabadságnak színönimája az „ember nyitottsága a világ iránt”. Nézzük mármost, hogy pontosan mit értsünk ezen. Mi ennek a különleges kifejezésnek mélyebb értelme, szabatos jelentése? Tulajdonképpen mire nyitott az ember? Nyilvánvalóan új dolgokra és új tapasztalatokra. A többi élő viszont — bár érzékszerveik önmagukban sokkal többre is alkalmasak lennének — csak néhány, fajilag meghatározott ingert fog fel a külvilágból. Bizonyos, hogy minden állatnak saját „észlelési világa” (*Merkwelt*) van, és ez nem azonos azzal, amit az ember vesz észre az állat környezetében — mondja *N. Tinbergen*. Fejtegetéseink döntő szakaszához értünk. Csakugyan különbözik-e az ember világa az állatok külvilágától, és ha igen, akkor miben? Lehetséges, hogy az ember is úgy van „hangolva” a világra, mint az állat a külvilágra? Merőben ennyit jelentene, hogy nyitott a világra? Ez esetben az ember és a világ viszonya pusztán fokozatilag különbözőnek az állatok és külviláguk kapcsolatától. A szavak könnyen kelhetnek oly látszatot, mintha az ember világa sem lenne több egy szerfőlött bonyolult külvilágnál. Az ókori gondolkodás kozmosz fogalmát csakugyan az a meggyőződés irányította, hogy a világ az ember hajléka és ennek falai közé szorítva kell élnie. Még *Dante* is *Ulysses-Odüsszeusz* „örült utazásáról” énekel, mert átlépte az embernek megszabott határt: „hol *Herkules* emelte oszlopát, hogy onnan már ember ne menjen tovább” (*A pokol* 26,108). Ám, aki az ember zárt lakhelyének tekinti a „világot”, aki ezt érti rajta, az nem tapintott rá az ember és az állat lényegi különbözőségére. A modern antropológia kulcsszava nem fokozatbeli eltérésre utal, nem annyit mond csupán, hogy az ember *kevésbé* függ környezetétől, mint az állat. A kifejezés megfogalmazása tulajdonképpen kissé félrevezető, mivel egyáltalán nem az a mondanivalója, hogy az ember csak a világnak van nyitva, csak a világra fogékony. Ellenkezőleg, az ember föltétlen nyitottságát állapítja meg, azt húzza alá, hogy az ember meghatározása krónikus meg nem határozottsága. Úgy kell ezt értenünk, hogy az ember eleve, mívoltából adódóan fölébe magasodik minden egyes léthelyzetnek, eredendően túlnyúl minden egyes tapasztalatán: tárva-nyitva áll új tapasztalatok szerzésére és az ebből következő új létfeladatok megoldására. Nem néz föl a világra; mert a világ fölé emelkedik, amennyiben föltette van minden képnél, amit alkotott vagy alkotni fog a világról. Az ember nyitottsága az előfeltétele annak, hogy egyáltalán rákérdezhessen a világ egészére, hogy a világ mint világ jelenhessék meg tapasztalatában. Ha nem működnék létünk legmélyén e nyugtot nem ismerő benső indíttatás mindenek meghaladására, akkor nem keressénk és kutatnánk szüntelenül, még akkor is, sőt akkor igazán, midőn nem ösztökél valamely kézzelfogható érdek vagy haszon.

Ne higgyük azonban, hogy végére jártunk már a dolognak. Még megoldásra vár egy súlyos probléma. Mire magyarazzuk e különös, az állatitól teljesen eltérő viselkedést? Miből fakad csillapíthatatlan nyugtalanságunk? „Mit válaszoljak erre, s hol lelek olyan pontot, ahol kérdéseimnek megálljt parancsolhatok” — kérdi *J. G. Fichte* „Az ember rendeltetése” című írásában. Merre menjünk? Talán a kultúrához forduljunk? Kiváló antropológusok, *A. Gehlen*, *M. Landmann*, *A. Portmann*, *E. Rothacker* és mások vannak azon a nézeten — természetesen *K. Marx* is —, hogy a kultúrában kell keressünk az ember meghatározását. A kultúra azonban, illetve az ember viszonya a kultúrához további kérdéseket vet föl, mivel saját alkotásában sem lel nyugalmat az ember. Nem éri be azzal, hogy mesterséges világgá alakítja át a természetet. Sőt, úgy tűnik, hogy saját

művével még kevésbé tud betelni, mint a természet adományaival. Egyszer, viszonylag korán, a legfinomabb falatoktól is megcsömörlik az ember. A kultúra lehetőségeit viszont sosem meríti ki. Minden egyes megvalósult lehetőség több és nagyobb lehetőséggel ajándékozza meg, és nem nyugszik addig, míg ki nem aknázza azt is. Minél többet alkot, annál ellenállhatatlanabb erő hajtja a még többre. A kultúra állandó fejlődése, alapvetően átmeneti jellege arra vall, hogy a kultúrát is túlszárnyalja az emberiség rendeltetése. Az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi javak bősége, gazdagsága és változatossága nem magyarázható másra, mint az alkotókedv és alkotóerő túlszordulására. Az ember — vulgáris kifejezéssel ugyan, de a szó legigazibb értelmében — mindig „túllő” a célon. Nem féktelenségből vagy önfegyelem hiányából, hanem azért, mert a „cél”, bármi legyen is, mindig több erőt mozgósít, mint amennyit elérése igénybe vesz.

A. Gehlen az ösztönök túltengéséről beszél. Az állati ösztönvilág időszakos kényszerűségeivel ellentétben, az emberre krónikus nyomással nehezednek külső és belső feladatai. Nem is szólva arról, hogy az állatok örökletes reakciói kizárólag a specifikus tárgy jelenlétében oldódnak ki. Ezzel szemben az emberre nem időszakosan, hanem idültlen nehezedő ösztönnek sem meghatározott iránya, sem specifikus kiváltója nincs. Nincs sajátos célja, mely hiánytalanul betöltené. Az ösztön túltengése mérhetetlenül meghaladja a biológiai főkönyvbe bevezetett gyönyör vagy fájdalom néhány tételét. E túlfűtöttség nyilvánul meg a játékban vagy abban az egyedülálló emberi szenvedélyben, mely magát az életet is hajlandó kockára tenni. Bár nem alakult még ki a játék végleges elmélete, bizonyosnak látszik, hogy az „emberi játék” kulturális megalapozottsága folytán lényegileg különbözik az állatok „természetes játékától” — foglalja össze a vonatkozó irodalmat P. Overhage. Az élet kockáztatásának szenvedélye semmiképpen sem magyarázható biológiai módon, mivel nem előnyt, hanem hátrányt jelent a létért való küzdelemben. „Hogy a veszélyeztetett lény önmagát tegye ki a veszélynek, s kockázatosságából tudatosan csináljon kockázatot: ez az ember gyakran megkísérelt és gyakran sikerrel koronázott lehetősége; ebben a vonatkozásban nincs különbség a mammutvadászok, a nyílt tenger szélviharait sajkáik hajtására hasznosító polinézek és az első repülők között” — állapítja meg A. Gehlen, s csak azért nem beszél az úrhajósokról, mert negyven évvel ezelőtt, amikor könyvét írta, álmodni sem mert volna erről a „sikeres kockázatról”. Az ember átfogó elméletének mindenképpen felelnie kell e „biológiai paradox” viselkedésre is — mondja. Találó megfogalmazása szerint „meghatározatlan költeesség” hajtja a vérünket. Ebben, az élet hajszolásában kell keresnünk nemcsak a művészet, a vallás egyik gyökerét is, amennyiben képzelőerőnk alakot kölcsönöz e „meghatározatlan költeességnek”. Természetesen nem következik ebből, hogy a vallás pusztán emberi mű. A képzelőerőnek felmérhetetlen szerepe van létrejöttében, ám a fantáziát is megelőzi valami.

Istenre nyitott létező

Az ösztönrendszer mélyebb elemzése világosan igazolja iménti megállapításunkat. Az ösztön alapértelme ugyanis az, hogy létfenntartásunk érdekében kénytelenek az élőlények igénybe venni valami mást, amire rá vannak utalva. Ilyen létszükséglet a megfelelő táplálék, meghatározott éghajlati adottságok és növényi vegetáció, kapcsolat a faj többi egyedével és nem utolsósorban testi egészség. Az állatok életszükséglete specifikus külvilágukra korlátozódik, az emberi igények viszont végeláthatatlanok. Az ember nemcsak bizonyos létfeltételekre szorul rá, hanem *valami paritalanra*, ami mindig megtagadja magát tőle, valahányszor megéri. Amint Váci Mihály írta:

*Jóllakhatsz fuldoklásig a gyönyörökkel,
— az életből hiányzik valami.
Hiába vágyasz az emberi teljességre,
— mert az emberből hiányzik valami.
Hiába reménykedsz a megváltó Egészenben,
— mert az Egészből hiányzik valami.*

Idült hiányérzetünkre nincs más magyarázat, mint egy, a világot teljességgel meghaladó és az emberhez forduló *vis-à-vis* létezése. Nem mi alkotjuk vágyaink fantasztikus tárgyát, amint L. Feuerbach vélte, hanem indítatásaink túltengésének, igényeink örökös betöltetlenségének a *létből* következtetünk a sajátos lét-állapot világlelfeletti előfeltételére. Amennyire konkrét, kézzelfogható, minden egyes lélegzetvételünkben fölismerhető létünk ráutaltsága valami parttalanra, annyira reális, konkrét és tagadhatatlan a világon túli „szembenlévő” létezése. Ábránd talán az „ösztonök túltengése” vagy „a meghatározatlan köteletség”? Amilyen tapasztalhatóan reálisak, ugyanolyan tapasztalhatóan reális az ember „végtelen ráutaltsága” és ennek világon túli előfeltétele. „Vágyat az fakaszt, ami van, az ábránd pedig nem létező” (P. Claudel).

Nyelvünk Istennek nevezi az átellenünkben levő Valóságot. Nyilván akkor használjuk helyesen és szót, ha a parttalan emberi törekvés reális előfeltételét értjük rajta. Különben üres szóhüvely, melynek nincs jelentéstartalma.

A „világ iránti nyitottság” magvának a világon túli, Valódi-Valóságra való ráutaltságunk bizonyult tehát. Senki se keressen e fölismerésben „istenbizonyítékot”; az Isten léteire vonatkozó állítás igaz voltát módszeresen kimutató eljárást. Különben is fölöttébb gyermeketeg dolog azt gondolni, hogy csak az *van*, aminek megléte tudományos módszerrel igazolható. Tévhit ez a javából, olyan tudományos babona, melynek tudománytalanságát már Arisztotelész leleplezte: „Gyermetegsége, a műveltség hiányára vall, ha valaki nem látja be, hogy mire kell és mire nem kell bizonyítékot keresnie, mivel tejjességgel lehetetlen *mindent* bizonyítani” (Metaphysica, 1006 a 6). Bizonyíték ide, bizonyíték oda, az ember biológiai elmélete mindenképpen föltelezi a Szemközti-Valóság létét, melyre rá vagyunk utalva, akár tudatosítjuk vég nélkülű ráutaltságunkat, akár nem. Enélkül az előfeltétel nélkül lehetetlen meghatározni a „világ iránti nyitottság” pontos értelmét. De, mint említettük, e *vis-à-vis* ismeretlen. Egyelőre nem tudjuk, hogy kicsoda vagy kicsoda. M. Heidegger élte végéig sem tudta eldönteni, hogy a lét semmije, vagy a létezők léte alkotja-e az emberi kérdések végtelen távlatát. De vajon nem abban mutatkozik-e meg *végtelen* ráutaltságunk Istenre, hogy nem ismerjük rendeltetésünket, hanem vég nélkül keressük? És kereshetnénk-e így, ha nem lennénk ráutalva miközben nyomozunk utána — feltéve, hogy egyáltalán meglelhető? A vallástörténet bőven kifejti, hogy az emberek miként találkoztak a Szemközti-Valósággal, illetve hogyan fogalmazták meg élményeiket. Megint más lapra tartozik, hogy mifélék ezek a tapasztalatok, hogyan tették szavá őket, csakugyan méltók-e Istenhez. Mindenesetre azon kellene le-mérmünk a különféle vallások üzenetét, hogy betemetik-e vagy kiássák-e, a végtelenbe tágitják-e egzisztenciánk nyitottságát.

Nem kétséges, hogy a modern antropológia alapeszméje, „az ember nyitottsága a világra” szellemtörténetileg a Szentírásban gyökerezik. A bibliai teremtetéstörténet a világ urává teszi az Isten képmására alkotott embert, hogy a Teremtő megbízásából az Ő helytartójaként uralkodjék az égen és a földön, azaz a világon, melyre nincs szava a héber nyelvnek. Az ember, mivel *egyedül* Istennek szolgál, fölötte áll minden teremtménynek; a Nap, a Hold és a csillagok is neki teremtettek. Istennek való elkötelezettsége föloldja a világ kötelekei alól és kiszabadítja környezetének függőségéből. A Teremtő világlelfelettsége pedig mítosztalanítja a világot, megfosztja szakrális varázsától és az ember kezére bizza, hogy őrizze és művelje. Nem véletlen, hogy a modern antropológia kezdete egy teológus, J. G. Herder nevéhez fűződik, állapítja meg A. Gehlen. Herder a nyelv eredetéről írt pályaműben (1772) teljesen a modern antropológia szemszögéből mutatja be az ember különbözőségét az állatoktól. Bámulatos mélyen látja az összefüggéseket az ember „gyámoltalansága”, vagyis specializálatlansága, a „világ iránti nyitottsága” és „vágyainak szétszórtsága”, mint ma mondanánk ösztöneinek túltengése között. Az 1784-ben megjelent „Eszmé az emberi történelem filozófiájához” című könyvében pedig úgy határozza meg az embert, mint „a teremtés első felszabadultját”. Nem túlozza el A. Gehlen, mikor kijelenti, hogy „a filozófia antropológia lépést sem tett előre Herder óta”, s alapeszméi megegyeznek a mai tudományos antropológia alapfogolataival. Az antropológia családfája a teológia talaján sarjadt ki, s ma sem tagadhatja meg származását, mert amint láftuk, nem szólhatunk anélkül az emberről, hogy ne beszéljünk egyúttal Istenről is.

Három pontba foglalom a mondottakat:

1. A „világ iránti nyitottság” reális előfeltétele az ember ráutaltsága Istenre. Aki nem tudatosítja ezt, az nem ismeri föl a „világ iránti nyitottság” tulajdonképpeni jelentését. Abban a hiszemben él, mintha a világ lenne rendeltetésének a célja, holott az ember meghatározó vonása éppen az, hogy kérdései túlterjednek a világról szerzett valamennyi tapasztalatán. Az ember olyan kitüntetett lény, aki a világot végtelenül meghaladó Szemközti-Valóságra van ráutalva. Akkor értelmezzük helyesen egzisztenciánk megkülönböztető sajátosságát (differentia specifica), ha meglátjuk benne az istenkérdés fölsejlesztését. A világon túla irányuló rendeltetésünk az az előfeltétel, ami lehetővé teszi megnyílásunkat a világra.

2. Nem tapintunk rá az emberi nyitottság lényegére mindaddig, amíg csak a kultúrában keressük azt. Való igaz, hogy a kultúra biológiai szükséglet számunkra: az ember természete kívánja meg, hogy nem természetes világban éljen. Meghatározatlan élőlényként önmagát kell kialakítani, ilyenformán biológiailag szükséges az önművelés és nevelődés. Kultúra nélkül biológiailag kiforratlan: a világ alakítása közben ad végleges alakot önmagának is. Amde világot építő tevékenysége nem érthető meg merőben biológiai alapon. Csak akkor ismerjük föl a kultúra lényegét, ha oly keresés és kutatás megnyilvánulásának tekintjük, mely nemcsak a természetet kérdezi túl, hanem a kultúrán magán is.

3. Az állatok környezetük függvényei. E függés megfelelője az emberben nem a természet világával való kapcsolat, sem a kultúra iránti igény, hanem az Istenre irányuló létezés partatlansága. Isten azt jelenti az embernek, amit a környezet jelent a többi élőlénynek. Ilyeténképpen „isteni milióban” él az ember: egyesgedül Istenben találja meg végső nyugalmát és rendeltetését.

Irodalom: Vezérfonalul W. Pannenberg: Was ist der Mensch? Göttingen 1976. című munkája szolgált. A. Gehlen: Az ember, Budapest 1976. című könyvének inkább német eredetijét (A Gehlen: Der Mensch, Bonn 1950) használtam. A következő művekre hivatkoztam: M. Heidegger: Holzwege, Frankfurt 1972. 69–104., Phänomenologie und Theologie, Frankfurt 1970., Sein und Zeit, Tübingen 1972. — M. Eliade: Mythen, Träume und Mysterien, Salzburg 1961. — K. Jaspers: Philosophie, Berlin 1932. I-III. — M. Scheler: Die Stellung des Menschen im Kosmos, Bern 1962. — A. Schopenhauer: Über den Willen in der Natur, Leipzig 1938. — N. Tinbergen: Az ösztönről, Budapest 1976. — K. Lorenz: Válogatott tanulmányok, Budapest 1977. — A. Portmann: Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen, Basel 1951., Biologie und Geist, Freiburg 1956. — M. Landmann: Philosophische Anthropologie, Berlin 1969. — E. Rothacker: Philosophische Anthropologie, Bonn 1966. — P. Overhage: Experiment Menschheit, Frankfurt 1968., Der Affe in dir, Frankfurt 1972. — J. G. Fichte: Az ember rendeltetése, Budapest 1966. — J. G. Herder: Zur Philosophie der Geschichte, Berlin 1952.

BÍRÓ JÓZSEF VERSEI

Kötélék

Ő átérzi népének kínját.
a félelmet az életet
megmagyarázza nekünk.

Túltáplált agyak
kényes kritikája
nem némitja el.

„Immár a nap leáldozott,
Teremtőnk, kérünk Tégedet:
Légy kegyes és maradj velünk,
Őrizzed, óvjad népedet!”

Tél-elő

megszakadnak a fák
zúgnak
zihálnak a bokrok

hallod?

sírnak a harangok —
gyászt hoz
a Tél!

PÁZMÁNY PÉTER POLITIKAI PÁLYAKEZDÉSE

Elvégezve a *cursus maiort* Pázmány Péter 1607. április 29-én, a gráci templomban letette a negyedik fogadalmat, Carillo Alfonz helyettes tartományfőnök kezébe. Ezzel végleg lezárult a szerzetesi felkészülés hosszú időszaka, s a jezsuita rend teljes jogú tagjává lett. Alig néhány hét múlva, odahagyta a gráci egyetemet, hogy előljárói parancsára Magyarországra jöjjön. 37 éves ekkor.

Huzamosan, közel húsz éve nem élt az országban. Amióta 1588 őszén, tizen-nyolc éves korában Kolozsvárt belépett a rendbe, szinte le sem tette a vándorbotot. Krakkóban, majd Jaroszlóban novicius, Bécsben végzi a bölcsészeti kurzust, 1593 tavaszán Rómába megy a négyéves hittudományi tanfolyamra. 1597-ben a gráci jezsuita konviktus prefektusa, 1598-tól az egyetemen a filozófia tanára. Közben 1601-ben rövid időre Vágsellyére kerül, a frissen alapított rendházba, de meg sem melegszik, már Kassára küldik hittérítőként, míg néhány hónap után Forgách Ferenc nyitrai püspök mellett találjuk. 1603 őszén azonban már újra Grácban van, előbb akadémiai hitszónok, alig néhány hét múlva azonban már a skolasztikus teológia tanára. Grácból nézi végig a Bocskai szabadságharcot s csak hallomásból értesül a bécsi és a zsitvatoroki békekötés hosszan húzódó tárgyalásairól, majd a megegyezésről. A hazai valósággal csak most, 1607 nyarán kerül szemtől szembe.

Claudio Aquaviva, a rend generálisa korábban Erdélybe szánta Pázmányt. A gyulafehérvári jezsuita misszió vezetői szinte minden levelükben megújították kérésüket: küldjön fiatal magyar szerzeteseket. A szépen induló fejedelemségi térítést azonban a szabadságharc leállította, s a kolozsvári országgyűlés számúzte a jezsuitákat. Egy ideig még kísértett ugyan titokban, álruhában való tevékenység terve, hamarosan azonban letettek róla.

1607. július 4-én Rudolf király Forgách Ferencet nevezte ki esztergomi érsekké. Forgách — a jezsuita rend régi magyarországi pártfogója — Pázmányt már korábban ismerte. A Magyar István prédikátor könyvére adott válasz megírására is ő bízta még 1603-ban, s valószínű, hogy most az ő kérésére küldi a rend Pázmányt névleg a sellyei rendházba, valóban azért, hogy tanácsadója és segítője legyen az érseknek.

A magyarországi katolikus egyház válságos időket élt át ekkor, szinte a megsemmisülés szélére jutott. A Bocskai szabadságharc győztes protestáns rendjei, ráébredve erejükre, nem elégedtek meg azzal, hogy felszámolják a Rudolf által indított ellenreformáció eredményeit, hanem, hogy bebiztosítsák győzelmüket, a katolikus egyház közjogilag biztosított kiváltságos helyzetének megszüntetésére törekedtek. A hajdú csapatok előnyomulásuk során visszavették az erőszakkal kisorszított protestáns templomokat, s elűzték, nemegyszer megölték a plébánost, gyakorlatilag megszüntetve az amúgy is csak néhány helyen élő katolikus vallás-gyakorlatot. Bocskai pedig egy mozdulattal félretolta az egyházi kiváltságokat, ha azok a politikai életet érintették. Országgyűléseire a püspököket nem hívta meg, katolikus egyháziak tanácsával nem élt, a szerzetesek kezén lévő hiteles helyek élére protestáns nemeseket rakott és a kezére került egyházi birtokokat sorozatosan világiaknak adományozta, kihúzva ezzel az utolsó anyagi alapot a katolikus főpapság alól. A béketárgyalásokon pedig nem kevesebbet követelt, mint a főpapoknak az országos tisztségekből és a királyi tanácsból való eltávolítását. A győztes protestáns rendiség, miközben korlátozta és visszaszorította az uralkodó hatalmát, megsemmisítő csapást készült mérni az udvarral szövetséges klérusra.

A magyar katolikus főpapság, amióta hívei az országban megfogyatkoztak, mindjobban azonosította magát a Habsburg érdekekkel, ahogy az uralkodó is hovatovább már csak bennük bízott fenntartás nélkül. Rudolf császár- király, hogy

majorizálja a királyi tanács protestáns urakból álló világi részét, teljes számban kinevezte a magyarországi püspököket, jóllehet legtöbbjük egyházmegyéjében a török volt az úr, híveik pedig amúgy sem voltak. Ezek a püspökök Nagyszombatban vagy Bécsben éltek, az udvar kegyelemkenyerén, s mert veszíteni valójuk nem volt, szünet nélkül a protestánsok elleni támadásra tüzeltek az udvart. Hogy a protestáns nemességet megtörjék, az Istentől rendelt uralkodó abszolút hatalmát hirdették, s azt vallották, hogy a királynak semmilyen erőszaktól nem szabad visszariadnia a rendek túlhatalmának megsemmisítésére.

Az erőszakos rudolfi ellenreformáció nagyrészt az ő unszolásukra indult az 1600-as évek elején, s amikor a fegyveres beavatkozás fegyveres ellenállást váltott ki, ők voltak leghangosabb szószólói annak, hogy a fellázadt protestáns alattvalóknak semmilyen engedmény nem adható.

A megalkuvás nélküli harc vezéralakja Forgách Ferenc gróf, akkor nyitrai püspök volt. A maga igazában fanatikusan hívő, semmitől vissza nem riadó, ha kell a mártírhalált is vállaló, fáradhatatlan és erőszakos természet. A rendek, nem ok nélkül, benne látták az udvar rossz szellemét, aki a fegyveres akciókat — köztük a kassai nagytemplom erőszakos elvételeit — elindította, vagy a jogi megtorlásokat — így az eretnekek elleni régi törvényeket felújító 1604:22. törvénycikket — kieszelte. 1606-ban, amikor az udvar szorult helyzetében már a fölkelőknek adandó engedményekre is kész volt, az egyház nevében Forgách kiáltott nemet. Ahogy a Bocskai-párti urak később mondták: „Senki olyan ellent nem tartott, mint ő, a pacifátoroknak mind az egész német urakval és császár tanácsival nem volt annyi igyek és munkájuk, mint ővele. Mert elhasonlítt volt az országtúl és nem akart az urakval ő nagyságokkal egyetérteni, s noha az ország teljességgel elvégezte, ő nem, hanem contradicált.”

Forgách és a főpapság tiltakozása nem tudta megakadályozni a bécsi béke megkötését, Bocskai 1606 végén bekövetkezett halála azonban új lehetőséget teremtetett számukra. A békét ugyanis az országgyűlésen be kellett cikkelvezni, hogy érvénybe lépjen. Míg a klérus más tagjai úgy akarták ezt megakadályozni, hogy nem javasolták a rendek összehívását, Forgách azt vallotta, igenis országgyűlést kell hirdetni, „nem azért, hogy azon őfelsége tekintélyének a rovására bármit is határozzanak, hanem, hogy amit Bocskai idejében ellene végeztek, megsemmisítsék”. Mivel Bocskai megszegte a békét — hirdette —, így „az uralkodót semmi sem kötelezi annak megtartására”. Az országgyűlésen tehát — mondja a pár hetes esztorgomi érsek, teljes öntudattal oktatva a Rudolf nevében kormányzó Mátyás főherceget — már az uralkodói előterjesztésben ki kell jelenteni, hogy a régi törvények érintetlenül érvényben maradnak, Bocskai végzései pedig megsemmisülnek, mert törvénytelenek és a királyi hatalom ellen vannak.

A Forgách mellé beosztott Pázmány máról holnapra a magyarországi politikai harcok középebe került. 1607 őszétől állandóan ott találjuk az érsek oldalán, aki többnyire Nagyszombatban vagy Pozsonyban tartózkodik, de gyakran jár Bécsbe a királyi tanács üléseire, időnként pedig Prágába utazik, kihallgatásra Rudolf királyhoz. Pázmány mindenhová elkíséri, s mivel az érsek rábeszélésére Mátyás főherceg, a többi szerzetes renéhez hasonlóan, a vágsselyei jezsuitákat is meghívja a rendi gyűlésekre, küldöttként részt vesz az országgyűlésen is, míg csak a felháborodott protestáns rendek ki nem tiltják onnan. Pozsony városát azonban akkor sem hagyja el, s ha kívülről is, de mindvégig részt vesz a tárgyalásokon.

Az érsek fáradhatatlan, harcos alakja valósággal lenyűgözte Pázmányt. Az egymással mind erősebb ellentétbe kerülő bécsi és prágai kormánykörök között, a pillanatnyi érdekek, hatalmi szempontok szerint változó udvari politikai álláspontok forgatagában, az ő meg nem alkuvó céltudatossága jelentette az állhatatosságot, azt a sziklát, amelyet semmilyen vihar nem mozdít ki. Az ország kormányzója, Mátyás főherceg kezdettől fogva hajlamos volt a magyar rendekkel való megegyezésre, amit a spanyol követ, a pápai nuncius és a magyar egyház képviselőjében Forgách a leghevesebben ellenzett. A főherceg tanácstalan, már a trón felé kacsingat, ezért nem akarja a katolikus hatalmokat magától elidegeníteni, de a magyar rendek jóindulatát sem akarja eljátszani. Míg Forgách a rendekkel való megegyezést hirdeti, ő egyre inkább hajlik a velük való megegyezés, sőt a szövetség felé.

Az udvarban teljes a tanácsstalanság — írta Pázmány már 1607. szeptember 26-án, egykori gráci tanártársának, Stoboeus lavanti püspöknek —; a rendeket összehívták, de az országgyűlést nem merik megtartani, a bizonytalanságban senki sem tudja, mihez tartsa magát, így minden marad a régiben, az uralkodó híveinek és az egyháznak a kárára. Ha ez így megy tovább, a rendek teljesen felülkerekednek, névlegessé teszik a királyi hatalmat, s a katolikus egyház végső romlásba jut. Az 1608 januári pozsonyi gyűlésen is úgy látja, csak Forgách érsek áll igazán helyt az egyházért, — persze a protestánsok gyűlölik is őt. Ahogy Ferdinánd főherceg gyóntatójának, szintén egykori gráci tanártársának, Bartholomaeus Villeriusnak írta: Forgáchot megfojtának egy kanál vízben, mert benne látják törekvéseik legkövetkezetesebb ellenzójét. „A helyzet olyan — olvassuk levelében —, hogy a bíboros őminenciája komoly életveszélyben van; de ő lelkiileg jól felvértezve, kész akár a fejét is kockára tenni a hitért és a hűségért, amellyel Istennek és a császárnak tartozik.”

Forgách ugyanis ekkor, 1608 elején, már nemcsak a rendekkel állt szemben, hanem Mátyás főherceggel és környezetének nem magyar tanácsosaival is, akik Rudolf császár ellen nyíltan a magyar rendekkel való megegyezést keresték. Ahogy az érsek maga panaszkolta Borghese bíboros vatikáni államtitkárnak: Mátyás főherceg „a közbéke megzavarójának” nevezte őt, s azzal fenyegeti, hogy birtokait elkobozza, őt magát pedig száműzi. Ő azonban — írja — a végsőkig kitart Rudolf mellett. „Ha kell vállalom a száműzetést, sőt életemet is szívesen odaadom.” Mátyás és az esztergomi primás viszonya annyira elromlott, hogy amikor a pápa megküldi Forgáchnak a bíborosi jelvényeket, s levelében arra kéri a főherceget, hogy ünnepélyesen adja át neki, a ceremónia napjára Mátyás tünnetően elutazik Pozsonyból.

Forgách politikája az egyházat nemcsak a protestáns nemességgel állította engesztelhetetlenül szembe, hanem az immár Rudolf helyébe lépő Mátyással és udvarával is. Amikor pedig a pozsonyi országgyűlésen Magyarország, a két Ausztria és Mátyás főherceg szövetséget köt egymással a bécsi béke védelmére, a nyíltan ellentmondó Forgách egyedül marad. A rendek megfosztják őt helytartói méltóságától, s a főherceg megfenyegeti: ha ő marad Magyarország élén, az érseknek távoznia kell. „Atyám, imádkozzunk egymásért — írta Pázmány Villeriusnak —. Én rövidesen vándorbotot veszek a kezembe, de hogy merrefelé, azt még nem tudom.”

Ekkor még teljesnek látszik az egyetértés az érsek és jezsuita tanácsadója közt. Ugyanannak a nemzedéknek a tagjai — Forgách mindössze négy évvel idősebb —, teológiai képzettségüket mindkettőn Rómában nyerték, részben tanáraik is azonosak voltak. Mégis, mintha a változó világ két ellentétes pontján állának. Forgách a régi értelemben vett *ecclesia militans* katona egyénisége, legszívesebben karddal vágna ketté minden problémát, maga is legfőljebb török, de nem hajlik. A középkori *potestas directa*, a világ ügyeibe közvetlenül beleszóvaló, abban intézkedő egyházpolitika képviselője, e tekintetben maga fölött csak az uralkodót ismeri el, a nemesi-rendi jogokat (jóllehet főnemesi származék) nem hajlandó elismerni. Ahogy a már idézett, 1608 eleji nemesi nyilatkozat mondotta róla: „az nemes országbéli regnicolákat megveti és szidalmazza”. Pázmány mindenekelőtt diplomata, ha kell hajlékony, rugalmas, a körülményekhez alkalmazkodó. A neoskolasztikus eszmékben nőtt fel, vallja a tekintélyi világrendet, melyben „egyesek parancsolnak, mások pedig alárendelik magukat”, ugyanakkor — mint Bellarmino tanítványa — az egyházjogban kilépett a középkori hagyományokból s a közvetlen cselekvéssel szemben a *potestas indirecta*, a közvetett egyházi beavatkozás politikáját vallja; éppen ezért nem olyan feltétlen híve az abszolút rendszernek, és a rendekkel sem áll olyan ellenségesen szemben, sőt jogaikat jórészt elismeri és bizonyos fokig érzelmileg is közéjük tartozónak érzi magát. „Magamról azt mondhatom — írta nem sokkal később —, s ezt mind írással, mind jószággal birtoklásával bizonyíthatom: háromszáz vagy több éve, hogy őseim nemesek, közülük többen vérüket ontották a hazáért.” Olyan hang ez, amit Forgách sohasem ütött meg.

Az első kételyek Forgách politikájának helyességét illetően 1608 februárjában, a pozsonyi gyűlésen ébredhettek Pázmányban. Ekkor döbönt rá, hogy a mindenkivel való szembehelyezkedés, az uralkodó és a rendek ellen egyszerre

folytatott harc, a már amúgy is meggyöngült katolikus egyház teljes megsemmisüléséhez vezethet. Aki gyöngye, nem játszhat az erő és erőszak politikájával. De az abszolút uralom merev védelme sem kecsegtet sikerrel. A nemesség nemcsak Magyarországon, hanem az egész Habsburg Monarchiában megerősödött, a protestáns rendek hatalma birodalomszerte növekedőben volt. Hogy pedig az erőszak politikája, melyet az udvarnak is csak megkezdeni volt ereje, de végivinni nem, mire vezet, azt világosan megmutatta a Bocskai felkelés. Még rosszabb folytatást ígért az 1608 januári pozsonyi gyűlés.

1608 februárjától kezdve észlelhetjük az első, egyelőre még jelentéktelennek tűnő magatartásbeli különbségeket az érsek és tanácsadója közt. Néhány hónap alatt azonban nyilvánvalóvá válik, útjaik elváltak egymástól.

A királyválasztó országgyűlésre készülve, 1608 júliusában Mátyás főherceg, már mint designált magyar király véleményt kért országja több teológusától, adhat-e a protestánsoknak vallásszabadságot? Khlesi bécsi püspök, Millino bíboros, a pápai követ és egy ismeretlen főpap válasza az volt: nem. Egyedül Pázmány emelt megfontolásokat, rámutatva, hogy zavaros viszonyok közt, időnyerés okából, célszerűbb engedményeket tenni, mint ezt megtagadva, mindent örökre elveszíteni. A magyarországi helyzet, mondja, egyébként is egészen különleges. A protestáns rendek ugyanis készebbek török vagy tatár uralom alá adni magukat, mint lemondani vallásuk szabad gyakorlatáról. Ilyen körülmények közt nem az a kérdés, hogy mit szabad, hanem, hogy mit lehet tenni.

Mátyás főherceg nyilván hálás volt Pázmány véleményéért, mely számára az amúgy is egyetlen lehetőséget járható útnak nyilvánította, Forgách érseket azonban mindez nem győzhette meg. Rudolfnak a magyar trónról való lemondása után a Bécs elleni nyílt ellenségeskedéssel ugyan felhagyott, de egyre-másra küldte már nem is följegyzéseit, hanem követeléseit a főhercegnek. „Fenségedtől mindenekelőtt azt kívánjuk — írta többek közt —, ne engedjen semmiben a törvénytelen követeléseknek. Ne tegyen változtatást a koronázási eskü szövegén, ne fogadjon el semmilyen újítást, s ne hagyja becikkelyezni a bécsi béke rendelkezéseit.” — „Figyelmeztetem Fenségedet” — írta máskor —, hogy Bocskai adományai érvénytelenek, mert csak a koronás királynak van joga birtokot adományozni, s hogy a szabad királyi városokban engedélyezett vallásszabadság az uralkodói jogok durva megnyirbálása, „mert ezek a városok a korona tulajdonát képezik és a király kizárólagos joghatósága alá tartoznak”. Forgáchot támogatja a pápai nuncius, Placido de Marra melfi püspök, aki Rómába küldött jelentéseiben nem győz panaszkodni Mátyás állhatatlanságáról, s az ausztriai jezsuita rendtartomány provinciális, Giovanni Argenti is, aki azon kesereg, hogy a főherceg ugyan nem ellenkezik vele, de csak „homályos szép szavakat” kap tőle, „azonkívül semmit”. Egyedül Aquaviva generális lát messzebb, megintve provinciálisát, hogy a jövőendő uralkodóval az együttműködést keresse.

Pázmány azonban kitart az egyszer megkezdett úton. Amikor az országgyűlésen a katolikus klérus képviselői, főpapok, káptalani és szerzetesrendi követek ünnepélyesen tiltakoznak a protestánsoknak adott engedmények ellen, a jezsuita rend küldötte nincs közöttük, Pázmány nem csatlakozik a tiltakozókhoz. Ha előző lépése az udvarnál, ez a tartózkodás a rendeknél kelthetett feltűnést.

Még egy lépéssel tovább ment Pázmány, amikor a jezsuita rend birtokjoga érdekében magához az országgyűléshez fordult 1608 novemberében. Eljárása szögesen ellentétes Forgách álláspontjával: jogosnak vélt kérelmét elbírálásra a rendek elé terjeszti. A kérvényben a bécsi béke alapjára helyezkedik és éppen annak a vallásszabadságot biztosító rendelkezései alapján igényli a jezsuita rend elleni végzések megváltoztatását.

Pázmány beadványa, jóllehet az ügyet az udvar is támogatta, nem hozott eredményt, a protestáns rendek nem voltak hajlandók a jezsuiták javára engedményeket tenni. Mindez viszont csak megerősíthette Pázmányban az egyre jobban érelődő felismerését: a nagyra nőtt magyar rendeket sem az udvar, sem az amúgy is gyöngye egyház nem tudja megtörni. Egy megoldás van csupán: a rendi erőket a katolikus egyház szolgálatába kell hajtani, a protestáns arisztokrácia áttérítésével. A kívülről indított fegyveres harc, a polgárok és parasztok templomainak erőszakos elvétele nem vezet célra, csak még jobban összeková-

csolja a rendi egységet. Belülről kell meghódítani a rendiséget azzal, hogy meggyőzéssel, okos rábeszéléssel megnyeri az ellenséges tábor vezető családjait, ellenségéből szövetségessé teszi őket.

1608-ban ez a program merésznek, szinte reménytelennek tűnt, az elkövetkező évek azonban bizonyították, hogy megvalósítása egyáltalában nem lehetetlen. A Habsburg uralommal megbékült, sőt szövetkezett arisztokrácia, vallásában is igyekezett az uralkodóhoz hasonlítani, szinte csak az alkalmat várta, hogy ellenzékiiségét minden téren feladja. A történelmi személyiség nagyságának a titka mindig is az volt, hogy felismerje a kor lehetőségeit, s a fő társadalmi erővonalak irányába hasson. Pázmány Péter azáltal válhatott a magyar katolikus egyház újjáteremtőjévé, hogy felismerte a hazai társadalmi fejlődés irányát s a megtörés politikája helyett a rendek megnyerését választotta. Ahogy láttuk, ezt annál inkább tehetette, mert maga is a nemesi társadalomból indult, s bizonyos rendi jogok elismerését teológiai érvekkel is alá tudta támasztani. Ahogy 1616-ban, már mint az esztergomi érseki szék jelöltje, a protestáns Thurzó György nádornak írta: „...én is szinte oly magyarnak tartom magam, mint akárki; hazámnak, nemzetemnek böcsületeit és csendességét szeretem és Istentől óhajtván kérem. Az nemességnek is privilégiumot szeretem és tehetségem szerint oltalmazom; mert noha most, az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy Szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim... Azért soha bizony a nemesség privilégiuma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedjem.”

A későbbi években, pályája további során, Pázmány a lényegét tekintve, kitartott az 1608-ban választott elvek mellett. A pályakezdetés politikai tanulsága egy életre szólt.

Jegyzetek: Előadasként elhangzott a Győrben rendezett „A magyarországi korabarrokk” konferencián. A felhasznált fontosabb irodalom és levéltári források az alábbiak.

Pázmány életére ma is nélkülözhetetlen: Frankl Vilmos: Pázmány Péter és kora. I-III. k. Bp. 1868—1872. és Fraknói Vilmos: Pázmány Péter. Bp. 1880. (Magyar történelmi életrajzok) — Pázmány életrajzának 1588—1597 közti részét levéltári kutatások alapján tisztázta, számos téves adatot javítva Óry Miklós: Pázmány Péter tanulmányi évei. Eisenstadt 1970. — A Pázmány egész életét értékelő tanulmányok közül még az alábbiakat használtam: Sík Sándor: Pázmány Péter az ember és az író. Bp. 1939; Klaniczay Tibor: Pázmány Péter (Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 340—360. l.); Ferdinandy Mihály: Pázmány az államférfi (Katolikus Szemle, Róma 1970. 201—217. és 315—328. l.); Makkai László: Pázmány Péter (Élet és Tudomány 1970. 40. sz. 1875—1879. l.)

A Jezsuita Rend ez időbeli magyarországi tevékenységére: Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai. Közrebocsájtja: Veress Endre. II. Bp. 1943; Szántó Arator István jezsuita szerzetes iratai. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Szittyay Dénes. Bp. 1950. (Még nem jelent munka. Tördelt korrektúrája e tanulmány írójának tulajdonában.) Sörös Pongrác: Forgách Ferenc esztergomi bíboros. Bp. 1901; Ackermann Kálmán: Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Bp. 1918. és Bártfal Szabó László: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom 1910, főleg 328—352. l.

Pázmány levelei: Pázmány Péter... összegyűjtött levelei. Sajtó alá rendezte Hanuy Ferenc. I. Bp. 1910. és (az 1608-as levelek): Irodalomtörténeti Közlemények 1975. 686—688. l. Valamennyi egyéb iratot a Magyar Országgyűlési Emlékek sajtó alatt lévő 1607—1608-as kötetéből idéztük.

Sorsmagány

arcom
belső félelmeit
csak én
ismerhetem

BÍRÓ JÓZSEF

MORUS SZENT TAMÁS

Ötszáz esztendővel ezelőtt, 1478. február 7-én született Anglia történelmének egyik legragyogóbb alakja, Morus Tamás. Még javában folyt ekkor a véres küzdelem a királyi trónusért, a rózsák háborúja a két nagy feudális nemzetség, a Yorkok és Lancesterek között, hogy azután — a Shakespeare-drámából ismert III. Richárd csatavesztése után — 1485-ben a Lancasterek egyik ágának, a Tudoroknak a sarja VII. Henrik ragadja magához a fő hatalmat. A három évtizedig tartó harcban a régi nemesség nagy része elpusztult, helyükre új famíliák kerültek, ugyanakkor a polgárság is megerősödött, megvagyonosodott. Különösen London polgárságának a jelentősége gyarapodott, a gazdag kereskedőváros régi angol kalmárai mellett olasz, francia, németalföldi üzletemberek is letelepedtek és tevékenykedtek az angol fővárosban.

Thomas More (csak később használta a humanisták szokása szerint latinosított nevét, Morust is) apja, nagyapja neves londoni jogászok, ügyvédek, bírák voltak, és mi sem természetesebb, hogy a fiúgyermeknek is a jogászok kicirkalmazott pályáját szánták. A tisztességes ügyvédek, bírák ugyan nem gazdagodtak meg, de munkájukból tisztességesen megéltek. A még gyermek Tamás előbb — az érvényesülés alapjaként — egy londoni iskolában latinul tanult, majd néhány év tanulás után Morton bíboros-kancellár vette magához, ahol egyfajta apródi szolgálatot teljesített, közben módja nyílt, hogy tovább tanuljon. A feltűnően jó eszű fiút a kancellár bejuttatta Oxfordba, hogy ott tökéletesítse tanulmányait; két évet töltött Oxfordban, amelynek jobb volt a híre, mint az iskolája, azután apja kívánságára Londonban jogot tanult. Ekkor még csak tizenhét éves.

A fiatal Thomas More jó híre hamarosan elterjedt a fővárosban. Kitűnő jogi ismeretei, igazságos, méltányos gondolkodása miatt megszerették, a londoni kereskedők nagyra becsülték világos észjárását, jellemét. De a szegények, az elnyomottak ügyeit is teljes odaadással képviselte. Nagy elfoglaltsága ellenére is időt szakított, hogy — mélyen valóságos lévén — teológiai tanulmányokat folytasson, hiszen a hittudomány, a kánonjog tudása hozzátartozott a művelt, tudományosan képzett ember ismeretanyagához. Minden elfoglaltsága, tanulmánya ellenére Thomas More mindvégig megőrizte száraz humorát, nem tartozott a koraérett, zárkózott emberek közé. A legmulatságosabb történeteket, megjegyzéseit olyan komoly arccal adta elő, arcizma sem rezdült, úgyhogy hallgatósága nem tudta azonnal megítélni, vajon az ifjú jogtudós komolyan beszél-e velük, vagy csak tréfálkozik.

Már ismert ember volt, amikor megismerkedett a nála tizenkét évvel idősebb Rotterdami Erasmusszal, aki ekkor már humanista körökben nagy hírnévre tett szert; a reneszánsz korának egyik legkülönösebb alakja volt. Számára csak a latin és görög irodalom alkotásai léteztek, hiszen ezeken épült a humanista kultúra, gondolkodás. Feljegyezték róla, hogy bár tökéletesen tudott latinul és görögül, egyetlen európai nyelven sem beszélt hibátlanul. Erasmust szinte csak a könyvek érdekelték, csaknem állandóan úton volt, a valóságban örökös vendégként élte le életét. Erasmus révén Thomas More előtt új világ tárult fel, a humanizmus csodálatos világa, amelyből eddig csak kevés jutott el Angliába. Erasmus — bárhol is töltötte idejét — soha nem hagyott fel levelezéseivel; írásaival korának valamennyi nevezetes személyiségével összeköttetésben állott. Mai szóval élve, valóságos publicisztikai tevékenységet fejtett ki, már alaposan hasznosította a könyvnyomtatás fél évszázad óta elterjedt találmányát.

Erasmus humora más volt, mint Morusé, kevésbé elnéző, szerette a csipős gúnyolódást. Számos hosszabb-rövidebb művet írt, ezeket kinyomatta, olvasói szinte Európára szerte várták, hogy megismerjék legújabb írásait. Uralkodókkal, pápákkal levelezett, folyton agitált, érvelt, az embereket hol élesen-gúnyosan, hol némileg szelídebb humorral igyekezett meggyőzni, a maga gondolkodása számára megnyerni. Legelterjedtebb műve *A balgaság dicsérete* óriási sikernek számított, mintegy harmincezer példányban jelent meg (abban az időben óriási szám!).

A *balgaság dicsérete* szatíra, Erasmus maró gúnnyal érvelve bizonyította be olvasóinak, hogy a balgaság kormányozza a világot, és ez így is van rendjén. Mindenki, aki csak valamilyen szerepet is játszik a világban, balga, ostoba módon gondolkodik, viselkedik. A legostobább a hadviselés, a háborút kell megszüntetni, mert ez „minden jónak a hajótörését jelenti”. (Erasmus még öt más írásában magyarázza meg olvasóinak, hogy mindnyájunk érdeke békében élni.)

Erasmus és Morus megkedvelték egymást, barátságuk életükön át tartott. Gondolkodásuk sokban megegyezett. Bár Morus nem volt harcias, küzdő természetű ember, de ha kellett, bátran kiállt az igaznak vélt ügy mellett. Mikor 1504-ben az uralkodó összehívta a parlamentet, a londoni polgárság képviselőjéül a fiatal jogtudóst választotta meg. És nem is csalódtak benne. Az uralkodó, VII. Henrik rendkívüli adó kivetését határozta el, de a parlament ezt nem akarta megszavazni. Csak Morus Tamás bátor kiállásának, erélyes érvelésének, hatásos beszédének köszönhető, hogy a király igényét elutasították. VII. Henrik ezért mindhaláláig neheztelt Morusra.

1505-ben Morus Tamás megnősült. Felesége négy gyermekkel ajándékozta meg, boldog házasságuk azonban nem tartott sokáig, 1511-ben az asszony meghalt. Morus nagyon szerette hitvesét, soha nem tudta elfelejteni, még évtizedekkel később írt saját sírfeliratában is „asszonykámnak” (uxorcula) nevezte. De Morus hamarosan újra megnősült, „nem érzi ki vágyból” — mondotta Erasmus —, „mert a nő, akit elvett özvegy volt, nem szép, és tíz évvel idősebb a férjénél. Csak azért, hogy gyermekeinek dolgos és gondos anyját adjon, aki háztartását is rendben tartja.” Két házassága ellenére is, Morus mindvégig aszketikusan élt, ciliciumot viselt, gyakran böjtölt, kemény fekhelyen aludt, legfeljebb négy-öt órát, fejét vánkos helyett egy hasáb fára fektette.

1509-ben meghalt Henrik király, a trónon fia, Henrik, e néven a nyolcadik követte. Öröm töltötte el az angolokat, az új király testi-lelki adottságairól, szellemi képességeiről valóságos regékét meséltek. A változásnak Morus is örült, versben köszöntötte az új uralkodót. A királynak megétetszett a költemény, tájékoztatta magát a szerző felől, és annyi jót hallott róla, hogy meg akart vele ismerkedni. Ettől kezdve Morus Tamás sorsa összefonódik VIII. Henrik élete folyásával.

1510-ben a londoni polgárság helyettes főbíróvá választotta, a valóságban mindig a főbíró helyett ítélkezett. Morus ismét tanújelét adta igazságszeretetének, nagy jogi tudásának. 1515-ben követként Flandriába küldték, ami egyben a király képviseletét is jelentette. Fél évig élt Brüggeben, ahol a humanisták Erasmus barátját szívesen fogadták.

Ez idő tájt a humanisták egyik kedvelt olvasmánya Amerigo Vespucci műve volt. Az olasz utazó néhány évvel Columbus hajóútja után felkereste az újonnan felfedezett világrészt. Vespucci számos olyan tapasztalatáról számolt be könyvében, amelyen a kételkedő humanisták gúnyosan, hitetlenül mosolyogtak. A messziről jött ember ellenőrizhetetlen nagyotmondásának tulajdonították, amiről írt, hogy az új világrészben nem ismerik a törvények uralmát, szállásaitak közösen használják, ruhát nem viselnek, az Európában annyira értékelt gyöngyöket, aranyat semmire nem becsülik. Életük elégedett és kiegyensúlyozott. Valóságos eszményi államot tárt olvasói elé az olasz utazó.

Eszményi állam? Az embereknek már az ókor óta vágya, hogy olyan ideális államban éljenek, amelyben mindenki elégedett, és boldog. A Kr. e. V. században már Platón megírta, hogy az eszményi államban a filozófusok kormányoznak, vagy maga az uralkodó filozófus. Kr. e. III. században a görög Iambulos megírta, hogy hajón utazva, egy szigetországba került, ahol az emberek teljes egyenlőségben, egyetértésben élnek, mindenki a munkájának él, a házasság ismeretlen, a gyermekeket közösen nevelik. Csak a napot imádják, más istent nem ismernek.

Morus, akárcsak a többi humanista, ismerte Iambulos elbeszélését, amelyet a szicíliai Diodoros őrzött meg *Történeti könyvtár* című művében (II. 55. sk.). Iambulos kétségtelenül hatott Morusra. Elhatározta, hogy ő is könyvet ír, az általa elképzelt eszményi államról, Utópiáról, a seholsincs szigetről, amely azonban nagyon is megvolt: Angliában. Munkája közben mindig hazájára, a szigetországra gondolt, csakhogy olyanfajta emberekkel, intézményekkel látta el, amilyenekről

Iambulos és Vespucci írt. Csendes, száraz humorával egy eszményi országot tárt olvasói elé, amelyben az emberi jogok mindenki számára egyenlőek, és minthogy a vagyon s jövedelem egyenlőtlen elosztása múlthatatlanul felidézi a társadalmi egyenlőtlenség veszedelmét, az ókori állambölcselek nyomán rámutat az elosztás kommunizmusának helyes voltára. Morus azonban ezen is túlmegegy, ő az első, aki a termelés kommunizmusának gondolatát meghirdeti. Vagyona senkinek nem lehet, a másutt annyira áhított aranyat Utópiában megvetik. Az utópiabeliek türelmesek egymás iránt, segítőkészek, megértőek, erkölcsük egyszerűek és tiszták. Életüket valamennyien munkában töltik, csak a szelid szórakozásokat kedvelik, a szenvedélyek ismeretlenek. Valljuk meg azonban, hogy ezek a kiagyalt emberek, ez a kitervelt társadalom csak a képzelet világában létezik. távol vannak az emberi természetől, s Utópiá valószínűtlenül kiegyensúlyozott élete föltöbb kedélytelen.

A józan flamand, angliai humanisták, akik elsőként ismerték meg Morus művét, bizonyára gyakran derültek az utópiaiak életén. Ez a mintaszerű élet azonban igen csábítónak látszott a feudalizmus utolsó szakaszában, a feudális urak hatalmaskodása alatt ziháló, a felszabadulást óhajtó polgárságnak. Morus tudta, hogy ha ennek a csodálatos szigetországnak a leírását közli, amelynek tájai annyira hasonlítanak az ő szeretett Angliájához, akkor csak félmunkát végez. Eppen ezért írta meg a bevezető elbeszélést, amelyben kemény szavakkal bírálta hazája állapotát, erős fényvel világított reá a társadalmi és gazdasági bajokra. „A szelid és igénytelen étkü juhok, most olyan falánkok, és féktelenek, hogy megeszik az embert”, elpusztítják a mezőket, házakat és falvakat.” A feudális urak, hogy a külföldön szívesen vásárolt gyapjút eladhassák és ezért minél többet termeljenek, mind nagyobb termőföldeket alakítottak legelőkké, ahol a juhok békésen legelhettek. A nagybirtok elnyomta a kisemmizett kisbirtokosokat, akik a fővárosba özőnlöttek, hogy itt valamilyen megélhetéshez jussanak. A nyomor, a bűnözés nöttön-nőtt, a hatalom birtokosai más segítséget nem tudtak, mint szaporítani a bitófák számát. Az angliai viszonyokkal állította szembe Morus Utópiát, hogy a fény és árnyék ellentéte annál hatásosabban hangsúlyozza az angliai közállapotokat. És ezzel használni akart.

Az *Utópia* 1516-ban jelent meg latin nyelven, de hamarosan számos modern nyelvre lefordították és kiadták. Bármennyire visszavonultan élt Morus Tamás, VIII. Henrik igénybe kívánta venni szolgálatát. Mind magasabb állásokra nevezte ki, lovaggá ütötte, majd az előző lordkancellárt elküldte és helyébe 1529-ben Sir Thomas More-t nevezte ki. Az előző kancellár nem tudta, nem akarta a király válását előmozdítani. VIII. Henrik ráunt hitvesére, Aragóniai Katalinra, mert nem szült neki fiú utódot, s beleszeretett a királyné udvarhölgyébe, Boleyn Annába. A király remélte, hogy a kitűnő jogtudós, More megtalálja majd annak módját, hogy elválhasson és nőül vehesse szeretőjét. A király azonban csalódott kancellárjában, Henrik minden erőszakossága, csábítása nem hatott Sir Thomas More-ra, aki álláspontját nem volt hajlandó megváltoztatni: a házasság érvényes, azt csak a pápa bonthatja fel. Márpedig VII. Kelemen pápa erre nem volt hajlandó.

Ez idő tájt már terjedtek Luther Márton tanai, és a reformációnak mind több híve akadt Angliában is. Erasmust is meg akarták nyerni a protestantizmus számára, de a nagy humanista — noha az egyház reformját több ízben hangsúlyozta — ellenállt Luther és hívei rábeszélésének, s kitartott a pápa mellett. Morus sem volt hajlandó a protestantizmust elfogadni, hitéhez, a római katolikus valláshoz hűen ragaszkodik. A reformációban politikai veszélyt látott: az új ideológia megosztja Európát, amely ekként könnyű prédájává lesz a török hódításnak, és a keresztény Európa pogány uralom alá kerül. Kezdetben maga VIII. Henrik is lándzsát tört a katolikus hit védelmében, miért is a pápa „A hit védelmezője” (*Defensor fidei*) címet adományozta a királynak.

Henrik elhatározta, hogy a pápa véleményének befolyásolása érdekében több egyetemen véleményét is kikéri, de VII. Kelemen hajthatatlan maradt. A király tehát elhatározta, hogy függetleníti magát a pápa uralma alól, s önálló angol egyházat alapít, amelynek feje a mindenkori uralkodó. Az új egyházi méltóságok kimondták a válást, és most már Henrik nőül vehette Boleyn Annát. Mind a világiak, mind az egyháziak kezdetben ellenálltak az anglikán vallás erőszakos terjesztésének, de aztán mind többen adják be a derekukat, vértanúságra nem

vágnak. Az ellenálló szerzetesrendek, püspökök, érsekek vagyónát a király el-
koboza, és hú embereinek adományozza. Érthető, hogy mind többen csatlakoz-
nak az új egyházhoz, és hűséget esküdtek az uralkodónak.

A szelíd, békés természetű Morus Tamás ellenállt a király minden csábítá-
sának, fenyegetésének. 1533-ban lemondott lordkancellári tisztéről, és visszavo-
nult az udvartól. Teljes csendben élt családjá körében, de mégsem tudott any-
nyira jelentéktelen lenni, hogy a király és új hitvese ne ragaszkodott volna
Morus színvallásához. Morus azonban nem hajlandó megtagadni hitét, az új
egyház hívévé lenni, és hűségesküt tenni. 1534-ben királyi parancsra letartóztat-
ják és a Tower börtönébe zárják. Türelemmel viseli el a fogságot, hiszen itt
úgy él, akár egy szerzetesi cellában, amire mindig vágyott is. Időnként fogad-
hatja családja tagjait, különösen legidősebb leánya, Margaret látogatásának örül.
Szép leveleket intéz hozzá, amelyek állhatatosságáról, szelíd, de kitartó ellen-
állásáról tanúskodnak. Egyelőre még módja van arra is, hogy írhasson és olvas-
hasson. Ekkor írja meg a mohácsi csatavesztés után menekülő két magyar nemes
párbeszédét, *Dialógus a balsorsban való vigasztalásról* címmel. Az idősebb, Antal
(aki More gondolkodását fejezi ki) bölcs okoskodásával győzi meg a fiatal Vin-
cét, hogy hitükhöz hűnek kell maradni. A török hódítás miatt félt, hogy át kell
térni a mohamedán vallásra, de a kényszernek ellen kell állni, az urakodó nem
kötelezheti alattvalóit hitük elhagyására.

Morus sokat elmélkedett a börtönben, erre majd egy évig módja is volt, mert
csak 1535. július 1-én állították bíróság elé. Bizonyára sokat gondolt a börtönben
Becket Szent Tamás érsekre, aki egykor szintén a király kegyence, kancellárja
volt, azonban az egyház érdekének védelmében összekülönbözött II. Henrikkel,
aki 1170-ben meggyilkoltatta. Bár More soha nem bízott uralkodója szereteté-
nek őszinteségében, érzelmének állandóságában, tudta, hogy hatalmi törekvései-
nek érdekében bármikor feláldozza. Elkészült tehát, hogy a bíróság mindenféle
koholt vád, de főként a hűségeskü megtagadása miatt halálra ítéli. A per nem
tartott sokáig, More-t felnégyelésre, fővesztésre ítéli a bíróság. More tudta előre
az ítéletet, ez nem lepte meg, Henrik csak annyiban kedvezett egykori kedves
kancellárjának, hogy „csupán” fővesztésre enyhítette az ítéletet.

Morust humora nem hagyta el, megjegyezte, Isten mentse az embereket a király
kegyelmétől. Amikor roskatag lépcsőn a vérpadra kellett mennie, így szólt:
„Felfelé még csak sikerült mennem, lefelé már nem az én gondom”. 1535. jú-
lius 6-án a londoni bakó bárdja kioltotta ennek a nemes lelkű tudósnak, állam-
férfinak az életét.

Szelíd, türelmes ember volt Sir Thomas More, de hajthatatlan és hajlí-
thatatlan a lelkiismeret kérdésében. Az az élet, amelyet csak hite és önbe-
csülése feláldozása árán menthetett volna meg, nem volt érdemes arra, hogy
megtartsa. Morus Tamásnak, a tudósnak, a király egykori kedves emberének, a
bölcs és tiszta életű férfiúnak a kivégzése mélyeséges irtózáttal töltötte el a szel-
lem embereit, a békés humanistákat. Azt jól tudták, hogy ezekben az időkben
az uralkodó nemtetszése halált jelent, és ezért óvatosan kell élni, s csak akkor
meg nem alkudni, ha ez a leglényegesebb kérdést érinti. Márpedig a hit kér-
dése Morus Tamás számára a leglényegesebb volt. A szellem embereit a rang-
juk kötelezi, és ő levonta ennek végső következményét.

Morus Tamást soha nem felejtették el Angliában. A múlt században T. B.
Macaulay, a jeles történész a katolikus hitigazságok fölött elmélkedve, „az okos
és becsületes Sir Thomas More” példájára hivatkozik, aki ezért hajlandó a
vértanúhalált elszenvedni.

Négy száz év elmúltával, 1935. május 19-én XI. Pius pápa Sir Thomas More-t
szentté avatta.

NÉGYSZEMKÖZT MARCEL LÉGAUT-VAL*

Találkozásunk helye a kis alpesi tanya. Aki itt romantikát keres, az csalódik. Csak nehéz paraszti életre talál. A napbarnított arc, a fehér bajusz, a munkaalötöny a pásztoré. A szellem villámgyors reagálása a gondolkodót sejteti. Kérdéseimre röviden válaszol. Nem szófukarságból, de itt a hegyen a szavaknak súlyuk van. Ki ez az öreg parasztember, akit a megújuló keresztény lelkiség egyik mestereként tartanak ma számon?

Marcel Légaut (ejtsd: légó) 1900-ban született pedagógus családban. Mérnöknek készül, de aztán inkább a tanári pályát választja. Mint az École Normale Supérieure hallgatója matematikatanári diplomát szerez. 25 éves korában a természettudományok doktora. Ettől fogva vidéki egyetemeken matematikát ad elő. A háborúban egy légvédelmi egység kapitánya. A megszállás első évében Drôme megyében egy elhagyott hegyi tanyára költözik. Megnősül. Házasságából a felszabadulás után hat gyermeke születik. Előbb megpróbál „felesben” tanítani és gazdálkodni. Végül lemond lyoni egyetemi katedrájáról. Azóta harminc éven át, juhokat tenyészt, műveli a sziklás göröngyöt.

Vissza a természetbe? Kérdő: Hol található meg önmagamat? A Város közösségében, a sokaság magányában? Vagy ki kell vonuljak a Pusztába, hogy a lélek igazán megszólalhasson?

Légaut: Az én nézőpontomból az 'elvonulás' hasznos lehet. Talán néha szükséges. De mindent számba véve, elégtelen. Az a lényeges, hogy a világban a helyünkön legyünk. Az ember minél jobban tudatára ébred annak, hogy miben is áll alapvető különlegessége, annál tisztábban látja majd sajátos feladatát. Intim kapcsolat létünk értelmével, ami mindegyikünknek legsajátabb tulajdona: ez az, ami végül is odavezethet, ahol önmagunk lehetünk. Ez se nem a Város, se nem a Pusztá, hanem állhatatos hűség életünk különleges értelméhez. Ha nem keressük helyünket a világban, akkor a kedvező életkörülmények sem segítenek abban, hogy önmagunkra leljünk.

Kérdő: Az egyetemi tanár és a földműves életvitele két különböző stílus...

Légaut: Két civilizáció!

Kérdő: Hogyan fogadta be egyik a másikat?

Légaut: Itt a hegyvidéken kedvező fogadtatásra találtam. Az összeomlás évei, a negyvenes évek eleje igen alkalmas idő volt az emberi kapcsolatok kiépítésére. Természetesen az itteniek nem értették, miért hagytam ott a Várost. De én sem tudtam pontosan, mibe vágom a fejszémet. Tény azonban, hogy a hegyekben nemcsak szóbeszéd a vendégszeretet. Egyik gazda barátom így mutatott be a többieknek: „Ez a Légaut; nagyobb, mint a tanító úr”. Azt hiszem, ennyit fogtak fel intellektuális múltamból. A nehéz, testet-lelket elcsigázó fizikai munka különben lehetlenné tette, hogy kutató, elméleti munkát végezzek. Ha továbbra is foglalkozni akartam a hit kérdésével, csak úgy tehettem, ahogyan a többi parasztember, és nem úgy, ahogyan például a szakteológus dolgozik. Nem elméleti reflexiókban, könyvek között, tanítva éltem meg a hitemet, mint korábban, hanem a hegyi parasztközösségében. Amikor aztán utolért az öregség, papírra vetette harminc év töprengéseit.

Már hetvenéves, amikor egyik barátja párizsi kiadóknál kilincselni kezd a kéziratával. Kiadhatatlan! — hangzik mindenütt az elutasítás. Végül az Aubier Kiadó hajlandó próbát tenni a kereszténységgel foglalkozó fejezetekkel. Ilyen kiadói megfontolásokból követi

---

* Marcel Légaut-ról, aki korunk francia, sőt hovatovább egész európai keresztény szellemi-lelki életének egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású alakja, 1977. évi novemberi számunkban közöltük Kiss László tanulmányát *Sorsoddal mérd magad!* címmel. Időközben munkatársunk fölkereste alpesi tanyáját és hosszan elbeszélgetett vele. Ezt a beszélgetést közöljük most, azzal a — nagykorú olvasóink számára valószínűleg többséges — megjegyzéssel, hogy „Négyszemközt”-jeink (éppen úgy, mint „Beszélgetéseink”) informáló jellegűek: nem lapunk véleményét közlik, hanem mindig annak a nézetét, aki megtisztelt a Vigiliát és közönségét azzal, hogy néhány órát „négyszemközt” vagy „beszélgetve” tölt velünk.

az első kötet: *Az ember emberségének nyomában* (L'Homme à la recherche de son humanité, 1971) az 1970-ben már sikerrel publikált másodikát: *Bevezetés a kereszténység múltjának és jövőjének megértéséhez* (L'introduction à l'intelligence du passé et de l'avenir du christianisme). Végül a befejező rész, *Az Egyház mélyreható változása és a személyes megterés* (Mutation de l'Eglise et conversion personnelle, 1975) zárja a sort. Az első kiadásokból — csak franciául — ötvenezer példány fogyott el.

Az évtizedek lelki tapasztalatait magában foglaló műből hiányzik az ideológiai szándék, a filozófiai rendszerezés. Am, ha Légaut a matematika jeleit az irodaloméval cserélte is fel, azért nem enged a stílus káprázatának. Nem tudálékos. Nem is „mesél”. Az 'én' szót pedig szigorúan száműzte írásaiból. Talán ezért olyan személyes a hangja. Kertelés nélküli, szabad szó. Észjárása természetes; nem bizonyít, hanem tanúságot tesz.

Önmagunk megvalósítása. *Kérdő:* Adj életednek értelmet! Ezt tanácsolták már régóta a lelki élet mesterei. De életem megtervezése, a kötelezettségek vállalása felfedhetik-e belső éneket?

Légaut: Külső modellekkel nem lehet értelmet és tartalmat adni az életnek. Mert életem értelme sajátos, ugyanolyan különleges, egyedüli, be nem helyettesíthető, mint önmagam valósága. Azt képzelni, hogy létezik számomra valahol egy kész modell, és emberségemhez elég, ha azt követem, olyan illúzió, amely tragikus kiábrándulásokhoz szokott vezetni. Nem, itt a földön nincs olyan válasz, ami teljes lehetne. Az igazság is inkább az igazság keresését kell hogy jelentse. Ahogy Jézus mondta, az igazság: út. Előrehaladás. Ezt kell megjárunk, hallgatva a kérdező szellem belső követelményeire. A pályaválasztás, a párválasztás, a társadalmi elkötelezettségek csak akkor lépik át a szükségszerűség kényszerét, ha emberré válásomból fakadnak. Ha saját magamhoz való hűségem eredményei. Csak életútam végén sejtethem meg a magam és a dolgok közötti összefüggéseket és az előre gyártott minták hiábavalóságát.

Kérdő: Az ember élete tehát több, mint hatástörténet?

Légaut: Az emberségünk felé való haladás abban áll, hogy lépésről lépésre eljussunk egy lehetőséghez, amikor is létünket többé már nem határozzák meg kizárólagosan a külső feltételek. Bármennyire is kényszerítőleg hatnak ezek a tényezők, bármennyire is be'enyúlnak sorsomba, belső világomba, azért az ember számára mindig csak valóságok maradnak.

A „modernizmusról”. *Kérdő:* Milyen volt a század elejének lelkisége, ahonnan ön is elindult lelki útján?

Légaut: Vallásos gyermek voltam. Kamaszkoromban szerzetes akartam lenni. Apám, aki tanár volt, ellenezte, „szerezz előbb diplomát, aztán majd meglátjuk” — jelentette ki. Az École Normale hallgatójaként találkoztam Monsieur Portallal, aki lelki vezetőm lett. Portal lazarista szerzetes volt és lelkes munkása az anglikán-katolikus párbeszédnek. Mjútán ökümenikus magatartása miatt elmozdították szemináriumi posztjáról, egyetemistákkal foglalkozott. Természettudományos és irodalomszakos hallgatókból közös csoportot alakított. Ez akkor nagy újság volt. Az izgalmas beszélgetések, élményét még ma is őrzöm. Új volt az az igény is, hogy az értelmiségi ember a hitet intelligenciájával ragadja meg, élje át és mélyítse el. Hogy az értelem és a lelki élet ne legyen többet két különböző szféra. Akkoriban tőlünk az egyháziak, általában azt várták, hogy társadalmilag legyünk aktívak, de mint világiak, teológiai kérdésekkel ne foglalkozunk. Mi azonban nem akartunk bégető nyáj lenni.

Kérdő: Századunk egyháztörténelme boszorkányüldözéssel kezdődött. Hogyan ítélné meg ma az ún. 'modernista krízist', aminek fő színhelye Franciaország volt?

Légaut: Évszázadok óta kiváló szellemek bírálták élesen az egyház tanításmódját és a vallási gyakorlatot, de csak a századforduló táján, s akkor is csak kevesen kezdték komolyan venni a valláskritikákat. A kor ismereteinek fényénél egyesek megpróbálták újra átgondolni a hit kérdéseit. Akik ezt tették, azokat az egyházi hatóságok modernistáknak bélyegezték. Elsősorban politikai hadjáratot vezettek ellenük. Elmozdították őket a katedráikról, elhallgattatták a kutató elméket. A modernisták nagy többsége fiúi szeretettel ragaszkodott az egyházhoz. Helyüket olyanokkal töltötték be, akik egyházhűsége vak engedelmességet értettek.

Olyan teológiai tanárokkal, akik betű szerint ismételték az iskolás teológia formuláit, de a modern ember gondolatvilágát még hírből sem ismerték. A felmerült hitproblémákat pusztán tekintély alapján akarták elintézni. Az egyházi körökben a bizalmatlanság, a gyanú, a jogi szellem lett úrrá. Még ma is viseljük ennek a gondolkodásmódnak a bénító következményeit.

Lux mea, crux mea. *Kérdező:* Írásaiban igen szigorúan szól az intézményes egyházzól. Különösen az egyházi vezetést marasztalja el.

Légaüt: Congar, a neves teológus téved, amikor azt írja, hogy csupa kiemelkedő pápáink voltak. Inkább olyan egyházi vezetőink voltak, akiknek mulasztása felett a történelem súlyosan fog ítélni. A nagy társadalmi átalakulásokat nem vették észre. Ezekre Isten népét nem készítették fel. A reformokat késleltették, vagy egyenesen leiltották. Az intézményes egyház, amikor csupán a struktúrák ismétlésére szorítkozott, célnak saját magát és nem az evangéliumot tette meg. Az evangéliumhoz való hűség diktálja, hogy mindezt őszintén megmondjuk. Egy öreg világi ember egy zsinattal előbbre lehet az egyházkormányzatnál! Az Isten népének kötelessége, hogy a tisztségviselőket figyelmeztesse krisztusi küldetésük lényegére. Ez valódi megnyilatkozása az egyház szeretetének.

Kérdező: Sokan úgy gondolják, ha az egyházvezetés szakszerűbb lenne, akkor az eredmények sem maradnának el.

Légaüt: Az egyház olykor inkább emberi, politikai bölcsességre hagyatkozik, mint a Jézusban való hitre. Tévedés azt vélni, hogy elég a jó kormányzat és tanító hivatal. A legodaadóbb, leghatsékonyabb adminisztráció sem lehet a föld sója. Az olyan tanítás, amely csak nyilatkozatokból, szabályokból áll és fölment a egyént az igazság keresésétől, nem töltheti be a kovász szerepét. Most, amikor a szociológiai kereszténység elmúlóban van, láthatjuk, hogy hatékony vallási életet nem lehet egyedül csak az egyházi keretekre, struktúrára építeni. Személyes állásfoglalásra van szükség, amire csak hosszas emberré érlelődés nyomán, szabad és nagykorú keresztény képes. Hogy minél több ilyen hívő legyen: ebben áll a tisztségviselők küldetése.

Kérdező: A keresztények egy része mégis azt panaszolja, hogy az egyház már nem a 'régí'. A vallási élet fegyelme felbomlik. A nagykorú keresztények felelősséget vállaló közössége nem arisztokratikus egyházideál?

Légaüt: A kiválasztottak egyháza az lenne. Amikor a tanítóhivatal a hívek helyett gondolkodik és a 'jó keresztény népet' meghagyja az érzelmi vallásosságban; amikor a hierarchia kormányoz és a világiak csak engedelmességek: ez olyan egyházi gyakorlat, ami pontosan a lelki arisztokrácia elvén nyugszik. Szógesen ellentétes vele az a hitélet, amiben Jézus közelében a tanítványoknak részük volt. Az útkeresés, a kétség és a remény között, az egyre mélyülő, egyre tudatosodó hit: ez jellemzi lelki útjukat. Jézus embersége a biztosíték, hogy ez az út mindenki számára járható. Ki állíthatja, hogy az első tanítványok különleges emberek voltak?

Kérdező: A szemita gondolkodás a jelen vágyait az ideális jövőbe vetítette. A görög társadalom ideái a hős alakjában kristályosodtak ki. A római civilizáció alapeszméje a rend volt. Az egyház ezeknek az eszméknek a folytatója, vagy más a társadalmi funkciója?

Légaüt: Az egyháznak nem az a fő jellegzetessége, hogy a múltban, vagy még a jelenben uralkodó vallási hagyományok mintájára, csak a vallás hordozója legyen. Hogy betöltse a társadalmi szabályzó szerepét. Hogy ügyeljen a rendre. Nem. Az egyház küldetése az, hogy Jézus missziójába beoltódva, elvesse az emberek között az evangélium magvát és hagyja, hogy az ott kicsírázzon. Jézus szavait: „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővessző”, az egyház síkján is értelmeznünk kell. Akkor majd több szó esik Isten gyermekeinek felemelő szabadságáról, bátor kezdeményezéséről, közösségi felelősségvállalásról. Krisztus követői mindennapi emberek, akik nem akarják sem a múltat ismételni, sem a jelenet a jövőnek feláldozni. Hitüket nem vallási biztonságban, hanem konfliktusok között élik, emberségben napról napra előrelépve. Így fedezik fel Jézus abszolút eredetiségét: az Isten szeretete nem választható el az emberszeretettől. Az egyik a másiknak a próbája.

Kérdő: Szüksége volt-e ennek a lelkiségnek intézményes egyházra?

Légaut: Ha az egyház nem élt volna meg húsz évszázadot, mi európaiak valószínűleg Jézus Krisztusnak még a nevét sem ismernék, a többi tájak lakóiról nem is szólva. Minden vétek, minden olykori tévedés ellenére az egyház teljesítette alapvető szolgálatát azzal, hogy a változó történelmi korokon át eljuttatta a jelenkor emberéhez is Jézus Krisztus üzenetét. Ezért mondom, hogy az egyház számomra, krisztushívó számára kereszt és öröm.

„Ha ketten, hárman összejönnek az én nevemben...” **Kérdő:** Az ön életén vezérfonalként vonul végig a közösségformálás gondolata. Melyik volt az első kísérlet?

Légaut: Tanárjelölt társaimmal 1919-ben újraindítottuk a tala-csoportot,* amely a filozófus, Edouard Le Roy (ejtsd róá) közreműködésével még az első világháború előtt jött létre az École Normale Supérieure-ön. Összejöveteleinket, amelyeket M. Portal lakásán tartottunk, a közös ima és a viták izzása melegítette át. Portal megértette velünk, hogy ha nincsenek kielégítő válaszok az élet nagy kérdéseire, ez a létkérdések természetéből fakad. A válaszok teljességének hiánya kutatásra indítja az ember szellemét. Megértettük, hogy a hit területén sem létezhetnek tabuk, tiltott kérdések. Ha az egyházi előjárók tekintélyi beavatkozással megakadályozzák, hogy a hívők vizsgálódás tárgyává tegyenek némely, hitükkel kapcsolatos kérdéseket, akkor problémáikat titkos szálkaként fogják magukban hordani, míg az első kínálkozó alkalommal a seb fel nem szakad. Ma a születésszabályozás vagy a papi nőtlenség körüli, széles körű, sokakat és sok mindent elkötelező vitát próbálták így lezárni. Az élet azonban másképpen határozott.

Kérdő: A lelkivezető M. Portal váratlan halála után magára maradt a csoport. Hogyan haladtak tovább?

Légaut: Portal elvetette a magot, de hagyta, hogy szabadon fejlődjék bennünk. Nem ismerte a manipulálást. Gondolkodásmódját, mint számos lelkivezető, nem állította követendő példának. Mindig tiszteletben tartotta mások szellemének integritását. Én neveltetésem folytán inkább tudományos és vallási dogmatizmusra hajlottam. Bátoratlan, aggályos lelki alkattal szemléltem a világot. A közösségi megbeszélések a szellemi szabadság nagy élményét hozták, és feltárták az önálló gondolkodás útját. Csoportunk legtöbb tagjából egyetemi tanár lett. Megemlíthetem a filozófus, Jean Guitten, az ókortörténész Marrou, az irodalmár Pierre-Henri Simon, a domonkos teológus Avrill atya nevét. Portal egy alkalommal bemutatta nekünk Teilhard de Chardin-t. Nagy hatással volt rám, mert személyében megvalósítva láttam régi tervemet: egyszerre élni a tudománynak és a hit világának. Így történt, hogy Portal halála után, mely mélyen megrendített bennünket, négyen elhatároztuk egy laikus életközösség felépítését.

Kérdő: Nem vált a kis közösség szektává? Milyen kapcsolatot tartottak fent a „külső” világgal? A nőket szellemi törekvéseikből kizárták?

Légaut: Kezdetben monasztikus képzeitem voltak a közösségi életéről. Előítélettel viseltetem a házassággal szemben. Nem tartottam összegeztethetőnek azt a kutatás követelményeivel. A hagyományos vallásos nevelés hatása itt is kimutatható. Tervünket a laikus monasztikus közösségről nem tudtuk bevégezni. Egyikünk fiatalon meghalt, másik társunk kivált, végül a harmadik barátom megnősült. Ez súlyosan megrázott. Méltatlannak éreztem magam ilyen közösségi vállalkozás vezetésére. Kis közösségünk ajtaja azonban mindig nyitva volt. Sokan kapcsolódtak be lelki-szellemi tevékenységünkbe. Többször lakóhelyet cseréltünk, hogy mindenkit, akár szállásra is, befogadhassunk. Barátaink közül egyre többen megnősültek. 1927-től megnyitottuk közös programjainkat a feleségek és a lányok előtt is. Az iskolai szünetben már közösen szerveztünk lelkigyakorlatot. De vegyes csoportunkat egyetlen kolostor sem akarta befogadni, így aztán ezt is egyházi kereten kívül folytattuk.

Kérdő: Mi készítette egy értelmiségi csoport tagjait, hogy életprogramjukba felvegyék a fizikai munkát?

* Az „il va-t-à la messe” kifejezésből, gúnyos melléktzettel, templomba járó, vallásos diákot jelent.

Légaut: Nyári összejöveteleinken vagy félszázan vettek részt. A számbeli növekedést nem követte a minőségi. A szellemi érdeklődés is alábbhagyott. Rájöttünk, hogy a közös kutatás feltételei csak kevesek számára elérhetőek. A többiek vagy passzívan szemlélik, vagy papagáj módján ismétlik a mondottakat. Ekkor gondoltuk, hogy a közösen végzendő fizikai munka a közösségformálás eszköze lehet. Kispolgárságból jött értelmiségiek lévén, elég furcsa képzeleteink voltak a fizikai munkáról. Néhány sikertelen kísérlet után elhatároztuk, hogy egy telket vásárolunk és azon közösen minden családnak felépítünk egy házat. A háború áthúzta terveinket. Valamit azonban mégis megvalósíthattam ebből. 1945 és 1965 között a barátok családjaikkal minden nyáron összegyűltek tanyám körül. Én pedig, amikor nem kellett a gazdaságot ellátnom, hozzájuk csatlakoztam. Így éltem egyesekkel ötven, másokkal harminc év óta bensőséges közösségi kapcsolatban. Fiatalok is csatlakoztak hozzánk. Folytatni fogják-e közösségünket? Nem ez a fontos, hanem hogy mindig szülessék új szellemi, lelki közösség, ahol személyiségünk kibontakozhat.

A kis-közösségek, a hit tavasza. Kérdező: Mi a kis-közösségek szerepe a lelkiség formálásában?

Légaut: Jézus tanítását nem lehet megérteni attól az élettől függetlenül, amit tanítványaival közösen folytatott. Ha Jézus formálta tanítványait, azok viszont a maguk módján hozzájárultak ahhoz, hogy Jézus önmaga legyen és így küldetését bevégezhesse. Nemzetsége szerint az ember fia. De nem kevésbé Emberfia abból a testvéri közösségből, amiben élt. Jézus emberségének mélységét a többi ember miliójében érte el. A találkozások, különösen Keresztelő Jánossal, rádőbentették belső létére. A samariai asszonyhoz intézett szavaiban aztán felfedi magát. Missziója egyre szélesedik. Fogadja azokat, akik hisznek benne. De azokat is, akik közömbösek, vagy élesen támadják. Ily módon ébredt önmaga létének tudatára. Miközben egyre növekedett, egyre mélyült benne az Istenhez kötődő belső kapcsolat. Ha tehát van valaki, aki megérti, hogy hitével a többieknek is tartozik, és hogy emberségével, hűségével másokat segíthet hitük növekedésében, akkor a hívők között olyan lelki, közösségi kapcsolat jöhet létre, amelynek kölcsönösége hasonlítani fog ahhoz az életközösséghez, amiben Jézus tanítványaival élt. Ilyen közösség nemcsak lelki növekedésünk záloga, de feltétele annak is, hogy bensővé tegyünk, amit Jézus a tanítványok között húsz évszázada megélt.

Krisztus transzcendenciájáról. Kérdező: Hogyan tudjuk egybekapcsolni Jézus történelmi, emberi alakját, amit ma számos nem hívő is elfogad és tisztel, istenfiúságával?

Légaut: Kezdetben egy klasszikus, pusztán teológiai koncepcióból indultam ki, melyben egyedül Isten látott és működött. Jézus nem az Isten fia volt, hanem a Fiúisten. Ez az iskolás felfogás figyelmen kívül hagyja, hogy Jézus teljességgel ember is volt, illetőleg Jézus emberi teljességét csak absztrakt módon, az isteni tökéletességen keresztül látja. Ez a teológia inkább épül a ókori bölcsélet egyes pogány és zsidó hagyományaira, mintsem annak a belső életközösségnek a nyomán, amiben Jézus a tanítványaival élt. Jézus nem foglalkozott messiási jóslatokkal. Nem krisztológián, létének teológiáján dolgozott, hanem élte az életét. Dolgozott és tanított, prédikált és imádkozott. Vidám volt és szomorú. Magányos és nagyszerű társ. Elképzelhető-e, hogy Jézus csak valamilyen ideából, okkult tudományból, istenelméletből vezetett volna le egyenes istenfiúi leshármázását? Saját neveltetése, környezetének meggyőződése, hite, a zsidó monotheizmus ezt eleve lehetetlenné tette. Ha csak egy vallási tételt közölt volna az istenfiúságról —, nem számítva azt, hogy az emberek megszállott bolondnak tartották volna —, ugyan ki hallgatta volna meg tanítását? Jézus azt tanította, amit élete folyamán felfedett önmagáról, amit bensővé tett, amit megélt. Beavatódva a jézusi életbe, a Vele együtt élők megéreztek Jézus transzcendenciáját. Istenfiúságának sejtése vagy tudata nélkül nem követték volna.

Kérdező: Az első keresztények Jézus Atyjában hittek. A keresztényre mázolt deizmus, amely a felvilágosodás óta meghatározta a vallásos gondolkodást, személytelen istenfogalmat állít elénk. De valamiféle természetfelelős vagy erénycsész nem az az Atya, akiről Jézus szólt. Ezért kereszténységünknek Jézussal való belső kapcsolatunk az ismérve. Ki önnék Jézus?

Légaut: Egész életemben arra törekedtem, hogy Jézust megismerjem. Amit mások nekem róla mondtak, azt igyekeztem értelemmel fölfogni. Megrázott és magával ragadott alakja. Így jutottam el Jézusriak ahhoz a megismeréséhez, ami létemnek létéhez való belső kapcsolatává vált. Ez a *communio* élteti hitemet. Jézus arról tett tanúságot, hogy az ember nagyobb a szellemi és a fizikai adottságoknál. Hogy a törvény az emberért van, és nem fordítva. Jézus ismerte a Törvényt, de ha kellett, szombaton is gyógyított. Tisztelte a Zsinagógát, de egy eretnek nőnek fedte föl azt, hogy Ő a Fölkent, azaz a Messiás. A zsidó tanítók a nőt alkalmatlannak tartották vallási igazságok megértésére, Ő pedig gyakran beszélt nőkkel a leglényegesebbéről. Amikor Föníciában egy pogány asszony megközelíti, úgy viselkedik, mint ahogyan a zsidó rabbiknak előírták. Szóra sem méltatta. „Küldetésem csak Izrael házának szól” — magyarázza tanítványainak. Az asszony azonban nem tágt. Ekkor Jézus keményen elutasítja. A kenyér a gyermekeknek jár, nem pedig a kutyáknak, a pogányoknak. De az asszony megelegszik a kegyelem morzsáival is. „Nagy a te hited!” — kiált fel Jézus, látva, hogy küldetése Izraelen túl minden kor minden emberének szól. Ezért meg kell haladnia saját vallási hagyományát is. Állhatatos hűségben a kapott küldetéshez, amit egész életében törés nélkül követett, egyszerűen az volt, akinek lennie kellett: az Isten Fia.

Az öregember elhallgat. A konyhából kilátni a temetőre, ahol szülei nyugszanak és ahova ő is készül már. Távolabb a tanya látszik, harminc év munkája; most egyik fia irányítja a gazdaságot. Az asztalon kenyér, só, bor, írószerszám, a Könyv Jánosnál kinyitva: „Már nem mondalak titeket szolgáknak, mert a szolga nem tudja, mit tesz az ura. Barátainnak mondalak titeket, mert mindent tudtul adtam nektek, amit Atyámtól hallottam.” Az beszél így, aki életét adta barátalért.

PÉTERFALVY ANDRÁS

TOLDALAGI PÁL HÁTRAHAGYOTT VERSEI

Szent-Demeter *

I.

*Ezen az úton mentünk el mi innen,
mi, élők és a holtak is, bizony;
lovon, kocsin, gyalog, halottas ingben
és ezt, vagy azt hiába is hívom.*

*E földtől ők mindenképp elszakadtak.
Az én cipőmre száll csupán a por.
Én sem beszélek. Választ úgysem adhat
a nagyszülő a súlyos föld alól.*

*A sírásó a testét mélyre ásta
és eloldozta terhét egy barát.
Nyakában lánc van,
mellén ritka násfa,
mely megvilágítja haját
a térdigérőt és a búzaszökét, —
Hová lett az, ki ifjan látta őt?
Nem részegítik azt sem már a tőkék
és nem táplálják nyájak és mezők.*

II.

*Hallod? a percek, órák és az évek
forrásvíze mögöttünk hogy zuhog.
Iszol belőle. Szomjat én sem érzek.
A többi bezzeg sokszor szomjazott;
akik mulatni hajdan erre mentek
s most nem mulatnak, mert már nincsenek.
Kóstolgatják az új hazát, a csendet,
az ismeretlen újabb ízeket.*

*Falu Maros-Torda vm.-ben

A század is sietve ment utánuk,
és vissza semmit, vagy romot hagyott,
pár bástyafalt és néhány ócska úgyút,
a szekrényekben ócska lim-lomot.

Te mindezekből épp csak annyit értesz,
hogy elpihent a déd is és az ük,
s számodra épp úgy elveszett vidék ez,
mintha elmentél volna övelük.

III.

Ezek a fák, a templomhoz vezetnek
és azt sötéten ott körülveszik.
A hűvös áram engem megremegett
és szívem csordultig telik.

Ki ül a hátság, hólyagos padokban?
A kóruson, vajon ki énekel?
Sötét van és cipőmnek sarka koppan.
Hiába nézek szerteszt, le, fel:

a gyertyacsonkok és halotti képek,
zord garmadája táncol itt csupán,
emléke egy családnak és a népnek,
mely tűnni tetszik mind egymásután.

Kihültek Jézus lábain a csókok
és lassan, lassan lába is kihült...

Nem ismerek magamra, hogyha szólok
ki a sötét fasorból a szobába
beléptem, az asztalhoz ülök én,
hol a tálakban fonnyad a saláta
és illatozik búsan a kömény,

a villanyfény meg-megáll a villán.
Ki étkezik? Ki enne, inna azt,
a nők s a kívánt szőlők háusa híján,
mit az idő szemlátomást rohaszt.

Hol vannak a nők és a teli tálak?
Az édes és a gyöngyöző levek.

Kifogyhatatlan Isten

Minden lépéssel közelebb vagy,
mind fényesebb vagy és nagyobb,
Te, akit egykor Ábrahám is
az Istenének mondhatott.

Amerre nézek, mindenütt Te
lobogsz kifogyhatatlanul
s ma az enyém vagy, mert örökké
személy szerint Te vagy az Úr.

Mindenkié vagy, s mégis eggyé,
mindenkié külön-külön.
Hívj Mózesednek és a sátrat
kettőnk számára felütöm.

Ha úgy kívánod, Kánaánba
a lángoszlopaid közt megyek,
vagy büntetésből háza táján
szolgálom ellenségemet.

S hogy tudná az, hogy akkor is csak,
akármilyen szomorúan,
az ő kemény jármába fogva
Téged szolgállok én Uraq.

Jegyzet. Halála második évfordulóján közöljük Toldalagi Pálnak ezt a hátramaradt iratal közül előkerült két versét. A *Kifogyhatatlan Isten* minden bizonnyal későbbi, érett, végleges alkotás. A *Szent-Demeter* valószínűleg korábbi; az sem lehetetlen, hogy nincs véglegesen kidolgozva, s a költő — kivált a III. részben — még nem végezte el rajta a végső simításokat.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabvány-nak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől.

„AZ OLVASÓ ÍRÓ” SZERB ANTAL LEKTORI JELENTÉSEIRŐL (II)

ALAIN-FOURNIER: Le grand Meaulnes
(Az ismeretlen birtok, regény, 1912)

A regény én-formában van előadva, de hőse nem az elbeszélő, hanem Meaulnes, az elbeszélő iskolatársa. Ez a Meaulnes egyszer iskolásfiú korában eltéved, és egy kastélyba érkezik, ahol éppen egy különös álarcosbál és népünnepély folyik, mert a kastély fiatal tulajdonosa vőlegény. Meaulnes itt megismerkedik egy leánnyal, beleszeret, az is viszonozza. Az ünnepség hirtelen véget ér, mert a menyasszony eltűnik. Meaulnes parasztszekéren elmegy a kastélyból. Azután évekig keresi az utat, amely visszavezet a kastélyba és nem találja meg. Közben a kastélybeli vőlegény álruhában, többek közt iskolásfiúnak öltözve keresi menyasszonyát. Meaulnes Párizsba kerül, megismerkedik az eltűnt menyasszonnyal, bánatában megkéri a kezét. Később megtalálja a kastélybeli leányt, feleségül is veszi, de eszébe jut, hogy ő megkérte a menyasszonyt; gyötri a lelkiismeret, elmegy Párizsba. A menyasszonyt feleségül is adja a kastélybeli vőlegényhez, de mire visszaérkezik, felesége meghal.

A tartalom olyan, mint egy gyermekmese és a regény is tulajdonképpen az, egy végtelenül kifinomított, távlatossá tett tündérmese. Lírai regény, rokonnai: Jacobsen írásai, Knut Hamsun, Maeterlinck — de mégis egészen más, nem olyan nyúlós és metafizikai, mint ezek a régi lírai regényírók, sokkal több benne a mesehangulat.

Szerencsésen egyesíti a francia regény kompozíciós és emberrajzoló tökéletességét a német romantikával. Olyan, mintha egy múlt századbéli Kék-Virág-történetet egy mai francia írt volna meg. Valahogy mind a két irodalom jó tulajdonságai megvannak benne.

Ez a regény irodalomtörténetileg is nagyon nevezetes: egyike azoknak a regényeknek, amelyekkel megindult a támadás a naturalista-lélekelemző regény uralma ellen, hogy a fantáziát és a hangulatot az őket megillető szerephez juttassák a regényirodalomban.

Kétségtelen, hogy ez a regény nem számíthat a legszélesebb közönségrétegek érdeklődésére. Franciaországban is az egyetemi hallgatók kedvenc olvasmánya, de olcsó kiadása tudtommal mindmáig nincsen. Viszont azok közé tartozik, amelyek kétségkívül a „holnap klasszikusai”, irodalmi értékét tekintve minden más francia regénynél inkább megérdemli, hogy magyarra fordítsák.

Szerb Antal

Az első világháborúban tragikusan elpusztult francia írónak az európai regényirodalomban iskolát teremtő művére — mely nálunk a „harmadik nemzedék”-nek lett meghatározó élményévé — Szerb Antal hívta fel elsőként a figyelmet. Bár a könyvről a *Hétköznapok és csodákban* és *A világirodalom történetében* egyaránt szólt, de egyikben sem oly tárgyilagosan és mégis annyira megbecsüléssel, mint a harmincas évek elején írott lektori jelentésében, mellyel a regény magyarra fordítását és kiadását szerette volna elősegíteni.⁽²⁸⁾ (Lantos Kálmánnak, a Révai Kiadó akkori igazgatójának a jelentés eredeti gépiratán olvasható megjegyzése szerint sikertelenül.) Szerb Antal tisztában volt azzal, hogy „a regény nem számíthat a legszélesebb közönségrétegek érdeklődésére”, de éppen a közönség „modernebb”, érzékenyebb irodalmi ízlésének kialakítása érdekében tartotta lényegesnek megjelenítését.

1940-ben, amikor a regény az Ezüstkor egyik tehetséges szerkesztője, Lovass Gyula fordításában *Az ismeretlen birtok* címen nálunk is megkezdte diadalútját, bebizonyosodott, hogy Szerb Antalnak volt igaza, amikor lektori jelentésében Alain-Fournier 1912-ben írott művét a „holnap klasszikusai” közé sorolta. A magyar kiadás kritikusa, Kádár Erzsébet szerint „Alain-Fournier megérte,

hogy akkor fordították le magyarra, amikor már irodalmi polgárjogot szerzett nálunk egy fiatal nemzedék, mely nemcsak Alain-Fournier melankólia-eszményére alakította ifjúságát, de zenekarát is megszólaltatta — saját műveiben.(29) Szerb Antal utolsó megjelent írásai egyikében, a „harmadik nemzedék” prózaíróit bíráló, *Magyar irodalmi almanach az 1941. évre* című kritikájában ismét visszatért ehhez a problémához. Az új nemzedék világszemléletét, ízlésirányát szinte programszerűen kifejező, a gyermekkor csodabirodalmát, az elveszített Éden iránti örök vágyódást szimbolizáló „titokzatos Birtok”-hoz. A nosztalgiaikban, a Tegnaphoz, a múlthoz, „a visszahozhatatlanhoz” való közeledésükben, szemléletük-stílusuk „biedermeier lágyság”-ában öntudatlan-tudatos kifejezését látva a kor magyar társadalmáról alkotott véleményüknek.(30)

LOUIS BROMFIELD: *The Strange Case of Miss Annie Spragg*
(Annie Spragg különös esete, regény, 1928)

A könyv egy fiktív olasz városban játszódik, napjainkban. Teljes tartalmát igen nehéz elmondani, mert több cselekmény fut benne egymással párhuzamosan. A lényeg mégis Miss Annie Spragg esete: Annie Spragg egy bolondnak tartott öreg amerikai lány, aki egy nap meghal és holttestén megtalálják a sztigmákat, Krisztus öt sebhelyét. A csodának híre megy és egy öreg amerikai, aki évtizedek óta dolgozik könyvén, „A csodákról és más természeti tüneményekről”, nekilát, hogy megtalálja a különös jelenség ésszerű magyarázatát. Lassankint kibontakozik a meghalt amerikai nő egész élettörténete. Az apja egy ál-próféta volt, szektát is alapított Amerikában, mely igen botrányos körülmények között oszlott fel az alapító halála után. Két legfiatalabb gyermekében apjuk vallásos szélhámossága az egész életükre döntő hatású reakciót váltott ki. A fiúból puritán, önkínzó keresztény lett, a lány pedig megtalálta lelkében az utat az antik pogányság felé. Közelebb jutott a természethez, mint más halandó, megértette az állatokat és az emberektől teljesen eltávolodott. Ártalmatlan bolondnak tartották egész életében. A végén itt állunk a sztigmák tényével szemben, amelyeket nem lehet teljesen megmagyarázni. Az ésszerű magyarázat az, hogy a lányt bátyja sebezte meg, amikor kidegült, hogy szerelmes valakibe. De a nép szentet lát benne, aki jutalmul kapta a szent sebeket. A mélyenlátók pedig a sebekben is ősi, pogány misztériumok megvalósulását keresik. — Mindez, amint mondtuk, csak egy része a cselekményben és rendkívül érdekes jellemekben igen gazdag regénynek.

Vallás-erkölcsi problémák a regényekben, valljuk be, nagyon unalmasak szoktak lenni. De itt a szerző annyi fölényességgel, humorral, és mégis olyan mélységes megértő okossággal tárgyalja a benne felmerült kérdéseket, hogy gondolkodó ember csak a legnagyobb gyönyörűséggel olvashatja. Sohasem elméledik, a regény minden mozzanatát cselekvéssé tudja alakítani. Ahogy mondani szokták, „minden él ebben a könyvben”, a személyek, a gondolatok és az olasz táj, mely a háttérrel alkotja.

De legfőbb értékének azt tartom, hogy igazán előkelő irodalom. Elbeszélő stílusa sok tekintetben Thornton Wilderre emlékeztet, szellemessége pedig Huxley-ra. De mind a kettőnél könnyebb, publikumszerűbb olvasmány.

Kiadását azért is szeretném, mert olvasó-nevelési szempontból fontosnak tartom. A mi közönségünk még mindig a realista és naturalista regényeket olvasza. holott ez az irány Nyugaton már annyira megbukott, hogy talán nemsokára már újra divatba fog jönni. A Révai r. t. kiadásában megjelenő magyar írók pedig úgyszólván valamennyien azok közé a kevesek közé tartoznak, akik *nem* naturalisták: Makkai, Kosztolányi, Tamási, Márai, Bánffy. A kiadó tehát saját írói számára neveli a közönséget, ha a nyugati irodalmakból olyan könyveket ültet át, amelyek a nem-naturalisztikus ízlésirány jellegzetes képviselői. A Klasszikus Regénytárat legalábbis ilyen tendenciával szeretném összeállítani. Idővel a közönség is bizonyára észre fogja venni irányunkat és lesznek olvasóink, akik éppen ezért fognak örömmel üdvözölni minden egyes kötetet. Természetesen ezt a szempontot az előszavakban és most írandó elméleti könyvemben is hangsúlyoznám.

Szerb Antal

A harmincas-negyvenes években világszerte népszerű amerikai írónak ezt a könyvét Szerb Antal szerette és nagyra becsülte. A *Hétköznapiak és csodák* és *A világirodalom története* vonatkozó részei egyaránt tanúskodnak erről. Bromfield legjobb művének tartotta, s már a harmincas évek első felében — az írónak az *Árvíz Indiában* (1939) magyar kiadását követő „divatja” előtt — felhívta rá a Révai Kiadó figyelmét. (Valamiképp jellemző a kor kiadói politikájára, hogy bár Bromfield-nak tizenhét regénye jelent meg magyar nyelven, ezt nem adták ki.)

Többször említettük már, hogy Szerb Antal, a lektor, a „hivatásos olvasó” milyen fontosnak tartotta egy regény elbírálásakor az olvasóközönség szempontjainak figyelembe vételét. Azt, hogy az olvasó elsődlegesen mit vár az irodalomtól, mit ismer, mihez szokott hozzá. Úgy vélte, csak így lehetséges hatni rá, s elérni, hogy a mű betöltse a szórakoztatáson túl egyéb funkcióit is. Szerb Antal Bromfield könyvét olyan „ideális” regénynek tartotta, amelyben az érdekes jellemek, a cselekményesség, a szellemes, elegáns, „olvasmányos” stílus — egy szóval a „publikumszerűség” — a magasrendű művészi értékkel ötvöződik. S ezért, valamint irányánál fogva alkalmas arra, hogy olvasói ízlését, akár Alain-Fournier vagy Kolozsvári Grandpierre említett művei, a hagyományos naturalista-realista regény ellenében a húszas évek modernebb európai regénytörkévéseinek és a magyar irodalom ezekhez közel álló új jelenségeinek nyerve meg. Lektor jelentéséből kitévnik, hogy Szerb Antal tudatosan és módszeresen kívánta fejleszteni a megszokott formákhoz, előadás- és szemléletmódhoz ragaszkodó magyar közönség ízlését. A Révai Kiadó sorozatát, a Klasszikus Regénytárat és elméleti könyvét, az ekkor tervezett *Hétköznapiak és csodák*at is ennek az ízlésnevelésnek a szolgálatába akarta állítani. Ez a fajta tendenciózusság nem jelentette Szerb Antalnál a realizmus lebecsülését vagy a klasszikus realizmus vívmányainak elvetését általában. Pusztán az első világháború utáni kor megváltozott társadalmi-emberi viszonyait, problémáit, életérzését másként, más eszközökkel, érzékenyebben megvilágító, közvetettebben kifejező irodalom propagálásáért szolgált. Persze elsősorban a Révai Kiadó — kvalitások, célkitűzések, szemlélet tekintetében meglehetősen különböző — írói számára akart közönséget nevelni, akiket jelentésében összefoglalóan „nem naturalisták”-nak nevezett. Inkább a hagyományos látásmóddal, formákkal szakító vagy azokat megújító törekvésükre, mint a valóságtól való programszerű elfordulásukra gondolva. Ahogy ez idő tájt *A mai angol regény* (1933) című tanulmányában megfogalmazta: „játékosság, irónia, vitalizmus — az alkotó számára ezek nem is elvek, hanem elsősorban technikai eszközök a regényforma megújítására”.(31)

CLEMENCE DANE: *The Moon is Feminine*
(A hold nőnemű, regény, 1938)

Clemence Dane a nagyon finom angol nő-írók közé tartozik, Katherine Mansfield, Virginia Woolf, V. Sackville-West szellemi rokona. Új regénye is olyan áttetszően finom, légies, földietlen, ahogy csak ezek az előkelő angol nők tudnak írni.

A múlt század elején játszódik, Brightonban. Egy gazdag fiatalember itt éli életét apró, ártatlan különckedések közt. Udvarol egy előkelő leánynak, aki halálisan szerelmes lesz belé. De a lánynak nemcsak a komoly vetélytársa támad: a fiatalember egy éjszaka a tengerparton egy különös, mitológikus fiúval akad össze, egy „tengeri cigánnyal” és ettől kezdve a fiú foglalja le teljes érdeklődését, mert megtestesíti örökös nosztalgiáját egy másik, egészen más, „zöld” világ után. A lány felveszi a harcot a mithosz-fiúval, és áldozatává lesz a küzdelemnek. A fiatalember pedig megőrül, vagyis teljesen áthelyeződik élete álmaiba és nosztalgiáiba.

A kis regénynek csodálatos varázsa van. Az írónőnek sikerül itt, ami csak a nagy romantikusoknak sikerült: valóságot és mesevilágot egymásba olvasztani. A történet irreális, holdból összeszótt és bolond, de az alakok elevenek, a mo-

dern pszichológia minden ravaszágával, minden hirtelen felvillanó intuíciójával megrajzoltak. Hős és hősnő az embernek közeli, személyes ismerősei. Az egész mű könnyű, játékos és melankolikus, mint a holdfény, a nőnemű hold.

Kiadásra mégsem merem ajánlani. A mi közönségünk nagy idegenkedéssel viseltetik az irreális iránt. A tengeri cigányt nem szívesen venné be, általában nem is igen értené, miről van szó. Az ilyen arisztikus írások számára a talaj még nincs előkészítve, — a kitűnő angol írónók regényei közül tudtommal még egy sem jelent meg magyarul.

Budapest, 1938. május 28.

Szerb Antal

A Bromfield-regényről szóló lektori jelentésben körvonalazott valóságlátás, valóságábrázolás — melyet Szerb Antal később „újromantikusnak” nevezett — angol példája Clemence Dane kisregénye. Ez a mű valóság és mesevilág egymásba olvasztásával, az ember „örökös nosztalgiájának” szimbolikus megjelenítésével egy „egészen más... világ után” némiképp Alain-Fournier „ismeretlen birtokának” rokona. Szerb Antal rendkívül kedvelte az — „életbevágóan fontos semmiségek írója”, Katherine Mansfield vagy a merészen kísérletező Virginia Woolf nevével jellemezhető — „új” angol nőírók műveit. Dane regényében ennek az „iskolának” az erőnyeit: stílusának légius finomságát, játékoságát, nőies közvetlenségét, rafinált pszichológiával megrajzolt alakjait, irrealitást és realitást egybeszővő előadásmódját szerette, értékelt. De azt is érezte, hogy nálunk az ilyen, nem szokványosan naturalista-realista, „artistikus” írásokat a közönség idegenkedéssel fogadná. Mint Szerb Antal ez időben írott más jelentései és a Korunk Szavában megjelent *Új klasszicizmus?* (1938) című cikke is tanúsítják, ekkor már nem csupán ízlésének merevsége, de az irodalom fejlődésének változó iránya miatt is. „Az irodalomban mindenekelőtt feltűnik a szociális felelősségtudat növekvő hangsúlyozása — írja fenti cikkében. — A húszas évek játékos, fantasztikus irányától már azért is elfordulnak, mert felelőtlennek találják, minthogy nem foglalkozik a kor problémáival.” Nem meglepő tehát, hogy akár Alain-Fournier „ismeretlen birtokát”, az angol nőírók s kivált Virginia Woolf artistikus, játékos fantázia-birodalmát is a negyvenes évek elején, a kor politikai hazugságaitól megcsömörlött új nemzedék és az Ezüstkor írói támasztják fel ismét — jöllehet már csak átmenetileg — a maguk számára.

W. SOMERSET MAUGHAM: Theatre (Színház, regény, 1937)

Lektori jelentés

Maugham új regénye, úgy érzem, minden eddigi könyvénél mulatságosabb. Eddig a humor csak mellékes fontosságú volt művészetében, ebben a regényben ez a lényeges. Hősnője Anglia legjobb színésznője, jelenleg negyvenhat éves, de még igen fiatalnak látszik, nemcsak a színpadon, hanem az életben is. Mindeddig minta-feleség volt, egyetlenegyszer csalta csak meg az urát, akkor is mintegy véletlenül. De most beleszeret egy teljesen jelentéktelen fiatalemberbe. A fiatalember nemsokára megunja a színésznőt és új szerelmét, egy fiatalabb színésznőt protezsálja nála. A színésznő hiába keres vigasztalást különböző férfiaknál, a végén rájön, hogy a színpadon érzi csak igazán jól magát, és nagyon megnyugszik. Közben az egész regényen végighúzódik a pirandellós alap-probléma: mi az igazi valóság, az „élet”-e, vagy pedig a művészet? Ez a problémafelvetés a különben eléggé könnyű regénynek filozofikus és művészi távlatot ad.

Szellemességét, finom humorát, mulatságos ötleteit nem lehet eléggé dicsérni. Alakjai mind érdekesek, élők és mulatságosak. A könyv lélektani felszerelése humorával egyenrangú. De a hozzáértőt itt is, mint Maugham többi írásánál, elsősorban az elbeszélés csodálatos simasága, gazdaságossága bűvöli el. Amellett valami rejtett és szemérmes költőiség is kihallatszik a sorok közül.

Tekintettel arra, hogy a regény igen jó és érdekes, és hogy Maugham neve közönségünknek kellőképp be van vezetve, a könyvet feltétlenül kiadásra ajánlom.

Szerb Antal

A Maugham *Színházáról* írott jelentés már az irodalom fejlődési irányára az időben jellemző „kijózanodásnak” tudomásul vételét mutatja. Szerb Antal Clemence Dane „csoda-regényével” szemben Maugham könnyed, szellemes, mégis kissé filozofikus, nagy emberismeretről tanúskodó művét ellenvetések nélkül merete kiadásra ajánlani. El kellett ismernie ugyanis azt — amit később *A világirodalom történetében* a kortárs angol realistákról szólva némileg reználtan fogalmazott meg —, hogy már „a huszas évek folyamán is csak az elit fogadta el a kísérletezőket. Sikerük akkor is és azóta is a realistáknak van.” (Bp. 1941. III. k. 317. l.)

Alig egy évvel a könyv angol kiadása után a *Színház* az ő kitűnő fordításában jelent meg az Athenaeum Kiadónál magyarul. Lehet, hogy némi nosztalgiának is szerepe volt ebben, hiszen a *Hétköznapiok és csodákban* az író egzotikus tárgyú novellái, életrajzi regényei alapján Szerb Antal még „a lázadók” kategóriájába sorolta a három nagy: Huxley, D. H. Lawrence és Powys távoli rokonaként. Mindenesetre Maughamnak ezt a „nagyvárosi regényét” finom humora, mulatósságos ötletei, lélektani hitelessége, stílusának tisztasága, elenganciája, az elbeszélés gazdaságossága és rejtett lírája miatt kedvelte különösképp. Mindazért tehát, amit a szépirodalom Szerb Antal is eszményének tartott.

HENRI DE MONTHERLANT: Les jeunes filles
(Lányok, regény, 1930—1937?)

A regényben az elbeszélés három módja található: részben levelekből, részben napló-részletekből, részben közvetlen elbeszélésből áll. Costals-ba, a híres regényíróba két nő szerelmes, két nő ostromolja állandóan levelekkel: Andrée, vidéki kékharisnya, és Thérèse, vallásos fél-parasztlány. Costals leveleiben Thérèse-t arra igyekszik rábírní, hogy apáca legyen (igen furasa eredménnyel); Andrée-t pedig igyekszik lebeszélíni a szerelemről. Közben ő maga szerelmes lesz egy harmadik lányba, aki a szeretője lesz.

A regény a pszichológiai regényírás kis remekműve. Alaptémája, úgy tudom meglehetősen újszerű: milyen érzés olyan férfinak lenni, akit a nők reménytelenül szeretnek. Egyáltalán nem kellemes érzés, mondja Montherlant; mert a nők azáltal, hogy szerelmesek valakibe, már jogot is formálnak rá.

Legfőbb értékét és érdekességét a szerelemre vonatkozó rengeteg találó és mérhetetlenül szellemes megjegyzése adja. A francia éleslátás és pontos kifejezés új diadala ez a könyv. Hőse a modern intellektuális szerelmes: aki minden érzést és a nő érzését is rendkívül tisztán látja és mindent kimond, és ha hazudik, akkor is mindig tudja, hogy hazudik, és ezt is megmondja. Alakja, és a regény stílusa Márai Sándorra emlékeztet.

Általában véve igen érdekes olvasmány, csak Andrée (a kékharisnya) levelei hosszasan itt-ott — túlságosan sok bennük a francia érzelmi ékesszólás, ami nekünk, akik nem Corneille-on és Racine-on nevelkedtünk, kissé idegenszerű. Mi, ha érzéseinkről beszélünk, dadogunk vagy szavalunk; nem értekezünk, mint a franciák.

De a könyv egészben véve rövid, úgy hogy ez az egy-két hosszadalmasság nem árt neki.

Lefordítását és kiadását ajánlom.

Szerb Antal

Montherlant műveire Szerb Antal 1935 után — még az *Aggregények* (ford. Illyés Gyula, 1937) és a *Lányok* (ford. Radnóti Miklós és Just Béla, 1942) nagy magyar sikere előtt — figyel fel igazán. A *Hétköznapiok és csodákban* még láthatóan nemigen tud mit kezdeni a különös íróval, nehezen tudja elhelyezni „csoda-elmélete” kereteiben, de mivel írásait újszerűeknek, érdekeseeknek tartja, „cím-két” is talál számára. „A racionális stílus ellen lázadók” csoportjába sorolja, és a *Les Célibataires* ismerete alapján „stílrómantikusnak” és „nyelvbbóvítónak” nevezi: „... Gazdagságot, szélességet, erőt és heroizmust fejez ki sokárnyalattú

nyelve, az életnek azt a merészségét, amelyhez regényének degenerált hősei nem tudnak eljutni” — írja Montherlant fenti művének stílusáról, melyet később, az irodalom újabb realista „irányvétele” idején a magyar kiadás recenzense, Kádár Erzsébet így jellemezte: „Embertelenül precíz, lelketlenül pontos, mint egy tökéletes műszer. Nem gúnyolódhatik olcsón, aki ennyire felesküdt a valóságra.”(32)

Szerb Antal lektori jelentése Montherlant négy részből álló regénye, a *Lányok* első két kötetéről feltehetően 1937 előtt vagy az idő tájt készülhetett, mivel a ciklus utolsó darabja ekkor jelent meg, s erről Szerb nem tesz említést. A *világirodalom története* a lektor pozitív véleményével ellentétben, a Montherlant-ból való teljes kiábrándulást tükrözi. Szerb Antal ekkor már nem lelkesedett azért az életesményért, melyet korábban az *Agglegények* stílusából vélt kiolvasni. Összefoglaló művében az elveit, magatartását oly sokszor változtató író jellemétől, világszemléletétől való idegenkedését — a *Lányokról* szólva — átvitte az esztétika területére is. S hogy elfordulásának elméleti indoklást is adjon, a „lázado”, a „stíliromantikus” Montherlant-t „áthelyezte” a realisták körébe: „A *Les jeunes filles* már visszakanyarodás a kísérletek, látomások, irányregények és mítoszok után a régi realizmus felé” (938.1.).

A lektori jelentésben viszont még teljes az elismerés, a hódolat. Élvezi Montherlant formai remeklését: az elbeszélőmódok váltakoztatását, a szemlélet és stílus játékos intellektualizmusát, a belső jellemzés fölüeny biztoságát, pontosságát, a hang „frivol” szellemességét. A *szerelemről* elmélkedő Stendhal nyomain járó írónak „a szerelemre vonatkozó rengeteg találó és mérhetetlenül szellemes megjegyzése”-t. Csak az egyik hősnő leveleinek stílusában jelenlévő klasszicista „érzelmi ékesszólás”-tól idegenkedik kissé, ösztönösen rátapintva a későbbi Montherlant vonzódására a francia klasszicizmus mérnöki pontossága és stílusának fennkölt, zengzeties szépsége iránt. A szerelemhez kapcsolódó női öncsalást, hazugságot csúfondárosan, nyers-kegyetlenül leplező író-hős, Costals szemléletét, mentalitását és a regény stílusának sokszínűségét, játékoságát, könnyed, metsző eleganciáját Szerb Antal Márai Sándoréhoz érzi hasonlóknak. Hogy milyen találó ez az észrevétele is, arra bizonyíték a könyv 1942-es első magyar kiadásáról író Kádár Erzsébet véleménye, aki végeredményben éppen azt kérte számon a műtől és kivált az író-hős figurájától, amit Márai regényeitől, hőseitől is sokan: „az érzés éltető melegé-t.”(33)

Amint *A világirodalom története* tanúsítja, a negyvenes évek elejétől a montherlant-i szemléletben, magatartásban már Szerb Antal is csak „gőgös arroganciát”, nyers önzést, a gyengét, az érzelmekeket megvető, rideg, értelmetlen hős-kultuszt látott, s keserűen állapította meg az íróról: „ez az ember úgy látszik korunk hőse” (937.1.).

Szomorú paradoxon, hogy Szerb Antal számára, aki egykor a provincializmus, a szürke, konvencióktól terhes *hétköznapiak* elleni lázadó, a merész élet hirdetőjét ünnepelte Montherlant-ban, a világháború éveiben — amikor ez tragikusan megvalósul — a „szürke”, békés hétköznapiak válnak áhított és mind elérhetetlenebb *csodává*.

ALDOUS HUXLEY: Ends and Means

(Célok és eszközök, esszé, 1937)

A. Huxley gyönyörű új könyve a feltétlen pacifizmus manifesztuma. Az emberiség legnagyobbjai, a vallásalapítók, a bölcsek és a szentek erkölcsi eszményei mind hasonlítottak egymásra annyiban, hogy a non-attachementet, a földi dolgokhoz nem-ragaszkodást hirdették. A bölcsek és szentek tanítását soha oly nyíltan nem vették semmibe, mint korunkban. A hatalom, a pénz és az élvezetek vágyából ma nemzeti eszményeket csináltak. A nemzet fogalma mai formájában a legnagyobb és legsötétebb bálványimádás. Az emberek nem veszik észre, hogy a nemzet, mint személy, ember-alatti, immorális lény: számára megengedhetőnek tartanak minden aljasságot, önzést, erőszakot és minden kicsinyes hiúságot és dicsekvést, amit a magánembernek nem engednek meg. Az emberek visszafajtott kegyetlenségüket a nemzet-fogalommal kapcsolatban élik ki, kisebbségi érzésüket mániákus nemzeti öndicsőítéssel korrigálják stb.

Az embereket lassú, individuális és csoportmunkával vissza kell téríteni a régi ideálokhoz. Meg kell értetni velük, hogy erőszak csak erőszakot szülhet, bármily nemes cél érdekében lépünk is fel erőszakosan; meg kell értetni velük, hogy nincs más haladás, mint haladás a szeretetben. És meg kell értetni velük, „hogy az Isten van valamiképp”... ha nem is személyes Isten, akit a nagy, harcias vallások tanítanak, hanem a személytelen istenség, minden korok misztikusainak közös nagy élménye.

A könyvet végig elszorult torokkal, csaknem könnyezve olvastam. Oly megrendítő, hogy valaki (és a kor legokosabb, legműveltebb írója még hozzá) *ma* hirdeti a jóság és a szeretet tanát... és az volt az érzésem, Huxley maga is tudja, mily megható, mily szomorúan don quijotei vállalkozás a könyve.

De éppen ez a megrendülés adja meg a könyv vonzóerejét. Bizonyára nem én vagyok az egyetlen, akinek a számára ma nagy vigasztalás, hogy még vannak írók — és éppen a legkülönbek —, akik bölcs és szellemes szavakat találnak a jóság és a béke védelmében; szomorú vigasztalás, de vigasztalás, hogy ha az emberiség nagy eszméi a gyakorlatban, úgy látszik, csődöt is mondanak, még mindig a legfőbb magasságot jelentik — legalább az elméletben.

A könyv kiadása mellett szólna még az is, hogy nincs németre fordítva, és angolul, elvontabb szövege miatt, csak azok értik meg, akik állandóan olvasnak angolul.

Budapest, 1938. március 31.

Szerb Antal

Huxley Szerb Antal legkedvesebb írói közé tartozott. Már a harmincas évek elején készült, *A mai angol regény* című tanulmányában így jellemezte: „A XVIII. század nagyjainak, Swift-nek és Voltaire-nek a fajtájából való, fegyvere neki is a mindent átütő írónia és emberi értékalapja neki is a fölüeny intellektus.”(34) *A Hétköznapiak és csodákban* „a butaság konvenciója” ellen támadó intellektuális lázadónak, „az új irodalom legszellemesebb írója”-nak nevezte. Az *új könyvek könyve* (1937) körkérdésére válaszul pedig a rá legnagyobb hatást tett írók közé sorolta. Ime a „másik”, a racionalista Szerb Antal, aki azonban — mint Komlós Aladár meggyőző érveléséből is kitűnik — egyszerre s igazi önmagát nem megtagadva volt „racionalista is... meg az irracionalizmus híve is”.(35)

Huxley Ends and Means (Célok és eszközök) című, 1937-ben kiadott tanulmánya — melyről Szerb Antalt jelentése szól — annak az alkotói periódusnak a terméke, melyben a tiszta intellektus pesszimistán frivol, lázadó, játékos képviselője a történelem kihívására felelve a vesztébe rohanó emberiség megmentését s megújítását célzó „üdvtanát” kidolgozta. A kor civilizált emberének vágyait megtestesítő *Szép új világ* satirikus utópiájából, az azt erőszakosan hajszoló (és erőszakot szülő) ideológiák passzív elutasításából Huxley-nál természetesen következett a béke, a szeretet, a jóság, a lemondás öskeresztényi, evangéliumi elveihez való visszatérés.

Az *Ends and Means* — írja lektori jelentésében röviddel a világháború kitörése előtt Szerb Antal — „a feltétlen pacifizmus manifesztuma”, mely az emberiség végső céljával és az elérésére szolgáló eszközökkel foglalkozik. Ez a cél a lemondani tudás „a hatalom, a pénz és az élvezetek” vágyáról, mely minden erőszak és háborúság forrása. Az elérésére szolgáló eszközök pedig az emberek visszatérítése a régi ideálokhoz, megértetése annak, hogy „nincs más haladás, mint haladás a szeretetben”.

Huxley, aki 1933 előtt a liberális-demokrata polgári művész típusának reprezentánsa volt, a harmincas évek második felében fenti eszméivel is egy, az európai értelmiség körében jellemző attitűdöt képviselt. A polgári humanista tiszteletreméltó tiltakozása ez a nacionalizmus álarcában támadó barbárság ellen, és egyúttal evangéliumi proféciaikba, romantikus utópiákba fülő tehetetlensége.

Szerb Antal, az olvasó — noha a *Célok és eszközök*ek ekkor már hőiesen reménytelen, don quijotei vállalkozásnak érezte — megpróbált még az emberiség gyakorlatban csődöt mondott „nagy eszméi”-nek „bölcs és szellemes” megfogalmazásában vigaszt találni. Írásának megrendült hangja, lírája arra figyelmeztet, hogy a lektori jelentést a harmincas évek végétől egyre szűkebb körbe szorí-

tott író egyik „műfajának” kell tekintenünk, amelyben még hitet tehetett az elvadult ösztönök tobzódása és a világháború szörnyűségei közepette a humánus, a béke, az értelem igazságai mellett.

Fennmaradt jelentései közül csupán a Huxley könyvéről szólón látjuk írásos nyomát annak, hogy Szerb Antal az olvasóközönség ízlésének, intelligenciájának és a kiadó szempontjainak komolyabb mérlegelése nélkül, sőt azok ellenére is szerette volna a művet magyarul kiadatni. Amikor a Révai akkori vezetője, feltehetően Lantos Kálmán — a jelentés végén olvasható kézírásos megjegyzése szerint — üzleti szempontokra hivatkozva ehhez nem járult hozzá, Szerb Antal lektori hatáskörét átlépve még egyszer odaírta: „Kiadást szerettem volna”.

De Huxley eszméi iránti minden rokonszenve s nosztalgiaja ellenére, már ekkor túllátott „az üvegharang alatt élő” polgári humanista szemléletén, amit ez időben írott lektori jelentései és a politizáló művészet felé forduló érdeklődése bizonyítanak. A *világirodalom történetében* pedig már határozottan is megfogalmazta Huxley e korszakának eszményeivel, jellemző attitűdjével való elégedetlenségét, jelezvén saját szemléletének „harcosabbá”, közösségibbé, politikusabbá válását: „Huxley újabb írásai mérhetetlenül szomorúak. Lesújt már hangnemük is, amely a reménytelenséget, a jövőben való bizalom teljes hiányát árasztja. És lehangoló, hogy a kor legokosabb regényírója nem tudott más eszményt találni, mint Gandhinak... tanát, a csüggedt nonresistance elvét” (886-887. 1.).

... Akár Huxley műve, Eric Linklater „játékos” regénye, az 1938-ban (?) megjelent *The Impregnable Women* (A bevehetetlen asszonyok) is a jövő képét vetíti előre. Lüzisztrató és a lázadó asszonyok történetét eleveníti fel modernizálva a „jövő” elképzelt háborújában Anglia és Franciaország között. Szerb Antal, bár kedvelte Linklater regényeit és — 1938 őszén írott jelentésének tanúsága szerint — ezt a könyvét is lendületes előadású, „helyenkint igen mulatságos, groteszk, meglepő” műnek tartotta, mégsem javasolta kiadásra, mert — írja — „ebben a pillanatban nem tudok idegesítőbb könyvet elképzelni, mint egy *mulatságos regényt a jövő háborújáról*. Mulatságos regényt szívesen olvasok, a jövő háborújáról is rengeteget olvasok, ha nem is szívesen, napjainkban; másról alig is tudok olvasni pillanatnyilag — de a kettő együtt háborzongató.” (36)

THOMAS WOLFE: *The Web and the Rock* (A háló és a szikla, regény, 1939)

A könyv kétségtelenül igen értékes, irodalmilag is jelentékeny és mint olvasmány is eléggé érdekes alkotás, az új realizmus egyik kiemelkedő állomása. Magyarra való fordítása és kiadása ellen mégis a következő szempontok szólnak:

1.) A könyv érdekességét erősen csökkenti, hogy tele van elmélkedésekkel. Nem lelki elemzésekkel, mint mondjuk Proust, hanem erkölcsi és lírai természetű valóságos elmélkedésekkel, mint Eötvös Karthauzija. Ezek az elmélkedések helyenkint szépek, de többnyire semmitmondók.

2.) Pathetikus, szinte szabódezsős stílusa a fordítót hatalmas munka elé állítaná. Legyen szabad egy példát idéznem, ízelítőt Th. Wolfe stílusából: „A bilhőlábú élet névtelen és kimerhetetlen szövevényéből, az idő és a kötelesség sötét örvényéből a vak véletlen összehozta kettejüket egy hajón, és első találkozásuk amaz időtlen és halhatatlan tengereken történt, amelyek örökre csapkodják az agg föld partjait.” (346. oldal).

3.) Megdöbbenően bőbeszédű. A hétszáz oldalas kötetben nem mond el mást, mint a hős néhány gyermekkori élményét, New Yorkba jövetelét, első szerelmét és egy-két európai tapasztalatát.

4.) Van benne valami tanáros, valami pedáns, valami nem elegáns, amit nagyon nehéz volna meghatározni. Humora igen kevés, ill. azok a részek a leggyöngébbek, ahol humorra törekszik.

5.) A számomra legérdekesebb részek a nagyközönség számára valószínűleg teljesen érdektelenek: ti. azok, ahol speciálisan amerikai problémákba mélyed el. pl. az északi államok és a déli államok különbségével foglalkozik igen szellemesen, vagy ahol leírja a new yorki irodalmi életet, és nyilatkozik a mai amerikai szellemi élet néhány nevezetes szereplőjéről.

6.) Párbeszédei is roppant sokszavúak, mégsem igazán elevenek. Nem tudom, hogy beszélnek az emberek Amerikában, mégis az az érzésem, hogy nem így beszélnek. Hemingwaynél és S. Lewisnél egészen másképp beszélnek.

7.) Last but not least: a regény rendkívül rokonszenves hősnője zsidó; zsidó különben is sok szerepel a regényben, és nem mindig olyan gyűlöletes beállítással, mint ahogy a „korszellem” megkövetelné.

8.) Ami a németeket illeti, a regény hősnője a legmélyebb vonzalmat érzi irántuk, apja német származású — mégis, mikor Münchenben van, és egy sörházban együtt látja a rengeteg németet, amint felállnak és kórusban énekelnek, hirtelen irtózat és félelem fogja el, és az egyiknek a fejéhez vágja a sörös-korsóját, mire összeverik.

Természetesen a hibákat sokkal könnyebb elmondani, mint a jó tulajdonságokat. A regény jó regény, ezt még egyszer hangsúlyoznom kell; széles, kedélyes és pathetikus realizmusával nem angol és amerikai hagyományokra emlékeztet, inkább a német realizmus hagyományaira: Gottfried Kellerre, Gustav Frensenre, Carl Hauptmannra, nagyon távolian a Buddenbrooks-házra — szóval azokra a németekre, akik a világháború előtt és alatt voltak divatban nálunk is. Lehet, hogy ez ma megint megfelelne a közizlésnek. De a fenti szempontok mindenestre meggondolandók.

Budapest, 1942. május 9.

Szerb Antal

Szerb Antal utolsónak bemutatott lektori jelentése az időben készült, amikor a Linklater elképzelte „jövő háborújának” háborzongató élménye szinte már megszokott, hétköznapi valósággá vált. Az amerikai Thomas Wolfe műveivel Szerb valószínűleg ekkor találkozott először, minthogy az író nevét sem a *Hétköznapi és csodákban*, sem a *világirodalom történetében* nem említi, holott négy részből álló nagy regényciklusa (*Look Homeward Angell; Of Time and the River; The Web and the Rock; You Can't Go Home Again*), melynek a lektorált mű a harmadik darabja, 1929 és 1940 között már megjelent. De mivel csak az első két részt fordították magyarra — *Nézz vissza anyyál! és Az időn és folyón túl* címmel —, s azokat is csak a hatvanas években, feltehető, hogy Szerb Antal volt nálunk Wolfe első felfedezője, *A háló és a szikla* első ismertetője és értékelője is. Bár szinte bizonyos, hogy a ciklus többi darabját, Wolfe írói szándékát, elveit, a művek mélyebb tartalmát előzetesen nem ismerte, lektori jelentésében az író és a bonyolult mű leglényegesebb vonásaira ösztönösen ráértett. Megérezte, hogy Wolfe kissé nehézkes, darabos, „pedáns” alkat (apja kőfaragó és sírkőszobrász volt), de jelentős író és regénye „az új realizmus kiemelkedő” alkotása. Amikor stílusát patetikusnak, „szabódezsős”-nek nevezte, arra tapintott rá, hogy az író a nagy szenvedélyek s a végletek embere. Észrevette, hogy tudatosan törekszik erkölcsi és lírai reflexiókat szőni a regény szövetébe, hogy — filozofikusabb alkatából következően — dialógusaiból hiányzik az amerikai „új realisták” (Hemingway, S. Lewis) életteljessége; hogy humanista és radikális beállítottságú. (Eszménye a demokratikus weimári Németország volt!) Végül pontosan látta, milyen hagyományokhoz kapcsolódik, kik és mely művek az eszményei. Ugyanakkor nem érzékelte és méltányolta Wolfe tudatos törekvését a stílus és a regényforma megújítására.

Szerb Antal ez időben már elismerte, hogy a világirodalom fejlődése egy új — Steinbeck, Hemingway nevével jellemezhető — realizmus irányába mutat, de még hajlott arra, hogy ebben elfáradást, a régi formákhoz való automatikus visszatérést lásson. „Az írókat ma a tartalom, a mondanivaló, a »világnézet«, a szocialista oldal jobban érdekli, mint a forma” — vallotta 1943 elején az Esti

Kis Újságnak adott nyilatkozatában.(37) Talán ezért érezte úgy, hogy Wolfe, aki pedig a maga módján formai újító is volt, az első világháború előtti realizmus stíluseszményének, szemlélet- és ábrázolásmódjának a képviselője. A regényfolyam, a totalitás-igény és az önéletrajziség kedvelése ugyan a századelő és a XIX. század nagy klasszikusainak hagyománya, de Whitman nyelvének prózaritmusa és Joyce irracionálizmusa is hatott rá: a tudatban végbemenő folyamatok ábrázolásának totalitásával. Maga Wolfe legfőbb eszményének Thomas Mannt vallotta, és Szerb Antal jó érzékkel tapintott rá *A háló és a szikla* meg az első világháború előtti és alatti német realizmus, valamint Mann *Buddenbrook házának* némi kapcsolatára, hasonlóságára. Az élet egy szeletének bemutatása helyett regényciklusával Wolfe is egész Amerika nagyságának és nyomorúságának, egy társadalmi réteg és életforma — a demokrácia ideáljait őrző vidéki kispolgári világ — kialakulásának, virágzásának és az 1929-es nagy gazdasági válságot követő „alkonyának” ábrázolására vállalkozott.(38)

Így *A háló és szikla* Szerb Antal szerint „széles, kedélyes és pathetikus realizmusa” — mely mint írja, talán „ma (1942-ben!) megint megfelelné a közízlésnek” — az író tudatosan „vállalt” nosztalgiájának megnyilvánulása lehetett az elmúlt világ, eszmények és egyúttal a „régí forma” iránt is.

Ebben a lektori jelentésében Szerb Antal az olvasó, a közönség szempontjait tartotta elsődlegesen szem előtt: azt például, hogy a regény érdekes, könnyen olvasható legyen; s ezekből kiindulva foglalta össze néhány pontban mindazt, ami nem tetszett neki a műben. Bíráló megjegyzéseiből pedig kiolvasható, milyen igényeket támasztott ő a modern regénnyel szemben, s körvonalazható regényeszménye. De *A háló és szikla* igazi értékeit — elkülönítve magát a közönség vélt kívánalmaitól, és a kiadó szempontjaitól — éppen a regénynek „csupán számára érdekes” vonatkozásairól szólva fedezi fel.

A műnek és szerzőjének az agresszív német szellem, az antiszemitizmus megnyilvánulásait elutasító hangját Szerb Antal iróniával — látszólag a regény hibájaként említi. Annak a fasizmussal következetesen szemben álló írónak jellemző megnyilatkozása ez, aki az „új barbárság” ellen legnagyobb fenyegetettségében is a játékos szellem tiszta, éles fegyverét fordította. Lektori jelentéseire is érvényes, amit Kardos László mondott Szerb Antal 1937 és 1944 között írott cikkeiről: „Mondandóit a még-mondható szavak nyelvére, a még-túrt formák kereteibe kellett átkölnenie, hogy egyáltalán szólhasson”.(39) Rövid cikkei, tárcái és nyilatkozatai mellett ezért, s így vált számára utolsó éveiben a lektori jelentés is fontos „műfajjá”, emelkedett emberi-írói hitvallássá.

Jegyzetek. — 28) E feltételezett dátum mellett szól, hogy a jelentésben még nincs nyoma a Hétköznapiak és csodák-ban megfogalmazott „csoda-elméletnek”, továbbá hogy Lantos Kálmán, aki azt kézjeggyével ellátta, a harmincas évek végén már kivándorolt Angliába. — 29) Kádár Erzsébet: Franciák — magyarul (Alain-Fournier, Duhamel, Jules Romains regényei), Nyugat, 1941. I. 181. — 30) Szerb Antal: Magyar irodalmi almanach az 1941. évre, Nyugat, 1941. 232. — 31) Szerb Antal: A mai angol regény, Erdélyi Helikon, 1933. I. 248. — 32) Kádár Erzsébet: Montherlant: Aggregények, Nyugat, 1938. I. 154. — 33) Kádár Erzsébet: Montherlant: Lányok, Magyar Csillag, 1942. II./2 120. — 34) Szerb Antal: A mai angol regény, Erdélyi Helikon, 1933. I. 246. — 35) Komlós Aladár: Szerb Antal. — K. A.: Táguló irodalom. Bp. 1967. 279. — 36) L. PIM Kézirattár, V. 3819/209/a. — 37) Az igazi irodalomtörténet tulajdonképpen propaganda a jó irodalom érdekében (Interjú), Esti Kis Újság, 1943. ápr. 3. — 38) Nagy Péter utószava a Nézz vissza, angyal 1962-es magyar kiadásához: 582–583. — 39) Kardos László: Szerb Antal. = K. L.: Vázlatok, esszék, kritikák. Bp. 1959. 220.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS VERSEI

Olajfák hegyén

Még a tanítványok hű szemekkel
őrizték fénylő mozdulatodat,
merész homlokod fényét itták bátran.
Korul susogott a csönd,
zizzent fakon a friss levél.
Legenda voltál. Csak sötét szemed
ibolyás rezdülése rebhent,
titkot takart, mit egyedül Neked
mutatott meg a Végzet anygala.
A kereszt jele izzott már vörösen,
alvadt vérrel és komor szegekkel.
Tudtad, hogy az Embernek Fia
így lehet Isten:
szárnyas Gondolat.

S a homlokod, mint megfeszített íj
pattant, feszült,
a vértől gyöngyözött.
Aztán, ahogy a hajnal kilobbant,
láttad az utat,
melyen menni kell majd,
vonszolni tested vad kinok alatt,
akkor a lélek szárnyakat kapott,
oly könnyű lettél, bátor és erős
s magad biztattad Júdást,
aki félt,
hogy testedet a törvény töltsse be,
s Te is betöltsd az Atya szavát.

Holdas téli éj

Ezüst fátyolba burkolt téli éj,
amit nem fojt el fojtó szenvedély,
borulj rám csöndes, néma éjszaka.

Ezer fűszertől nem szédül a fa,
hideg lepelben leng a nyírfaág,
oly tiszta szívvel gondolok ma rád.

Tedd a kezembe kékeres kezed,
talán te is e varázst érezed,
e decemberi holdas, téli éjt.

És úgy suttogom ami jön, ne féld,
az örök éjben úgy lesz, ahogy ez,
e holdas-fátylú szép éj zengedez.

MAPPA

Berki Viola:

UTOLSÓ VACSORA

A naiv művészet szótári értelmezése már a múlté. Amiért a természethez (és természeteshez), mint a leghívebb valósághoz kötődik elsősorban, nem kell „gyermetegnek” és „hiszékenyek”, sőt „ártatlanságában megtévesztőnek” tartanunk. Amit átél, amit megragad, játékos egyszerűséggel, a felfedező rácsodálkozásával és bizonyos ünnepegyességgel dolgozza föl, de ezzel korántsem válik „primitívvé”, „szokványossá”, még kevésbé „kulturálatlaná”. Schiller *A naiv és szentimentális költészetéről* című munkájában még leírhatta, hogy a naivban „a természet diadalmaskodik a művészet fölött, s valójában mindegy, hogy ez ösztönösen és akaratlanul, vagy teljes tudatossággal megy-e végbe”. Goethe óvatosab-

ban fogalmazott *A nyugat-keleti Dívánban*: „A naiv költészet minden nemzetnél az első, mert alapja minden folytatásnak; minél természetesebben jelentkezik, annál szerencsésebben alakulnak a következő korszakok”. S a *Természet és Művészetben* hozzáteszi: „A természet és a művészet látszólag menekülnek egymástól, pedig hamarabb, semmint gondolnók, egymásra találhatnak”.

Jóllehet Herbert Read angol művészettörténész *A modern festészet története* című könyvének előszavában kijelenti, hogy a naivok „korunk festészetének irányát és fejlődését egyáltalán nem befolyásolják”, s hogy Henri Rousseau-t azért nem sorolja a modern festészet előfutárai közé, mert „stílusának naivitása semmilyen érte-

lemben nem tekinthető »modern« jellegzetességnek», kollégája, Horst W. Janson a *Világunk festészetében* Rousseau-t mint avantgardistát mutatja be, akinek mindenkinél több joga van ahhoz, hogy a XX. század festészetének atyját tiszteljük benne. A világhírű szobrász, Henry Moore szerint a naiv művészet kerülő út nélkül jut el az igazsághoz, mivel „a legszorosabban kapcsolódik az elementárishoz, egyszerűsége közvetlen és erős érzésből táplálkozik. A szépséghez hasonlóan, az igazi egyszerűség is erény, amelynek nincs tudatos megfogalmazása. Útközben találunk rá; sohasem lehet öncél a számunkra.” Vaszilij Kandinszkij a naiv festők alkotásaiban „a tiszta valóság” megjelenítését, „az egyszerű, kemény tárgy” iránti fogékonyságot dicséri, az ábrázolás mesterkeletlenségét, Max Beckmann német festő viszont „az istenek közelségét” érzi például Rousseau-nál s a „prehisztorikus álmok” poétájának nevezi.

Alighanem Wilhelm Uhdének, a neves német esztétának van igaza, — aki elsőként ismerte fel Henri Rousseau, Camille Bombois, André Bauchant és mások értékeit s nyitotta meg előttük a múzeumokat, — amikor az *Öt primitív mester* című művében így méltatja a naiv festőket: „Ezeknek a művészeknek tehetségük van ahhoz, hogy az izgalom kis, hétköznapi forrásaiból, a külső szegénységből belső gazdagságot teremtsenek... Alkotásaikban tehát nem az ügyetlenség, hanem az eksztatikus élmény a döntő. Ebből adódik közös jellegzetességük: csöppet sem hasonlítanak azokhoz a pompás művekhez, amiket Rómából, Velencéből, Madridból, Amszterdamból ismerünk s amik az emberi nagyságot és büszkeséget hirdetik, hanem inkább azokra a buzgalommal áthatott, bensőséges és szerény képekre emlékeztetnek, amelyek Firenzéből, Sienából, Perugiából, Gentből és Brüggeből származnak és Isten dicsőségét idézik. Műveikben az eksztatikus és jámbor elemek alapvető jelentőségűek. Istennel és a mindenséggel való összeforrottságukból fakad az a közös tulajdonságuk is, hogy nem a dolgok külső látszatát, nem a köznapi valóság felfokozott képét ábrázolják, hanem a dolgok magasabb, kozmikus állapotát.”

Napjainkra, az ún. képzett festők, szakmabeliek minden idegenkedése és féltékenysége ellenére — a kor művé-

szeti áramlataitól függetlenül —, nemcsak a múzeumokba, a művészettörténetbe is bevonult Henri Rousseau-tól, sőt még előbből, és maga is nagy hatású irányzat lett. Olyannyira, hogy a naiv festészetnek tulajdonított eszközöket, azt az újfajta modort és sajátos látásmódot, amiket az egyetemes pik-túrának adott, a mai festők közül tudatosan alkalmazzák és művészi karakterüket gazdagítják velük.

Bérki Viola ennek a törekvésnek egyik legmarkánsabb hazai képviselője. Képeinek gyakori szereplői az élet elestetjé, meshősök, a magyar múlt és a Biblia világa. Ember és természet, ember és ember, ember és Isten bensőséges kapcsolatát fejezik ki, a megtalált harmóniát, vagy e kapcsolat szükségességére utalnak, a harmónia vágyát sugallják. A naiv festészet derűje és frissesége árad belőlük, még akkor is, amikor drámai vagy ironikus gondolatot hordoznak. A naivoktól ellesett „látképek” és „perspektívák” fogják térbe önálló, eredeti mondandóját az ő személyes létébe zárt mindenségről. Az a művész, aki a megszerzett és elsajátított eszközök, tapasztalatok birtokában minduntalan újabb felfedezéseket tesz a valóságban, illetve a valóság önmaga szabta keretei közt. Azokhoz sorolható, akik szintézist teremtenek: egyrészt a realista drámaisághoz való vonzódással, azzal a puritánssággal, a sallangtalan artisztikum iránti fogékonysággal, mely helyenként a kora középkor mestereit juttatja eszünkbe, másrészt a naivok egzaltált naturalizmusával, különleges fantáziájával, mely látomásos elragadtatások búvkörébe vonja. Valóság és képzelet, rusztikum és magasztosság, varázslat és nyers őszinteség mélyreható összefonódásai olyan metafizikai képletekig viszik el, amelyek a keresztény hitet evangéliumi tömörséggel jellemzik s amit talán leginkább a középkor szerzetes művészei — egy Fra Angelico, egy Rubljov — becsültek volna igazán. Nemes alázattal fest, szinte vallásos ihletettséggel, mint aki úgy viseli a festés örömét, belső kínpadra feszítését, hogy közben túljut önnön hiúságán, művészi becsén is, a téma iránti odaadás olyan fokára érve fel, ahol már-már megszűnik a személyesség, az egy- valamire való kiválasztottság tudata, s egyedül a kárpótlást nyújtó,

főljánlott teljesítmény marad — az megsemmisülést és újjászületést hoz, az fööldozást nyújt cserébe a végeznivalókért, az örökös megbízatásért.

Technikája nem ismeri a dolgok elnagyolását, a „kihagyásos” módszert. Váznain minden részlet alaposan kidolgozott anélkül, hogy megbontaná a kép egységét, a kompozíció rendjét. Választékos műgonddal és plasztikus precizitással vázolja fel előbb a körvonalakat s utána nyomban színekkel tölti ki, melyeket előzőleg hosszú és gondos keveréssel, megfeleléssel, hangolással választ meg. Színei látott, de élénk, erős színek, különös kontraszthatást biztosítanak és néha azt a túlfűtöttséget hangsúlyozzák, melyet nemegyszer az elburjánzó növényzet, dús vegetáció zsúfolt és feszült jelenléte amúgy is előidéz. Sohasem válik azonban rikitóvá, inkább a tartózkodóbb foltokat, a kiegyenlítettséget keresi, s ott és akkor alkalmaz harsányabb színeket, ha ironikusan fogalmaz, fanyar humorát csillogtatja. A képein felbukkanó magyaros és népi motívumok, díszítések azokra az összefüggésekre, hovatartozásra mutatnak rá, amelyek Berki Violát nemcsak a naivok üde szemléletéhez, a népművészetéhez, hanem a hazához, tájhoz és hagyományhoz is kapcsolják. Egyenesen büszke arra, hogy művészeete ennek a földnek, ennek a kultúrának a hajtása, elődökhöz csatlakozik és utódokat nemz a magyar szellemiségből.

Leonardo da Vinci *Utolsó vacsorája* mindenekelőtt mély nyugalmával, fenséges egyszerűségével és biztonságával hat ránk. A fő cselekményre irányítja figyelmünket, arra a pillanatra, amikor Krisztus a nevezetes szavakat ejti ki: „Egy közületek elárul engem” — és ez a legkülönbözőbb reflexiókat váltja ki tanítványaiból. A szemek és kezek játéka, a mozdulatok megszakítottasága árulja el. Ugyanakkor voltak, akik úgy magyarázták Krisztus arcki-fejezését, hogy az eucharisziát megalapító szavakat mondja: „Vegyétek és egyétek...” Luca Pacioli, Leonardo barátja írja, hogy ez a kép „az üdvösség után égő vágyunk jelképe”. Leonardo műve nemcsak kora művészeire, hanem azóta is, minden kor művészeire nagy hatást gyakorol. Sokan próbálták utánozni, másolni, új megfigyelésekkel és részletekkel gazdagítani.

Csak a Raffaello iskolájához tartozó Andrea del Sartóról tudjuk, hogy Leonardo művét — mint Richard Friedenthal állítja — „valamennyire megközelítette. Az ő Utolsó vacsorája igazán eleven, festői szépségekben gazdag, és a kis zsánerjelenet — az asztal fölött húzódó emeleti balkonon — eredeti hozzáadás.” Derkovits Gyula 1922-ben a téma két változatát is megfestette. Az egyikben (tus papíron) Krisztus az eucharisziát alapítja meg; áll az asztalfőnél, égre emelt tekintettel s az Atyát szólítja, hogy erősítse meg szavait. Csak négy tanítvány van jelen, egyikük, feltehetően János, Jézus mellé telepedett és most az arcát kutatja, a többi három leszegett fejjel ül, karját mellére fonva vagy az asztal lapjára hajtva. Hátral, a távolban hegyek, dombok rajzolódnak ki, házak csoportjával. A másik (olaj vásznon) háttérében a hegyre épült város, éles kontúrokkal, az előtérben öt komoly és kontúrokkal, az előtérben öt komoly férfi, modern ingben, kihajtott gallérral. A férfiak közül négy ül, és az álló főalakra figyel, egyikük jegyzi is, amit mond, másikuk valószínűleg a Bibliát szorítja kezében. „A főalak arca markánsan, portrészerűen jellemzett — alapítja meg Körner Éva —, habár a tekintet nem a testi létezésre, hanem intellektuális, szellemi problémákra koncentrált... Baljával magára mutat, jobbjának öklét nyomatékosan, októan az asztalra helyezi. Derkovits önarcképeinek művész-megváltó-tanító gondolata érett meg ebben a kompozícióban.”

Berki Viola *Utolsó vacsorája* a művész oeuvre-jének kiemelkedő alkotása, munkássága szempontjából korszakos jelentőségű. Szinte végső, letisztult formában tartalmazza mindazt, amit az előbbieken elmondunk róla. Az ő Krisztusa kétségkívül az eucharisztia Krisztusa. Aki a kenyér alakjában a testét, a bor alakjában a vérének kínálja nekünk, hogy testét és vérét magunkhoz véve, vele egy testté és vérré váljunk: az isteni természet részeseivé. Az Újszövetségben a mennyei kenyér és az üdvösség kelyhe az, amely az emberi lelket és testet megszentelheti. Ahogy a kenyér tápláléka testünknek, úgy az Ige tápláléka lelkünknek. „Asztalt készített nekünk az Úr” — üttokzatos, lelki asztalt, hogy méltók lehessünk hozzá, méltók a kegyelmére. Ez a Krisztus kenyeret tart a kezében, arccán drámai komolyság, maga elé me-

red, tekintetét mintha téren kívüli pontra szögezné, szemében halálos fáradtság, arcvonásain megilletődöttség, ernyedten, megadóan ül, mint aki jól ismeri a következő órák, napok történetét. Feje felett, a falon szőlőtő rajza, dús terméssel: „Én vagyok a szőlőtő...” Vállára hajtja fejét János, a legkedvesebb tanítvány, jobbra Jézus karján pihen. A Jézus fejét övező glória képzeletben meghúzzható kettejük körül is, testük egyetlen tömeggé olvad össze, félkörívet zárva be. Ruhájuk, bőrük színe is egyforma, János ugyanarra a pontra réved, arcán döbbenet és kíváncsiság.

Az asztal mellett hat tanítvány foglal helyet. Előttük a vacsora maradványai: az elköltött bárány csontjai, hal,

bor és gyümölcsök. Kezüik, szemük és tekintetük játéka, befejezetlen mozdulataik arra utalnak, hogy vagy most hangzottak el az átváltoztatás szavai, vagy éppen most következnenek. De még ott ül arcukon a kérdés, és égeti őket: Ki árulhatta el a Mestert? Berki Viola merészen összevonja a két történet, egyazon képen ábrázolja mind az eucharisztia megalapítását, mind Júdás tettének bejelentését: „Egy közületek elárul engem...” Ez az egyidejűség, amely oly jellemző a középkori táblaképekre és biblia pauperumokra, terem feszültséget a jelenetben. Az apostolok tekintete, gesztusa más és más gondolatot fejez ki, a festő valóságos jellemtanulmányokat készített róluk. Balról jobbra haladva így val-

lanak magukról: — Én bizonyosan nem. — Vajon, ki lehet az? — Jézus és János mintha a körön kívül lennének, távol a megütközéstől, a felháborodástól. János csak ennyit mond: — Te tudod, Uram. — Talán Júdás, az iskarióti, aki szemben ül velem? — Ő volna az, itt mellettem?

Júdás elkülönülve, átellenben, az asztal túlsó oldalán, ül. Nem tudni, beszél-e, vagy szólni akar. Kezét választékosan a földön álló boroskorsó fölé nyújtja, amely mögött ott várakozik az ördög, fekete báránként, és az árulásért járó harminc ezüstpénzt csörgeti. Júdást fekete glória jelöli meg, hátán kígyóbőrrre emlékeztető díszítés, haja, szakála, öltözéke éppolyan fekete, mint a bárány. Bő redőjű tógája csavarokban omlik alá. Lehet, hogy beszéd közben gesztikulál, lehet, hogy egy mozdulattal némán mentegetőzik. Jézusra függeszti szemét, de kezének, lábának tartása, testének fél fordulata az ördög irányába mutat. Az mellső lábával int neki, jöjjön, elérkezett az idő. Az asztalon a húsvéti bárány maradvékai, fehér, ártatlan, jó ízű volt; a fekete bárány nem tápláléka csak a gonosznak, vészt és bünt hoz magával.

Berki Viola képe egyszerre idézi a naiv festészetet és a freskók művészetét. A két főalak — Jézus és János —

szoborszerű tömege nyugalmat és szomorúságot áraszt, csak körülöttük van mozgás, élet, csak a környezetük evi-lági, ők ketten már túlépték ezt az életet. Mivel a kép centrális alakjai harmóniába fogják a kompozíciót, s finom összefonódottságuk szilárd támpontot ad nemcsak a kép szereplőinek, hanem nézőinek, közönségének is. Valamiképpen résztvevőkké avat minket a festő, résztvevőkké, akik Krisztus pillantásával találkozunk, akikre János kérdő tekintete téved. A tanítványok részben magyar parasztcrok, útszéli keresztek tagbaszakadt, nagy bajszú figurái, részben a középkori freskók átszellemült, prófétikus sémi törvénytudói. A vegetáció is megszelídült: az asztal szélét, a padló kövezetét díszíti, a fal ornamente. A színek direkt azonosságát jellemzésül a középkor festésze és a mai naiv mesterek egyaránt szívesen alkalmazzák, ugyancsak a feliratos magvarázatok, amelyek itt a falon, körkeretbe foglaltak — körülöttük magyaros motívumok —, s azt a pingáló eliarást idézik föl bennünk, amit a magyar parasztfestőtől és a középkor egyszerű nép-diktoraiktól megszoktunk és megszerettünk. Berki Viola, ha tehetné csodálatos freskókkal lepné meg a világot.

HEGYI BÉLA

SIMÁNDI ÁGNES VERSEI

Még akkor is

Még akkor is ha
örülként vet ki a kor
és magányos futásom
csupán az aréna
ivein bukdácsol
végeérhetetlenül

még akkor is ha
mindenbe kerül
ez a játék — és rám
dobja marék földjét
a barátok siránkozó
tömege

még akkor is —
nekem ez az egyetlen út
fulladva — hajszolva
értelem, akarat
összeszorítottan
tűrni és szeretni

mert két nehéz
mozdulat közt
nem szakadt el
a hid —
hiába nem mertem
álmodni éveikig

sziklára dobott
gyermekkoromat
túlélte a hit.

Akár az évezredek

Kezed — mint minden kéz
naponta ítél, simít,
barátot szerez és esténként
elpihen.

Hullámok halmozódnak
— és átdereng egy koraesti
emlék a naptár gyorsan
pergő lapjain:

ha elmész — bozótba vesző
lépteid után nem követhetlek
de kezed emléke — a tenger
ezernyi vonala közül
bennem marad — akár az évezredek.

Babits

Székely Aladár fotója

Még hiányzik az a végső soványság
a csontoktól ályuggatott bőr
még simán omlik szét az arcon —
mely nyugodt mint a fák ősszel
a bölcsesség nyitott edénye

és mégis, — a szem már ismeri
a hajnali harmat ezüst koccanását
a kegyelem tühegyeiről hallgató
szájban már felcsuklik Jónás utolsó
vonagló imája.

Levél

Megértél — kis tested készül
a hosszú útra
homlokod mögött már
kész a program
szűk vagyok erős kis térded
s majdan ölelő karjaidnak
levetsz, gyűrűző mozdulatokkal
hagysz magad mögött
— hogy megragadjanak keményen
s meztelen fázva felüvölts
egy ismeretlen szoba
tárgulni nem akaró sarkai között

de tudd: amit szívemből viszel
csöndes némaságban szívad
hosszú hónapok meleg féltéséből
— erényt és tudást csaltál ki —
nem mind saját birtokom —
én szüllek, de életed nem én adtam
apáddal elfogadtunk — de fogadd
el majd te is magad!
kis vetés vagy — lombosodnod kell
hogy magadtól új utakra lelj
s a csodát, hogy élsz tékozlón
nem felejtethed — mi itt vagyunk veled.

És lön este..., az első nap

Írta DANCZI VILLEBALD

Március 26-a van, 1945-ben. Gyönyörű tavaszi napsütés. Fákon, bokrokon bomlófélben rügyek, friss levélkék, virágokat szülő zsenge bimbók.

Az emberekben nem ilyen egyértelmű a következő órába vagy napba vetett bizalom. A német hadsereg utolsó töredékei még itt vannak. Vonulnak Nyugat felé. A modern harci eszközök hangos pörlekedései mindig közelebről, élesebben hatolnak nemcsak a fülbe, hanem a szívekbe és agyakba is. Pannonhalma messzire ellátszik. A katonák szemében, akik évek óta a front veszélyeiben és emberromboló szorításai között élnek, a hatalmas épület kacsalábon forgó várnak tűnik: mind a visszavonuló németeknek, mind a nyomukban törekvő szovjet harcosoknak.

— Talán annál az épületnél lesz egy kis pihenés — gondolják. Vagy össze-tűzés? Ki tudhatja!

Pannonhalmán pedig nagy a gond és tevékenység a nagy változás közvetlen fordulója előtt. Mindennap friss és új ez a gond, bár hónapok óta, sőt ósz óta működik a nagy szervezet. Sokféle, a képzeletet is fölülmuló gondot kell előrelátóan, lelkiismeretesen és többféleképpen megoldhatóvá tenni. Azt a módot kell majd azonnal a készség fokán alkalmazni, amelyet a pillanat megkövetel. A Bencés Rend vezetősége át is érzi a nagy felelősséget. A jelen megkövetelte felelősség mellett nagy figyelmeztető az ősi falakat átjárt történelem: Pannonhalma átvészelte a tatárt, nagyon megsínylette a törököt; II. József alatt az épület egy része börtön volt, a templom tetőzete beroskadt. A legősibb lakott magyar ház ezer esztendejében sok intő példa mered a felelősök aggódó és tevékenykedő szeme elé. Tehát a Főapátság, a VÁR felkészült: a jószágkormányzók, a házgondnokság, a sokféle munkába beosztott kedvesnővérek, a Nemzetközi Vöröskereszt, a diákothton. A novemberi—decemberi késő órákban érkező szállítványok dolgozói aggódva látják a poroszkáló lovak mögül a Budapest táján világitó Sztálin-gyertyákat. Az otthonukból kiszakadtak száma hónapok óta emelkedik. Be van rendezve egy mini-kórház a győri kórház felszerelésével sebesültek, betegek, szülő anyák fogadására.

A lelkület is kialakult. A legközelebbi múltban zajló, de a március utolsó napjaira már letűnt események is hozzájárultak az edzéshez. A nyilasok például próbálkoztak az itt tanuló és itt megbúvó ifjúság Nyugatra irányításával; Kelemen Krizosztom főapát határozott ellenállása („Csak a testemen keresztül!”) és a nevelők vállalkozási kedve következtében ezek a fiatalok itt maradtak. Kivéve azokat, akik csak átmeneti búvóhelynek szánták Pannonhalmát, és maguk jószántából jobbnak vélt megoldást választottak.

A diákok beosztást is kapnak: már eddig is segítettek az élelmiszerek tárolásánál, szállításánál; segítenek majd a betegek ellátásában; esetleg a halottakat ők szállítják ki a Millenniumi emlékműbe. Valóban szükség is lett erre a szokatlan diákszolgálatra.

Ebbe a szervezetbe tartozik bele e sorok írója is, mint a gépezet egyik csavarja.

A mában benne rejlik a tegnap és a tegnapelőtt. Pannonhalmán ez a tegnapelőtt egyezer esztendő. De a *ma* nemcsak lezár: kiindulása a jövőnek is.

Mi a célja ennek a visszaemlékezésnek? Az olvasóknál különféle. Az események rögzítőjénél is többféle cél valósul meg. Többek között szeretné érzékelteni — statisztikai adatok nélkül —, hogy egy ősi, keresztény és magyar öntudatú szerzetesi közösség hogyan igyekezett eleget tenni az éppen reá jutott feladatoknak; hogyan igyekezett segíteni, ahol tudott; hogyan törekedett elébe menni a jövőnek, és ezáltal megmutatni, hogy a közösség Szent Benedek Regulája szerint „az evangélium vezetése mellett” járja-e Isten útjait még akkor is, ha a körülmények éppen lehetetlen dolgot parancsolnának (Regula 68. f.). Ezen az átfogó gondolaton belül a megtörtént események közül néhányat hűen, dokumentum értékkel, cícomák és torzítások nélkül vetünk papírra.

Tehát készülődik a Vár. Mert biztos, hogy az események valamilyen formában kopogtatnak Pannonhalma kapuján, falain vagy tornyán. Vagy mindegyiken? — Igen.

Nagy megkönnyebbülés és egyben nagy gond a Nemzetközi Vöröskereszt oltalma. Ennek az oltalomnak a felhasználására — a bombázó repülőgépekhez való kiáltásként — az ötemeletes gimnázium tetőzetén fehér cserepekkel kirakták az INTERNATIONAL kiírást. A diákok is segítettek a munkában: a padlásról ők adták ki a tetőfedőknek a cserepeket. Amint az udvarról feltekintünk a tetőre, rémülve látjuk, hogy senki sincs már fent, csupán egy osztályombéli hatodikos gimnazista, Márky Miska. A villámhárító nyelébe kapaszkodva a zászló tornagyakorlatot végzi! Eláll a lélegzetünk. Rákiáltani nem merünk, hátha esetleg éppen emiatt fog holtan a lábunk elé zuhanni. Amikor az önkényes mutatvány befejeztével Miska megjelent szemem előtt, úgy éreztem magam, mint az evangéliumi tékozló fiú atyja: fel ugyan nem ruháztam, de felsóhajtottam: — Csak-hogy megkerültél!

Március 27-én — számításunk szerint — esedékes Pannonhalma közelében a két hadsereg megjelenése. — Huszonhatodikán, hétfőn a helyi német hadvezetés ágyúkat húzatott a bástya déli fala elé. Onnan nagyszerűen szemmel lehet tartani a veszprém-győri országút Ravazd községen át vezető szakaszát. A Nemzetközi Vöröskereszt igazgatója, Brunschweiler Benedek odasietett a pannonhalmi előljárók kíséretében. Tiltakozását fejezte ki, és követelte, hogy az ágyúkat távolítsák el. Az erélyes fellépésnek és az esetleges felelősségvonnás lehetőségének engedve elvontatták az ágyúkat. Makacsságuk beláthatatlan bajokat zúdított volna az összesereglett népre és Pannonhalmára.

Mi lesz tovább? Hétfőről keddre (26-ról 27-re) az épület befogadóképessége nagyon igénybe volt véve. Főapát úr a konventtel egyetértve úgy rendelkezett, hogy szükség esetén a bazilikát is, a könyvtárat is a beáradó nép rendelkezésére kell bocsájtani.

Március 27-én érkeztek a bizonytalanságot hozó körülmények. Nyilasok már nincsenek. Nem robbantották fel a Várat sem. Ezzel a híreszteléssel akarták visszatartani a Várba igyekvő lakosságot. Úgy éreztem, „senki földjén” vagyunk. A német hadsereg utolsó alakulatai is eltűntek, a szovjet alakulatok még nem tűntek fel. Izzgató helyzet. Különlegesen rendkívüli. Kifutok az épületből. Csábít a különleges hadi és politikai helyzet. A nevezetes vaskapuvál szemben lévő feszülettől balra kanyarodom. Senki földje! Nemcsak hadsereg, de államhatalom sincs, hivatalok sem működnek. Körülbelül száz métert futottam lefelé, amikor a főmonostor felé eső domboldalon a bokrok között, az úthoz közel levett német katonaruhákat vettem észre. Azonnal visszafordultam. Itt még baj lehet!

A házgondnoki hivatalhoz sietek. Itt kezdődik a pincékhez vezető folyosórendszer. A pincékből és a hosszú folyosóról előgomolyog a szokatlan stílusú áhítat imádsága; szorgalmasan gyóntak a gyónók, és gyóntattak a gyóntatók. Az imádkozás hömpölygő zsongása megfogott. Pár percre megállok. Hirtelen más zene váltja fel az eddigi zsongást. Durrannak, csattannak a golyók a falakon. A visszhang megnöveli a valóságot. Az épület déli szárnya meg a torony ágyútűzbe került. Az ablakon át a lábam előtt esik le egy elfáradt kis szilánk. — Talán két percig tart az épület ágyúzása. De nem lesz-e folytatása? Talán nincs szándékukban, hogy tudomásul vegyék a Nemzetközi Vöröskeresztet? A lövések Ravazd község felől dördültek. Oda jól látszik a háztető figyelmeztetése: INTERNATIONAL!

Felsietek a diákothoz felső emeletére. Tekintetem a kápolna ablakából a jól ismert, már tavaszi zöldbe öltözött tájat kémleli. Több dűlő még őszi, barna ruházatot visel. A Ravazd és Nyalka között elterülő barna dűlőkön hatalmas hajtóvadászat bontakozik ki előttem. Egy végtelen csatárlánchan egész dűlőket átfogva gyors ütemben nyomul előre a szovjet gyalogság. Visszasiettem a nagy vaskapuhoz, ahol hamarosan megkezdődtek a véget nem érő élmények.

A kapun a Nemzetközi Vöröskereszt védelmét hirdető német nyelvű szöveget felváltotta a cirillbetűs táblácska. A gimnázium tetején lévő írást csak a bombázók látják — és azok tevékenysége szűnőben van. De vajon az érkezőket érdekli-e majd a kapun lógó kiírás?

Míg ezen tűnődöm, megérkeznek a szovjet gyalogosok hullámai. Az első, kisebb létszámú egység a park kapuján szivárog a monostor előtti térre. Nyolcan-tizen vannak. Aki elsőnek lépett át a park kapuján, egyenesen felém tart. Természetesen: a fegyverek készenlében.

Mindketten barátságosan mosolygunk. Kezet fogunk.

— Zdrasztvuj!

— Zdrasztvuj!

A rendfokozatot nem tudom megállapítani, még nem is volt módom megismerni.

— Ki vagy? — kérdezi.

— Pedagógus vagyok — adom a legcélravezetőbb választ.

— Hát te? — visszakérdezem.

— Otthon én is pedagógus vagyok.

Egymás szemébe nézünk. Ő az igazságot, én a nyelvi és a szívbeli megértést kutatom. A nyelvi megértést. Hamarosan kiderül, lesz-e haszna az éjszakákon tanult új idegen nyelvnek. Most azonnal, tévovázás nélkül beszélnem kell. Meg kell mondanom, hogy mi ez az épület, kik laknak benne. Erre a közlésre készítettem egy *igazán alkalmi* beszédet. Világos, rövid mondatokból áll. Az én emlékezetemnek — a kiszámíthatatlan helyzetekben is — könnyű lesz megtartani, a hallgatónak könnyű lesz megérteni. Szövegezésemben ez a gondolat is rejtőzködik: az igazság szereti az egyszerűséget. A kis cédulát (ma is emlékként őrzöm) kezemben tartom, hogy szükség esetén a szövegbe tekinthessek. Bizonyára nem hétköznapi, nem is ünnepi hangon szoltam első alkalommal oroszul oroszoknak.

Ime, a szöveg magyarul:

„Parancsnok!

Ez az épület a Nemzetközi Vöröskereszthez tartozik. Az épület: kolostor és iskola; most gyermekmenhely is. Az itt lakók nagyobbik része 14 év alatti gyermek. Katona, politikus a menhelyen nincs. A katonai dolgok jegyzéke megtekinthető. A Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt lévő területet az angol és amerikai bombázók, s a német hadsereg is tiszteletben tartotta. Kérem a Vörös Hadsereg helyi parancsnokát, hogy a nemzetközi jogot szintén tartsa tiszteletben.”

Befejeztem a mondanivalót. Megint egymásra néztünk. Átveszi kezemből a latin betűkkel írt orosz szöveget. Tekintetével végigpásztáz.

— Harasó! — ez a véleménye.

— Úgy éreztem, hogy összebarátkoztunk, emberséget nyújtottunk egymásnak. Sietve nyúltam a céduláért; zsebre ne tegye. Ugyanekkor mondja, és indul:

— Sietnünk kell! — és elindul a körülötte hallgatagon álló katonáival.

Őszintén sajnáltam az elválást az új ismerőstől. Azért is sajnáltam a kapcsolatot megszakadását, mert már feltűnt a második hullám a Milenniumi emlékmű felől. Megismétlődik az előző jelenet. Majd a második hullámot felváltja a harmadik Nyalka község felől. Megismétlődik a jelenet. Érzem, hogy testemet ellepi a veríték: Győrszentmárton felől beözönlik a következő hullám. Mind-egyik siet is tovább.

— Eddig jól van! — állapítom meg magamban. Nem is mondhattam volna senkinek: a kapun kívül nem láttam polgári egyént. Azt is örömmel állapítottam meg, hogy az eddigi találkozásért is érdemes volt nyelvtanulással felcserélni az alvás idejét.

Hogyan tanultam meg a lány orosz *lj* ejtését?

Az érkező hullámok továbbcsapódtak a Győr felé vivő úton. Az újabb egységek meg sem álltak. Egy kis szünet állt be. De hamarosan megjelent egy ézsippen két tiszt a rendfenntartó alakulatból. Az autó a park kerítése mellett bújik meg. Helyes óvatosság. A kerítés távolsága a téren álló feszülettől 15 lépés. A két tiszt nézegeti az épületet, rajtam is meg-megakad tekintetük. Odamegyek hozzájuk. Beszélgetni kezdünk. Úgy látszik, filozófiai és társadalomtudományi készletem érdekli őket. Én is kíváncsi vagyok. Ők kezdik a vallatást. Egyikük kérdez:

— Tudja-e, hogy ki az a Marx?
— Természetesen. Tudom. A Tőke szerzője. — Kicsoda Arisztotelész? — kérdezem én.

— Hogyne, hogyne! Tudjuk!

— Herakleitosz? — hangzik felém az újabb kérdés.

— A görög Herakleitosz? Például az ő tanítása, hogy minden folyik. — Újra én kérdezek:

— Hát Aquinói Tamás? — Pár pillanatilag néznek egymásra, s válasz helyett azonnal kerekedik egy újabb kérdés. Ezt nem értem. A mondat minden szavát megfejtettem, csak egy maradt ismeretlen. Ez a szó: *Ljéényin*. Én gondolkodom, ők csodálkoznak. Az első hatalmas szótag energiája szinte elnyeli a másodikat.

Ugyan, mit jelenthet ez a szó? Soha nem találkoztam vele. Töprengésemet el se rejthetem.

— Nem tudja? — Megrökönnyödvé néznek rám. Én a homlokomra csapok:

— Dehogynem! De az nem Ljéényin, hanem Lenin!

Alighogy kiejtem a szót: Drrrr! Drrrr! Drrrr! Pattognak előttünk és mellettünk a kövekről felcsapódó szilánkok és a német gépfegyver golyói. Ugrunk — ösztönösen — ki-ki a maga foglalkozásának megfelelő helyre: ők a dzsipp mögé, én a feszülethez. A veszélyes helyzetben a helyzetnek megfelelő gyorsasággal üdvözlés nélkül váltunk el egymástól.

Így tanultam meg Lenin nevének helyes orosz kiejtését. És tanácsosnak láttam, hogy közelebb húzódjam a nagyobb biztonságot nyújtó főmonostori vaskapuhoz. Leültem a lépcsőre. Alig fújtam ki magam, amikor két szovjet katona kísért egy lefegyverzett német katonát. Talán ő adta le rövid idővel ezelőtt a lövéseket? Az orosz katonák arcán komoly határozottság, a fogoly arcán kérdőjelek ültek.

Elvonult katonás léptekkel a három ember.

A Nyalka község feől vezető úton szovjet katonákból álló kisebb csoport közeledik. Előresiet közülük egy mosolygós, harminc év körüli fiatalember. Gyönyörű pej paripát vezet kantárszárnál fogva. A paripa felszerelése használatlan, tiszta, és új. Mosollyal közeledünk egymáshoz.

— Zdrasztvuj!

— Zdrasztvuj!

— Ki vagy? Kérdésekre rövid a válasz:

— Orvos vagyok. Van-e a monostorban orvos?

— Van. De minek az neked, ha orvos vagy és egészséges?

— Gyógyszer kellene! Gyógyszer!

Lehívtam Farkas József doktor urat. Fehér köpenyben vizsgálódó tekintettel lép ki a kapun. Arcomról akarja leolvasni, mi lesz a teendője. A szokásosnál szélesebben mosolyogtam rá. Közben a két orvos között fogyott a távolság, sőt teljesen el is fogyott. Átölelték egymást. Íme, a hivatás ereje. Rövid beszélgetés után a katonarvos kapott a főmonostor orvosától gyógyszert — bár nem a kívánt mennyiségben, tőlem pedig az elbocsátó, s egyben biztató szavakat:

— Közel van Győr. Város. Ott sok a patika és sok a gyógyszer!

Az események nagy része általában ismétlődött. Közben délután lett. S minél inkább fogyott a délután, és közeledett az este, annál nagyobb lett az aggodalmam. Mindig több nép húzódott fel Szentmártonból és Nyalkáról. Estére érve a katonák továbbáramlása is megszűnt. Sötét van, s azon túl elsötétítés is. A kapun függő kiírás nem látszik. Azt hiszem, nem érdeklí az ilyesmire a frontarcost. Itt van a kacsalábon forgó várnál. Kíváncsiak — az egészen természetes. Mi van a vaskapun belül? Nem a válasz érdekli, hanem a megtapasztalás. Ezt a kíváncsiságodást eddig vissza tudtam tartani. De meddig sikerül?

A szerencse most sem marad el. Jön egy tiszt. Bemutatkozunk. Ezen a területen most ő a parancsnok. Tehát az érdeklődő katonák az ő emberei. A torkomat szorongató kéréssel rögtön hozzá is fordulok (a szívem pedig bizonytalanul harangozott): — Adjon őrséget a kapuhoz.

— Minek az?! Elég erős a vaskapu!

— De, de! azért mégis jobb lenne a katonai tekintély.

— Harasó! Reggelig maradhat egy ór. Reggel indulunk tovább.

Rendkívül fontosnak bizonyul ez a segítségnyújtás: a kapunál összegabalyodott nép és katonák szétválasztása az ór segítségével nagykeservesen sikerült. Amikor az este átment az éjszakába, az esti imádsághoz hozzátoltam: Isten áldja meg a parancsnokot és az ór. (Gondoltam: a hívő imádsága hasznára lehet a nem-hívőnek.)

Az évek óta tartó elsötétítés után ezen az éjszakán szokatlan látványt nyújtott a palotai (Várpalota-Győr) út. Ameddig el lehetett látni, ki volt világítva. Ma már semmi újdonságot nem jelentene. Eddig ilyesmit nem láttunk. Mihez kell a kivilágítás? Az úton egyirányú mozgást látok. A szovjet gépesített alakulatok sietnek Győr felé. Győrnél megálltak a német csapatok.

És lőn este... az első nap.

Szerda, március 28-a, reggel. Csendes, nyugodt hajnalt és reggelt derített a tájra a felkelő nap. Hét óra tájban elindultam a Cseider völgybe. Az épülettömb, most a Vár, onnan kapja az életlehetőség egyes feltételeit: a vizet és a világitást.

Amint a község felé vivő országútról bekanyarodom a gyalogösvényre, jobbkéz felé, a domboldalon a bokrok között itt-ott szovjet katonákat látok. Üldögelnek. Mi lesz most? Észrevegyem őket? Nem vagyok-e kémgyanus ebben a szokatlan helyzetben? Úgy határozom, hogy megyek tovább, meghozzá, határozottan; a többi az ő dolguk. Ugyanakkor nemcsak hallom az ágyúzást és robbanásokat, hanem látom is az arcvonalat Győrtől Csanakon át. Füst, láng, bombarobbanások. Ez volt a győri csata.

A Cseider völgyből nyugodtan tértem vissza. Már a győri hangverseny is megszűnt. Itt a völgyben életadó gépeink nem szenvedtek károsodást, az üzemanyag is háborítatlanul megmaradt.

Ez a nap is mozgalmasnak ígérkezett. A pannonhalmi dombon át, a főmonostor mellett vezető országúton órák hosszat vonultak a fogatolt egységek; szállították a szükséges utánpótlást. A kocsisok egyike-másika jól megnézte rajtam a hosszú papi ruhát.

Tizenegy óra tájban a Győrszentmárton községből felvezető kopottabb úton, a bokrokkal szegélyezett, meredek záró útszakaszról erős terepjáró gépkocsi bontakozik ki. A sofőr a helyén marad. Kiszáll egy zömök, nyugodt viselkedésű katonaeMBER. Részletes, nagy méretű térképet bont ki, majd tanulmányozza.

A katona egyszerű, tiszta és vasalt tábori ruhát visel. Nadrágja két oldalán végigfutó paszomány sejteti magas rangját. Haja felfelé fésült, kefefrizura. Hozzászegődöm. Esetleg a térképpel kapcsolatban tudok segíteni. Bemutakozom:

— A monostor és a Nemzetközi Vöröskereszt tolmácsa vagyok.

— Malinovszkij marsall.

A térképhez helyezkedem. Egy hely vörössel be van karikázva. Mutatóujjával odabök:

— Ez itt Pannonhalma?

— Igen. Tessék bejönni, megnézni.

A vártnál halkabban mondja: — Nem. Nem. Most nem érek rá. De majd egyszer. Repülőgépről már ismerem. — Majd érdeklődik — Nem volt baj a monostorban?

— Köszönöm. Eddig nem. — Majd aranyat érő szavakat mond anélkül, hogy a kaput szóba hoztam volna. — A kapura vigyázni kell. Katonát ne engedjenek be!

Nagyon sokat ér ez a mondása. Ugyanis a parancsnokok nagyon gyakran váltották egymást — amint egyik egység átadta helyét a másiknak. S ha ór-segéet kértem, Malinovszkij marsall szavaira, parancsára hivatkozhattam. A marsall tudta, hogy háború idején a kapuk védelmére különös szükség van.

A marsall elhajtott. Leülök a kapu mellett a kőalapzatra. Ott szoktam eltölteni a „felvonások” között adódó perceket. Most értem meg Nagy Szent Ger-

gely följegyzését Szent Benedek életrajzában, hogy Benedek nyugtalanító idő-
ben a kolostor előtt szokott üldögélni (*sedebat*).

A közeledő őrmesternek intek, hogy üljön mellém. Nem is vonakodik. Ér-
deklődik, mi ez itt? Elmondom a már jól begyakorolt szöveget. Kiemelem, hogy
gyermekmenhely, sőt, itt van elhelyezve egy leányárvaház is. Beszélgetés köz-
ben benyúl a csizmaszárbá. Előhúz egy vékony köteget. Kibontja: a debreceni
kormány pénze. Errefelé még nincs használatban. Megszámolja, s átnyújtja:

— Itt van! Hétszáz pengő. Adja át az árvaháznak.

A távozó őrmestert felváltja két kövérkés tiszt. Szeretnének bemenni az
épületbe. Hivatkozom a marsall meghagyására.

— S ha megkérjük, beenged?

— Tessék parancsolni. Én is megyek Önökkel.

Odaérünk a Főapátság déli frontja elé. Különös érdeklődéssel nézegetik a
főmonostor falait, és kérdezik:

— Hol a torony?

— Miért éppen a toronyra kíváncsiak? — kérdem én.

— Tegnap délelőtt mi lövöttük az épületet. Szeretnénk tudni, mire lőttünk.
Huszonöt lövést adtunk le. Gyanakodtunk, hogy a toronyban németek vannak.

— Jó napot! — köszön rám oroszul egy velem egykorú, jókedvű közlegény.

— Jó napot! Új ide mellém.

— Nem akarok felfájni. Sietünk tovább.

Majd elmondja, hogy a lábbelije miatt aggódik. A bakancs talpa kezd
leválni.

— Gyere csak velem, azonnal megjavítjuk. Működik itt cipésműhely. (A
nyilasok alatt Nyugatra vezényelt hadseregből leszakadt három cipész üti a
kaptafát.)

Enged az unszolásnak. Nagyon sürgős a munka. A bakancs percek alatt el-
készül. A javított lábbeli tulajdonosa távoztában megáll, hozzám hajol:

— Otthon én is pópa vagyok. Isten veled!

— Isten veled!

Közben betegek érkeznek. Könnyebb sebesülés; kimerült katonák. A diák-
otthon rektori hivatala mellett levő hálóteremben szállásoltatta el őket Vályi Hu-
gó, a diákotthon rektora. Két főhadnagy kísérte be a lábadozókat. Az ápoltaknak
hamarosan hozták az ebédet. Szokatlan kényelemmel, ágyban fekvé ebédelhetnek.
A felszolgáló kedvesnővér mindent kézhez ad. Közben a főhadnagyk szintén
filozófiai kérdéseket hoznak elő. Feltűnik, hogy a betegek nem fogyasztják az
előttük párolgó levest. Lehetetlen, hogy ne legyen étvágyuk! Eszembe jutnak
a frontokról érkezett mendemondák. A nővértől kérek kanalat; a legközelebbi
beteget pedig megkérem, hogy ehessek a tányérjából. Vettem három kanállal.
A beteg vendégek azonnal hozzáfogtak az ebédhez.

Csehov feljegyzései között szerepel egy idevágó kis történet: Az anya elké-
szíti a halat. Először a nagypapa eszik belőle. Ha nem betegszik meg, akkor eszik
az egész család. Most én voltam a nagypapa. Hálából megmutogatták a családi
fényképeket.

Március 31-e, nagyszombat.

Hivatalos felszólítást kapott a község. Pannonhalmára is küldött hasonló
felszólítást a községben működő hatóság. Általában megnyugtató; de a Várban
elhelyezkedett sokaság nem örül neki. A felszólításnak ez az eredeti szövege:

„Közöljük, hogy a községbe az orosz állomásparancsnokság megérkezett.
Minden felnőtt foglalja el lakását és munkahelyét. A gyermekek itt maradhat-
nak, valamint azok az anyák, akik 5 éven aluli kisgyermekükkel tartózkodnak
itt. A távolabb lakók a katonai parancsnokságon kaphatnak felvilágosítást az
utazási lehetőségekről. — Kihirdetésre került 1945. március 31-én.”

A távolabbi helyekről Pannonhalmán meghúzódó „lakosság” gondokkal kez-
dett küzdeni: mi van az elhagyott lakással? Ha innen elmegy, hol tud megte-
lepedni? Hol van, és mikor szabadul a katonaság kötelékéből vagy a fogságból
a családfe?

Ekkor lépett munkába a Pannonhalmán visszamaradt kárpátaljai leventeparancsnok. Megkezdődött az írásbeli tevékenység: úti igazolványok sokaságát kellett kiállítani. A közelben lakók hazamentek. Hiszen várták őket az összetöröltött tavaszi munkák, a kiscsirkék stb. Nagyszombat délelőtt ez a rendelkezés zsongásba hozta a „menekülteket”.

Nagyszombaton délelőtt szokásos helyemen, a kapu előtti téren tartózkodom. Szünet most is alig akad, bár valamivel hosszabb lélegzetvételek lehetségesek, mint az elmúlt napokban. Most a park kapujából egyenesen felém tart egy megizzadt, gondjába merült, fiatal szovjet katona. Amint az arcára nézek, úgy látom, nagy gondja lehet.

— Jöjjön velem — mondja. — A kertben megellett a lovam. A kiscsikót segítsen feltenni a kocsira.

— Nagyon szívesen! Gyerünk! — Végre egy kedves polgári foglalkozás.

A déli órákban, 1—2 óra között, jön az üzenet, hogy a Főapátságnak Pázmánd község határában lévő pincéjében egy orosz katona nagy mennyiségű szövetet talált. Siessek.

Odaérve az az öröm ér, hogy a vincellér, Vitek bácsi lakása előtt ismerős orosz katona nyugtalankodik. Közelében idős öltözötű asszonyok váraкоznak. Rám mosolyognak, mint ismerősre: a gyerekeiket hittanra tanítottam.

— Zdrasztvuj. Mi újság? — kezdem a beszélgetést.

— A pincében sok-sok ruhaanyag van.

— Jól van. A szövetből adjál az asszonyoknak — mondom, mintha bármi közöm lenne hozzá.

Bemegyünk a pincébe. A pince nagyságától, de még inkább a nagy hozzáértéssel és gonddal elrakott sok kész és félkész anyag láttán szinte eláll a lélegzetem. Mit is kellene mondanom?

— Tovarisi! Adjál az asszonyoknak.

— Már adtam nekik. De visszajöttek.

— Adjál még! Meg, talán én is kérhetnék?

— Persze! Vigyél! Van itt fekete is.

— Nem úgy értem. Fent a monostorban vannak gyerekek, árvaház, meg szerzetesek is...

— Jól van. Vigyél...

— Köszönöm! Jövök kocsival.

Nagy sietséggel nekilódulok a Várba vezető emelkedőnek. Kocsi — nincs. Ló — nincs. Hát akkor? Van a Főapátságnak állandóan működő fogata egy szál számmal. Az hordja a moslékot a hizlaldába. Előkeritem. Rendbe teszem a kordét. Gondolom, s így is van: ha ló nincs, a szamár is megfelel. Indulunk is a számmal a pincéhez.

Amint 4—500 lépésnyire a park sarkán 90 fokban kanyarodik az út, a szélső ház mellett egy nekiszomorodott idősebb ember legelteti teheneit, kocsija is van. A kocsioldalon a névtábla mutatja, hogy tápszentmiklósi ember. El van keseredve: a harcokban leégett a háza. Sebesülteket is *onnan* hoztak a pannonhalmi kórházba.

Röviden ismertetem szándékomat, s biztatom:

— Ne keseregjen. Jöjjön a tehennel. Kap szövetet!

(A sarki házon most ez a tábla függ: Első segély — persze, egészségügyi.)

Már van tehénfogat is. Lábam elé bukik a további szerencse. A monostor kertjében letelekszik — felügyelet nélkül — két ökör. No, lám! Megyek a kertbe, s íme, ott egy gazdátlan szekér is. Befogom az ökröket. Nagyon nehezen megy. Pillanatnyilag el is keseredem: a szekér tehén méretű. Kicsi a járom, rövid a rúd. Nem baj! Indulunk. Az ökrök aprócskákat lépnek. Alig férnek el a járom és a kocsi között. Megérkezünk a pincéhez. Az asszonyok még ott vannak. Az őrmester is. Megrakom a kordét, a tápszentmiklósi szekeret. Közben az asszonyok is kapnak. Sietnek vele haza. Megrakom az ökrök szekerét is.

Elindulok a furcsa kocsisorral a monostor felé. Gyötör a lassúság. Ki tudja, mi vár a kapunál? Belenyugszom a lassúságba. Most a szamár szabja az iramot.

Felérünk a vaskapuhoz. Oriási ellentét. Én reverendában vonulok a furcsa fogatokkal, a községből pedig ünnepiesen kiöltözve tódul fel a nép a feltámadási körmenetre. Kedd óta — harci zóna lévén — most szólaltak meg először

a harangok. Leírhatatlan öröm. S ebben a jó tollakat is fölülmúló patetikus hangulatban vonulok a menet élén a számmal. Hála Istennek!

A szövevből kapott a tápszentmiklósi ember is. Az anyagnak kb. 90 százaléka visszakerült az eredeti tulajdonos győri gyárhoz.

Április első hete. A pannonhalmi dombon és környékén lévő forgalom egyik fokmérője, hogy — bár testsúlyban meg sem közelítem a kövér embereket — egy hét alatt hat kilót leadtam.

A győri városparancsnokokkal kellemes és hasznos kapcsolat alakult ki. Úgy látszik, hogy a távozó parancsnok az utódnak jó véleményt adott Pannonhalmáról. Az új parancsnokok meg-megjelennek Pannonhalmán; sőt, amint az események hajszája csillapodik, sakkpartira is kirándulnak. Ennek a kezdődő jó viszonynak eredménye a következő esemény.

Megbeszélés alapján bort és almát készültünk bevinni a városparancsnokságnak, s egyúttal, a győri bencés rendháznak is. Az új világban ez lett volna az első nem gyalogos utam.

Akkortájt sok dolog cserélt gazdát. A Főapátság tulajdonából ez-az eltűnt, mások holmija pedig nálunk ragadt. A főmonostori házgondnokság előtti téren napok óta állt egy erősnek mutatkozó, új sárga hintó. Erre kerül majd a rakomány. Biztonságot ígér az erős, gazdátlan jármű. A rakomány a hintó rakterületén elég magas lett. Az alsó, szűkebb helyre került a bor, felette néhány ládában különféle holmi, legfelül ládákból alma. Felültünk a rakomány tetejére. Istenben boldogult matematika—fizika tanárunk, Odó atya volt a kocsis. Ő ült elől, a lovak felett; biztosan kezelte a gyeplőt. Én ültem jobb oldalt, lelógatott lábbal. A rakományon ült kísérőnek három orosz katona. A legfiatalabb közöttük Szása, katonaruhába öltözött, 17 éves frontharcos.

— Gyí! Isten nevében! — indította Odó a két pihent lovat.

A lovak hetek óta nem dolgoztak. Jól esett nekik a mozgás, vidáman ficáncoltak. A boltív alatt — 120 lépés az indulástól, már vágattak, de fegyelmeltem.

Odó fékezni akart, hogy biztosítsa a nyugodt utat a meredeken lefelé. Átveszem a fék kezelését, hogy ő mindkét kezével a gyeplőt kezelhesse.

A hintó a teher miatt növekvő sebességgel zúdul le a lejtős úton. Látom, hogy a lovak már nem bírják tartani a terhet, magukat sem tudják fékezni. A keresztnél, a kaputól harminc lépésnyire még jól veszik a kanyart. Közben megállapítom, hogy nem fog a fék. Nem foghat, mert nincs is a keréknél szerezék. Kiadom a jelszót:

— Le kell ugrani! Tragédia lesz! — A katonáknak is intek. A kereszt után a második villanyoszlopnál meg is adom a példát. Az oszlopnál azonnal lelépköm magam a magasból, mert ha okoskodom, fejjel vágódom a következő oszlopnak.

— Sikertült. Feltápáskodom. Futva indulok az együttes után, a meredek kanyar felé. A két tenyerem sajog: alig maradt rajtuk bőr.

Tőlem száz méterre egy fekete ruhahalmaz; mozdulatlan.

A lovak már odaértek a serpentinyszerű út veszélyes kanyarjához. Befutottak az utat szegélyező orgonabokrokba és tövises közé. A sebesség miatt a számukra jól ismert úton sem bírtak kanyarodni a tizszálalékos lejtőn. Két hátulsó lábukon ágaskodnak, első lábaikkal és fejükkel az ég felé merednek, s pillanatok alatt elvágatnak a község felé. Eltűnnek szemem elől. Közben — vágatva — a ruhahalmazhoz érek. Megrázom:

— Odó! Élsz!

— Velem ne törődj. Menj az oroszok után!

Nem megyek, hanem rohanok. A kanyar után üres az út. A legközelebbi házzal szemben, szintén száz lépésnyire az egyik orosz katona a lába miatt sziszeg. Néhány szót váltva továbbfutok. A következő kanyarban, szintén a bokrok között, a másik orosz katona is az alsó lábszárára mutogat.

Futok tovább. A legelső ház mellett együtt az egész maradék: a lovak nem bírták a kocsi iramát, összeroskadtak. A hintó rajtuk akadt meg. Egy láda leest. Az alma kiborult és szétgurult. Szása mosolyog. Jókedvűen eszi az almát, és a holnapra is gondolva — zsebeit teletömi.

Aztán minden rendbe jött: az orosz kísérő katonák lábszára meggyógyult, két hónap múlva a lovak is használhatóvá váltak; a megghiúsult győri utat pedig egy hét múlva sikerrel végrehajtottuk.

Április másodikán megindult a mezőgazdasági munka. A Pannonhalmáról belátható határookban nincs meg a szokásos tavaszi nyüzsgés. A férfiak nagy része még nem ért haza Nyugatról vagy Keletről. Az igás állatok száma is nagyon megcsökkent a háború igényei miatt. Közben berándulok Győrbe, a mulasztást nem tűrő ügyek intézésére. Ilyenkor a kárpátalji kolléga helyettesít. Van itt egy lengyel mérnök is, jól beszél oroszul. Ő most a hiányzó traktorosokat helyettesíti.

A réteken nyílnak a tavaszi virágok; legfeltűnőbb a mocsári gólyahír, népies nevén a sári virág. A neve egyik formában sem csal. A gólyák valóban itt vannak, és a sárga virágok között lapuló, ügyetlen békát gyors csapással elkapják. Győri utaimra polgári biztonságot nyújtó jó meggyfabotommal hajnalban indultam. Délután négy óra tájban vissza is érkezem.

A monostor előtti keresztnél három tiszt és két egyenruhás katonanő nézi a tájat és az épületet. Rövid ismerkedés és ismertetés után fényképezéshez készülődnek. A kereszt lépcsőin helyezkednek el. Nekem is hagynak helyet. Ruháink hangulatbántó különbözősége miatt vonakodom.

Az egyik nő hozzám fordul, s elég indultatosan mondja:

— Talán olyan bűnösnek tart bennünket, hogy nem is áll közénk?

— Szabad, kérem? — És ómelléje álltam.

Engesztelésül meghívom őket a kapun túlra. Eljutunk a keresztfolyosón lévő stációkig. A keresztút eseményei — a folyosó hangulata, az állomások színes ábrázolásai — felkeltik érdeklődésüket. Örülök is, meg is torpanok. Megtorpanok, mert éreznem kell, hogy orosz szókincsem erre a témára nem terjed ki. A negyedik állomásnál előlép az egyik tiszt:

— Megengedi, hogy átvegyem a magyarázatot? Ismerem a történetet.

Nagyon szívesen lettem én is hallgató.

Június van. Már nem időzöm állandóan a kapunál. Munkahelyemen, a rektori hivatalban megszólal a telefon. A portás beszél:

— Oroszok érkeztek. Tessék lejönni.

A főmonostort és a diákothont összekötő folyosóról szoktam szemlét tartani: milyen témára kell felkészülnöm. A mostanihoz hasonló alakulatot még nem láttam. Nagyszerű filmkocka. A kapun belül negyven, kopaszra nyíratkozott katonára, négyes sorokban, levett sapkával, vigyázzállásban áll. Odaérek. Én kezdem a szót:

— Nem szükséges a vigyázzállás; vezényelj pihenjt.

A parancsnok válaszol:

— Nem, kérem. Tudjuk, hogy ez szent hely. Megadjuk a tiszteletet.

Íme, a genius loci, a hely ihlető ereje! — a jóakarató emberekben.

A szerző, Danczi Villebald már nem érthette meg cikkének megjelenését. Életének 67. évében, 1977. december 21-én elhunyt. Január 3-án temették a győri bencések templomában.

DOKUMENTUM

A KATOLIKUS EGYHÁZ AZ ÜLDÖZÖTTEK VÉDELMEBEN

Januárban ünnepelte Budapest azt az örvendetes eseményt, hogy a szovjet csapatok 33 évvel ezelőtt szabadították fel a budapesti gettót, s így 70.000 embernek mentették meg az életét. Múltán hálátlanok lennénk az elődökkel szemben, ha ezzel kapcsolatban nem emlékeztetnénk arra, hogy a budapesti gettó nem maradt volna meg, ha Serédi hercegprímás nem áll ki olyan határozottan az üldözött zsidók védelmében.

Ezekben a nehéz időkben négy évig közvetlen munkatársa lehettem az akkor már súlyos szív- és cukorbeteg bíborosnak. Így közvetlen közelről láthattam azt a kínzó gyöttrődést, amelyen keresztülment. Mint jogász ember, törvényes úton, precízen megfogalmazott beadványokkal ostromolta az akkori magyar kormányt és erélyesen sürgette az embertelen deportálások megszüntetését. Most már nyugodtan állíthatjuk, hogy oroszlánrésze volt abban, hogy 70.000 zsidó Budapesten életben maradhatott. De hosszú, idegtépő fáradozásairól szóljon Serédi hercegprímás ama levele, amelyben 1944. július 9-én (tehát már a német megszállás idején!) tárgyalásairól kimerítően tájékoztatta a magyar Püspöki Kart. A levél teljes szövege a következő:

5882/1944. szám. Szigorúan bizalmas.

Nagyméltóságú Püspöki Kar! A zsidószármazású magyar állampolgárok ügyében a m. kir. kormánynál a nagyméltóságú püspöki kar nevében f. é. május 10-ig tett lépésemről 3795/1944. sz. alatt f. é. május 17-én kelt köriratomban tájékoztattam a püspöki kar tagjait.

Az azóta történekről a következőkben számolok be.

Ismeretes, hogy f. é. május 10-én (3512/1944. sz.) a m. kir. miniszterelnök úrhoz intézett levelemben újra leszögeztem a nagyméltóságú püspöki karnak a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját és megismételtem konkrét kéréseit. Különösen kiemeltem, hogy a zsidónak minősített keresztényeket külön kell választani a zsidó vallásúaktól; hogy a vallásszabadság okán ez utóbbiak részére biztosítani kell a jogot, hogy vallásos kötelességeik végzésére tartózkodási helyükről kimehessenek, lelkipásztoraink pedig hozzájuk szabadon bemehessenek; hogy az előbbiek erkölcsi élete veszélynek ki ne tétessék; főképpen pedig, hogy a bizonytalan végű deportálások következtében életüket arányos egyéni büntett bírói rábizonyítása nélkül el ne veszítsék.

Végül kértem, hogy a m. kir. kormány történelmi felelőssége tudatában a magyar és nem magyar tényezőknél egyaránt tegye meg a szükséges lépéseket, hogy ilyen deportálások ne legyenek, illetve megszűnjenek.

Erre a hivatalos levelemre csak f. é. június 21-én, tehát hat hét múlva, június 14-i keltezéssel kaptam a miniszterelnök úr magánlevelében nem hivatalos választ, noha időközben a hivatalos választ június 2-án Antal miniszter úr ónagyméltósága, június 7-én pedig Huszovszky államtitkár úr óméltósága útján is megsürgettem. A miniszter és államtitkár urak előtt rámutattam, hogy a miniszterelnök úrnak a országgyűlés mindkét házában tett ama ünnepélyes kijelentése ellenére, hogy a t. i. a m. kir. kormánnyal együtt keresztény erkölcsi alapon áll, továbbá Szász Lajos miniszter úr ónagyméltóságának szombathelyi nyilatkozata ellenére, amely szerint a m. kir. kormány nem akarja kiirtani, vagy kizozni a zsidókat: a deportálások nagy kegyetlenségek között tovább is folyamatban voltak, pedig indítványom szerint lehetett volna a kérdéses személyeket a honvédelmi minisztérium útján militarizálni és itthon az országban munkára adni, vagy esetleg semleges államokba kijuttatni. Mikor ide vonatkozóan Huszovszky államtitkár úrtól azt a felvilágosítás+ kaptam, hogy a kormány már kiadta az

intern rendelkezést, amely szerint a zsidónak minősített keresztényeket külön kell választani a zsidó vallásúaktól, a lelkipásztorokat pedig be kell hozzájuk engedni tartózkodási helyükre: megállapítottam, hogy erről az egyházi főhatóságok hivatalos értesítést nem kaptak, és hogy a súbaltern magyar hatósági közegek igen sok helyen nem hajtják végre ezeket a rendelkezéseket. Ezért ide vonatkozóan is hivatalos átiratot kértem, hogy papjaink erre hivatkozhasznának, ha különben nem juthatnának be zsidónak minősített katolikus híveink tartózkodási helyére. Azonban az átiratot mind a mai napig nem kaptam meg. Ellenben azóta több helyen (a fővárosban is) olyan rendelkezések adtak ki, amelyek a vallásszabadság megcsúfolására, a zsidónak minősített katolikusokat is csak akkor engedi ki a ghetéből, mikor az egyház törvényei szerint szentmisét mondani és hallgatni már nem lehet. Ez utóbbi rendelkezéseket később mozgólódásunkra enyhítették. A deportálásokra vonatkozóan Huszovszky államtitkár úrtól azt a magyarázatot hallottam, hogy itt nem halálos végű elhurcolásokról, hanem arról van szó, hogy az illetőket külföldre munkára viszik. En erre azt kértem, hogy akár a magyar kormány, akár más illetékes tényező sajtónyilatkozatban közölje ezt a nagyközönség megnyugtására. De hozzátettem, hogy a kisgyermek, az aggod és betegek elhurcolása az elhurcolást előre megcáfolják, mert aki munkára viszi az embereket, az — nem is szólva a munkaképtelen gyermekekről, aggodokról és betegekről — előzőleg veréssel, éheztetéssel, a szállító eszközökön való összezsúfolással, a hygienia teljes elhanyagolásával, stb. nem teszi mindvalamennyit szinte munkaképtelenné. A szóbanforgó sajtónyilatkozat mindezeideig nem jelent meg.

Mikor f. é. június 8-án Imrédy miniszter úr öngyméltóságának válam tett látogatása alkalmából ez az egész kérdéscomplexum szóba került, ő maga ígérte, hogy megsürgeti a miniszterelnök úr hivatalos válaszát. Végül közvetve is megsürgettem a választ Barczy István államtitkár úr öngyméltósága útján, mikor f. é. június 17-én telefonon közvetítette a miniszterelnök úrnak üzenetét, amely szerint a nagyméltóságú püspöki kart ünnepi kormányebédre óhajtotta meghívni, mikor is én a szíves meghívást — nem udvariatlanságból, még kevésbé sértő szándékkal — de igen nagy sajnálatomra kénytelen voltam magunktól elhárítani, mert jogos kéréseink közül éppen a legfontosabbakat nemcsak, hogy nem teljesítették, hanem azokra addig még választ sem kaptunk, és mert ilyen demonstratív kormányebéden való jelenlétünkben híveink tévesen azt következtethették volna, hogy a magyar püspöki karnak nincs kifogása, vagy talán helyesli is azokat a jogszétséket, jogfosztásokat és atrocitásokat, amelyek ellen pedig már három hónapja jóformán — sajnos hiába — küzdünk.

Meg kell állapítanom, hogy a miniszterelnök úr magánlevelében adott nem hivatalos válasza éppen a legfontosabb kérésünket, amely a deportálások és a velük kapcsolatos kegyetlenkedések megszüntetésére vonatkozik, érthetetlen módon minden reflexió nélkül hagyja.

Arra is rá kell mutatnom, hogy ezzel a levéllel ellentétben a pénzügyminiszter úr a bajai főispán beiktatása alkalmából mondott beszédében a zsidók, illetve a zsidónak minősített keresztények vagyonát máris nemzeti vagyonnak minősítette, bár jogi és erkölcsi törvényeink szerint — a jogos kisajátítás és bizonyos büntettek esetét kivéve — sem rendelettel, sem törvénnyel megfelelő ellenérték juttatása nélkül senki vagyonát igazságosan elvenni nem szabad. Mint-hogy ez a magánlevél sem formai, sem tartalmi tekintetben a magyar püspöki kart ki nem elégítheti; minthogy tovább a mi jogos kérdéseinknek megfelelő intézkedések legnagyobbbrészt elmaradtak, sőt a jogfosztások és a már több száz-ezer személyt sújtó tömeges deportálások, amelyek sem keresztény, sem magyar, sem emberi mivoltunkhoz nem méltóak, nemegyszer nagy kegyetlenségek között tovább folytak: a magyar püspöki kar nevében — nem azért, hogy a kormány helyzetét megnehezítsük, hanem inkább azért, hogy azt könnyítsük — saját lelkiismeretünket megnyugtassuk, történelmi, magyar és főpásztori kötelességünket pedig teljesítsük, kénytelen voltam magunktól minden felelősséget elhárítani, nehéz tárgyalásainkat pedig, valamint azok sajnálatos eredménytelenségét f. é. június 29-én kelt mérsékelt hangú közös püspökkari körlevélben katolikus híveink tudomására hozni és a m. kir. kormánytól a kifogásolt rendelkezések orvoslását, illetve visszavonását, különösen pedig a deportálások megszüntetését

ebben a formában is kérni, annál is inkább, mert ha később sok tekintetben enyhítik a sérelmes rendeleteket, a deportálások után az enyhítéseket már nem lesz kire alkalmazni.

Mivel a közös körlevéltervezetet hozzászólás végett az összes Ordinárius uraknak bizonyos körülmények és a dolog sürgőssége miatt meg nem küldhettem, csupán a kalocsai és egri érsek urak, valamint a székesfehérvári, győri és csanádi püspök urak hozzászólását kértem. Az egri érsek és a győri püspök urakkal szóbeli megbeszélést is folytattam. Mikor hozzászólásaik alapján már készen volt a körlevél, a budapesti apostoli nuncius úr öngagyelműsége f. é. június 27-én (1380/1944. sz.) kelt levelében hivatalosan közölte velem, hogy a Szentséges Atya is kéri a magyar püspöki kart, hogy nyilvánosan is szálljon síkra a keresztény elvek, valamint a faji rendeletekkel igazságtalanul sújtott honfitársaink, különösen pedig a keresztények védelmében, hogy engedékenységnünk saját magunk és a magyar katolicizmus kárára kedvezőtlen megítélésben ne részesüljön. Mondanom sem kell, hogy a nuncius úrnak hozzám küldött uditoreján keresztül megmagyaráztam, hogy mi engedékenyek nem vagyunk, de a nagyobb baj elkerülése végett becsületes tárgyalás útján iparkodtunk célt érni. Minthogy pedig a célt csak kis részben értük el, híveink nyilvánossága elé fordultunk azzal a körlevéllel, amelynek végleges szövegét az udítore úrnak már meg is mutathattam. Egyben megmondtam, hogy mi fiúi hódolattal fogadjuk Öszentségének legmagasabb sürgető üzenetét; azonban erre nem is volt szükségünk, mert a közös pásztorlevél kiadására már a miniszterelnök úrhoz intézett és május 10-én kelt levelemben is világos célzást tettem, és mert már hetekkel a nuncius úr közlése előtt elhatározzuk a körlevél kiadását.

A körlevél sok kellemetlenség ellenére július első napjaiban állami cenzúrától mentesen (mert nem is esik cenzúra alá) elkészült Esztergomban a Buzárovits-féle nyomdában. Azokból a példányokból, amelyeket a nyomda köteles az ügyészségnek beszolgáltatni, ez tudomást szerzett a körlevél tartalmáról, mire az igazságügyminiszter az esztergomi postahivatalban az esztergom-főegyházmegyei papság részére feladott 700 példány postai továbbítását leállította. A többi egyházmegyének szóló példányok postacsomagban elmentek.

Július 6-án Antal István igazságügyminiszter úr sürgősen felkeresett ebben a kinos ügyben. Én elsősorban is tiltakoztam előtte, hogy a körlevelek postai továbbításának megakasztásával megsértették az egyháznak azt a veleszületett jogát, hogy püspökei egymás között, továbbá papjaikkal és híveikkel szóval, írásban és nyomtatványok útján szabadon érintkezhetnek. Majd kifejtettem előtte, hogy a miniszterelnök úr érthetetlen késlekedése és elfogadhatatlan magánlevele után a püspöki kar kénytelen volt híveit a szóbanforgó súlyos kérdésekről, körlevél útján tájékoztatni, valamint a kifogásolt rendelkezések és cselekedetek, kivált a tömeges deportálások ellen nyilvánosan is szót emelni, annál is inkább, mert ilyenek hazánk ezeréves története során még nem fordultak elő. A miniszter viszont lépésünknek súlyos bel- és külpolitikai következményeire mutatott rá. Erre csupán annyit válaszoltam, hogy nem mi okoztuk, hogy olyan helyzet adódott, amelyben a nyilvánosság előtt tovább már nem hallgathatunk. Egyébként is, ha ezek a tőlünk méltán kifogásolt cselekedetek megtörténhettek, akkor nekünk szabad megállapítanunk, hogy valóban meg is történtek! A miniszter úr a körlevél felolvasatásának elejtését kérte. En azt válaszoltam, hogy ez csak akkor volna lehetséges, ha a miniszterelnök úr hivatalos levélben megnyugtatta bennünket, hogy orvosolja a tőlünk felpanaszolt jogfosztásokat, a zsidó rendeletek alól mentesíti a keresztényeket és kivált ez utóbbiakra nézve megszünteti a deportálásokat; hogy a már deportáltak visszahozására minden tőle telhetőt megtesz; továbbá, hogy a püspöki karnak a m. kir. kormánnyal való tárgyalásairól és azok eredményéről híveinket tájékoztathatjuk. Ellenkező esetben felolvasatjuk a körlevelet. Mivel a miniszter úr bizonyos tényezőkkel való tárgyalásra utalva a kormányelnök nevében megnyugtató ígéretet tett, a hívek tájékoztatására vonatkozóan pedig a miniszterelnök úr személyes tárgyalását helyezte kilátásba: azért július 7-én az Ordinárius urakhoz és főegyházmegyém papjaihoz körszöveget küldöttem, amelyben a körlevél felolvasását — további intézkedésig — leállítottam.

Július 8-án a miniszterelnök és az igazságügyminiszter urak a kérdés meg tárgyalására megjelentek nálam. A magam és a püspöki kar részéről az egri érsek a győri püspök és az esztergomi érseki helynök urakat kértem a közös tárgyalásra. Tárgyalásunkat megkönnyítette az a körülmény, hogy a miniszterel-

nők úr azt a hivatalos levelet nyújtotta át nekem, amelyet az ő hozzájárulásával a másik tárgyaló fél: a püspöki kar tagjaival f. é. július 10-én (5435/1944. sz.) kelt körlevelemben közlök és amelynek tartalma a legsúlyosabb kérdésekre némileg megnyugtató választ ad, bár a Budapesten kívül tartózkodó zsidókra és a zsidó származású keresztényeknek a zsidó rendeletek alól való kivételezésére, valamint az eddig deportáltak, különösen a keresztények visszahozására formális ígéretet nem tesz. A tárgyalások - eredménye természetesen nemcsak mitőlünk, hanem főképpen a másik féltől függ. Hogy pedig a levélben foglalt ígéretet meg is valósuljanak, szóbeli garanciát nyertünk. A tárgyalások során azonban, miután körlevelünk szétküldésének megakasztása ellen óvást emeltem, kijelentettük, hogy csak azzal a feltétellel állhatunk el a már sok plébániára eljutott körlevél felolvasatásától, ha legalább valamilyen formában nyilvánosan is közölhetjük híveinkkel, hogy ezekben a súlyos kérdésekben nemcsak passzíve nem viselkedtünk, hanem hónapok óta tárgyaltunk a m. kir. kormánnyal és hogy tárgyalásainkat tovább is folytatjuk. Ebbe a miniszterelnök úr beleegyezett. Így született meg az a közlés, amelyet a magyar rádió július 8-án este és július 9-én reggel leadott, valamint az a szószéki közlés, amelyet körlevél útján juttattunk el papjainkhoz és híveinkhez. Ekkora publicitást talán a körlevél felolvasása sem biztosított volna nehéz tárgyalásainknak. A két közlés szövegét ugyancsak f. é. július 10-én (5435/1944. sz.) kelt körlevelemben közlöm a nagyméltóságú püspöki karral.

Mint hogy ebből a két közlésből az egész ország előtt nyilvánvaló lesz, hogy a püspöki kar ezekben a súlyos kérdésekben teljesítette kötelességét; mint hogy továbbá tárgyalásainknak — bizonyos más erők hatása miatt is — olyan eredményei lettek, amelyeket a kormánnyal való nyilvános konfliktus útján el nem érhetünk volna, illetve nem gyarapíthatnánk: azért elégedjünk meg papjaink tájékoztatásával; híveink nyilvánossága elé pedig majd akkor lépünk, ha erre a lépésre az ígéretet netán hiányos beváltása miatt kénytelenek volnánk magunkat elhatározni.

Esztergom, 1944. július hó 9.

Mély tisztelettel

Serédi Jusztinián
bíboros hercegprímás

(Közl.: Dr. BÁNK JÓZSEF)

MIHÁLY LÁSZLÓ VERSE

Megőriztem

Tengek fél-élet és fél-halál között,
s érzem, hogy megyek végleg, nemsókára.
Vajon a magasbéli kegyelemből
éppen nekem kerülne ki csodára?

Jobb így felkészülnöm a távozásra,
mitől retteg a mindennapi ember,
a múltamra mégegyszer visszanezék,
s számot vetek szomorú életemmel.

Tudom, hogy nem voltam én sem hibátlan,
s parancsoknak mindenben engedelmes,
de morzsa arany, csöppnyi vér sem
tapadt hozzá soha az én kezemhez.

*S elmondhatom hivalkodás, szemernyi
gőg nélkül, s érte még az ég se korhol:
mentes voltam és tiszta mindhalálig,
ha szennyeket kavart, a kortól.*

*Mert más fondorkodott, zabált,
harácsol, nyert, ügyeskedett, ivóltott,
őt és rombolt — én önmagamban
megőriztem az embert és a költőt.*

*Különb: verseimet — ezt s a többit —
az idő árja durván szertemossa,
akárcsak vízre írtam volna őket
és nem fehérítő papirosra...*

1943.

HONISMERET

VARGA IMRE

A CANONICA VISITATIO ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRA (II.)

VI. A TEMPLOM FENNTARTÁSI ALAPJA. Habet-ne dotem, aut fundum stabilem? Fundus, i (m) = alap, telek, jószág. Dos dotis (f) = adomány.

A középkorban a „DOS” azt az állandó és biztos fenntartási alapot jelentette, amelyet az alapító kegyúr hozott létre különböző nagyságú szántóföldek, szőlők, kaszáló, bizonyos számú jobbágnak, azután erdő-, nád- vagy legelőhasználatnak, sőt néha halászati, italmérési, malomtartási jognak az átengedése által.

A kanonika vizitáció területmértéke a „iugerum”, i (n) = hold, vagy helyesebben darab föld (pl. Ecclesia habet duo iugera agri: a templomnak két darab szántója van).

A „iugerum” ugyanis Mária Terézia 1767. évi úrbérrendezéséig helyenként és időnként nagyon különböző területet jelentett. A gyakorlatban ez nem okozott olyan zűrzavart, mint amilyenre mai ésszel gondolnánk. Az iratokat ugyanis mindenütt a helyi hagyomány alapján értelmezték. A faluban pedig mindenki tudta, hogy náluk a „iugerum” 1, 2, 3 vagy esetleg 4–5 köblöt jelent. Maga a „köblös föld” is többértelmű fogalom volt. Sopron megyében köblös földeknek nevezték azokat a templomi földeket, területi nagyságuktól függetlenül, amelyek után 1 köből terményt fizettek a haszonbérlők. „Templomnak köblös földjeit Plebanus hire nélkül hatalmassan magok között föl osztanak és a Túllők járandó köblett igen kevesen adgyák meg” — panasolja 1734. évi *Memorialis*-sában Kajdy Mihály egyházasfalusi plébános. Másutt „köblös” föld olyan nagyságú területet jelentett, amelynek bevetéséhez 1 köből vetőmagra volt szükség. Ismét másutt a köblös föld egy köből termésadót jelentett.

Az 1631. évi Sopron megyei luteránus vizitációkban leggyakrabban olyan templomi földekről olvashatunk, amelyek „... egy hold széllal vadnak...” A hold szél olyan nagyságú területet jelentett, amelynek hossza 72, szélessége pedig 12 öl. Pozsonyi, vagy bécsi ölet tekintetbe véve ez 136,5 m hosszú, 22,7 méter széles, vagyis 3,105.60 □ méter nagyságú területet jelentett.

Mária Terézia 1767. évi rendelete értelmében a „iugerum” ezután az egész birodalomban kötelezően 2 pozsonyi mérős, azaz 1,200 □ öles területet jelent. Az 1600 □ öles katasztrális holdat az 1850-es években végrehajtott kataszteri földmérések alkalmával honosították meg.

Metreta, ae (f) = mérő. Metreta posoniensis: pozsonyi mérő. Mint terület-mérték ez 600 □ öllel egyenlő. Mint úrmérték pedig 62–64 litert jelent. Egy győri köből (cubulus Jaurinensis) 76–80 liter, kassai köből 81–85 liter, pesti köből 93 liter. Cubulus, i (m) = köből. Néha a „modus, ii (m)” is azt jelenti, hogy mérő, másutt véka az értelme (pl. modius tritici = egy véka búza).

Néhány példa a templomi földek leírásának módjáról.

Sopronhorpács: 1697. „Terras arabiles habet numero 33, a quibus datur census tempore visitationis sive insemiatur, sive pro foenili usuventur per cubulum 1. Cuius medietas cedit parochio, medietas vero Ecclesiae. Habet sylvam unam rotundam iugerum circiter 5 pro aedificio quae est prohibita, nullique licitum intrare. Prohibitum est sub mulcta florenorum 12 sive deprehendatur in facto, sive ex post rescitur. Habet in frumento mixto cruces 12.”

33 db szántóföldje van. Ezek után 1 köből terményt adnak a számadáskor, akár bevetették a földeket, akár takarmányt kaszáltak rajtuk. A termény fele a plébánosnak, fele pedig a templomnak jár. Van egy köralakú, kb. 5 holdas erdeje is az épülethez. Az erdőbe tilos bárkinek is belépnie. Akit ezen rajta-csípnek, vagy utólagosan jönnek rá, 12 forint büntetéspénzt fizet. Vegyes terményben 12 keresztje van.

Semino, are = vetni, ültetni. Seminatio, onis (f) = vetés. Census, us (m) = adó. Census arendatitius = haszonbér, árenda. Census domalis = házadó. Sylva, ae (f) = erdő. Prohibeo, ui = megtiltani. Rescisco, rescivi = megtudni, értesülni valamiről. Frumentum mixtum = vegyes termény. Ha a búzát és rozsot összekeverték és úgy vetették el. Akkoriban eléggé elterjedt szokás volt. Foenum, i (n) = széna. Fenti esetben az ugaron nőtt kaszálót jelenti. 1 kereszt = 20 kéve.

A templomi földeket a községek társadalmi munkában művelték: ..quas communitas gratuito labore excolere tenetur.

A sopronhorpácsi templom 1697-ben: „vineam habuit in Promontorio Kövesdiensi vulgo Ag Hegy...” Szőlleje is volt a kövesdi szőlőhegyen, amelyet népiesen „Agg-Hegy”-nek neveznek.

Vinea, ae (f) = szőlő. Promontorium, ii (n) = szőlőhegy. Eredeti jelentése ugyan az, hogy előhegy, de a középkorban a szőlővel beültetett határrész neveztek így. A szőlők területi nagyságát font-tal mérték. 1 font (libra, ae, f) szőlő Sopron megyében 80 □ ölnek felelt meg. A fertőrákosi templom pl. 1697-ben „Vineas habet 6, omnes in Promontorio Neiperg dicto, quarum quaelibet 10 librarum est.” A templomnak 6 darab 10 fontos szőlője van, mindegyik a „Neiperg”-nek nevezett szőlőhegyen.

VII. A TEMPLOM PÉNZE. A következő kérdésekkel találkozhatunk ezzel kapcsolatban. „Habet-ne Ecclesia aliquid paratae pecuniae, vel in debitis activis? Apud quem, quando, et in loco securo collocatum, et num census ordinate currat?” Van-e a templomnak készpénze, vagy kihelyezett tőkéje. Kinél, mikor adták oda, megbízható-e a hely, személy, rendesen fizeti-e a kamatokat. „Habet-ne cistam reponendis Ecclesiae pecuniis idoneam, triplici clavi provisam?” Van-e a templomi pénzek őrzésére alkalmas, három kulccsal zárható láda. „Quis proventuum curam habet?” Ki kezeli a templomi pénzeket. „Habet-ne pia legata, in quem finem, quantum important.” Vannak-e kegyes alapítványok, milyen célra, mennyit jövedelmeznek.

Pecunia, ae (f) = pénz. Pecunia parata, vagy pecunia numerata = készpénz. Legatum, i (n) = alapítvány, hagyomány. Pia legata = kegyes alapítványok. Fundatio, onis (f) = alapítvány. Fundationalis bona = alapítványi javak. Litterae fundationales = alapítványi levelek. Fundationalis summa = alapítványi tőke. Cista, ae (f) = pénztár-láda. Clavis, is (f) = kulcs, retesz. Debitum, i (n) = adósság. Debitum activum = kihelyezett, kikölcsönzött tőke. Census, us (m) = kamat.

A XVII. században, de még a XVIII. század elején is a személy- és vagyonbiztonság hiánya miatt nagyobb összeget nem tarthattak a plébánián, hanem írásbeli kötelevények ellenében meghatározott időre a híveknek adták ki kölcsön. Hogy a kölcsönvevők a pénzt beruházásokra is felhasználhassák, azt a meghatározott időn belül csak püspöki jóváhagyással és nagyobb templomi munkák kiadásainak fedezésére volt szabad visszakérni.

A szakonyi templom 1785. július 13-i jegyzéke szerint 29 személynél 1265 forint és 33 krajcár volt kihelyezve 6⁰/₁₀-os kamatra. A leghosszabb visszafizetési határidő

27 év. Az egy személynek kikölcsönzött legnagyobb összeg 100 forint. A kölcsönösszeg nagyságának megállapításánál döntő szerepet játszott a kölcsönvevő anyagi helyzete. Így azután nem csodálkozhatunk, hogy herceg Eszterházy Miklós 1806-ban 1000 Ft-ot, 1809. május 1-én pedig 1500 Ft-ot kaphatott kölcsön. Az egyházasfalui templomtól gróf Viczay 1840-ben 1340 Ft-ot vett fel.

Hogy az esetleges pénzromlás (infláció) miatt a templomot kár ne érje, ezért mindig búza-értékben számoltak. Tehát ha valakinek 100 Ft-ot adtak kölcsön és abban az évben a búza mérője 2 Ft volt, akkor ő 50 mérő búza árát kapta kölcsön és majd annak idején, a tőke fejében, 50 mérő búza árát kell visszafizetnie. Ez annyira természetes volt, hogy a pénztárkönyvben is jelzik nemcsak a tőkénél, hanem az évenkénti kamatok bevételeinél is (pl. 3 mérő búza kamat 100 Ft után ... 6 Ft).

Kamat fizetéséről a győri kanonika vizitációkban először 1748-ban olvashatunk. Addig az volt az egyházi felfogás, hogy a pénz csupán cseereesköz, a kamat más rászorultságának bűnös kihasználását jelenti, így erkölcstelen. A középkorban nálunk is minden közteher a jobbágyra nehezedett és ez a körülmény az 1700-as években már szemet szűrőan segítette elő a földnélküli ügyeskedők, a kupeczek, iparosok, kereskedők gazdagodását. Ezért alakult az egyházi felfogás úgy, hogy jogosan szedhető a kamat három okból. 1) A kölcsönzésből kár származhat (damnum emergens), 2) a kölcsönző nyereségtől esik el (lucrum cessans), 3) a kikölcsönzött összeg sorsa bizonytalan (periculum sortis).

Minden egyes vizitáció alkalmával a vizitátor magához hívatta az adósokat és a templom pénztárkönyvével egyeztetette a kötelezvényeket. A kötelezvények másolatait az illetékes plébános aláírásával beküldte a püspöki hivatalhoz. Csak-hogy ez nem mindentűt történt meg zavartalanul. Két okból: 1) a plébánosok hanyagul vezették a pénztárkönyvet, 2) az anyagi ügyeket nem a pap intézte, hanem a gondnok.

Ad 1) 1748-ban a pázmándi templom kihelyezett pénzeiről a bejegyzések a legnagyobb összevisszaságban voltak találhatóak, az adósok pedig semmiféle formális kötelezvényt nem adtak.

Ad 2) A reformáció az anyagi ügyek intézését kivette a pap kezéből és a gondnokra bízta. Ez a hagyomány hatott tovább az időközben — sokszor erőszakosan — rekatolizált községekben. Különösen a filiális templomban végezték a pénzék kikölcsönzését a plébános tudta nélkül, vagy szándékai ellenére. A gönyüi filiális templom kötelezvényeit a templomatya olyan zavaros bőbeszédűséggel szerkesztette meg, hogy az illetékes plébános nem írta alá a másolatokat. A nagybaráti filiális templom pénztárkönyve is áttekinthetetlen, az adósokat is „... olyan ködbe burkolva vetették oda nekem, hogy rövid idő alatt azt szétosztaltni nem tudtam. A dolgok rendezésére a plébános úrnak utasítást adtam.” Az újkéri állapotokról pedig ezt írja a vizitátor 1697-ben: „Sunt et alia debita antiqua, debent exigi mediante inquisitione, liber autem in qua erant debita conscripta venit ad manus rusticorum et communitatis, unde debita multa excerpterunt et non sciuntur.” Vagyis: Más régi kihelyezett pénzei is vannak a templomnak, amelyeket kellő utánjárás után be kellene szedni. Az adósok könyve azonban a parasztok és a község kezébe került, így sok tételt kivakartak és ezekről már senki sem akar tudni. Excerpto, psi, ptus = kitörölni, kivakarni.

Az anyae gyházakban is sok volt a visszaélés az anyagi ügyek intézése közben. „... istentelennyül angariáltatom túllök...” írja 1734-ben Kajdy Mihály egyházasfalui plébános egyik jelentésében. (Angariare = kényszeríteni.)

A templomnak a következő forrásokból volt jövedelme, pénze:

1.) Földek, szőlők, kaszálók terméséből. Ezek megmunkálása nagy terhet jelentett a községek számára, ezért egyes filiák önállósodásakor igyekeztek újabb kötelezettségeket maguktól elhárítani.

Egyházasfalu, 1807. „Utraque calcatura per parochianos cultivatur demptis 2 iugeribus, quas olim Völcscenses teñebantur colere, nunc eadem sumptibus Ecclesiae excoli debent.” Mindkét völcsefalgóba tartozó földeket a plébánia hívei tartoznak megművelni. Kivétel csupán az a két darab föld, amelyeket annak idején a völcsejiek tartoztak megművelni, jelenleg azonban ez a templom költségén történik.

Egyházasfalu, 1807. „Administratio Ecclae bona Syndicus Ecclae (vulgo Egyházatya) absque oi salario.” oi = omni. A templom anyagi ügyeit a syndicus,

magyarán szólva a templomatyá intézi, ezért fizetést nem kap. No, azért minden évben található a templomi kiadások között ilyen tétel: „Az egyházattya erősséttésére”, „áddomásra”, „szokás szerént” néhány forint kiadás.

2.) Perselypénzből (ex marsupio). Marsupium, ii (n) = persely. Marsupium cum tintinnabulo parvulo = csengőpersely. Sok olyan szegény templom volt, ahol minden jövedelem a hívek önkéntes áldozatkészségétől függött. *Cyömrő, 1748.* „Proventus igitur omnis pendet a libera fidelium largitate.” Perceptio, onis (f) = bevétel. Erogatio, onis (f) = kiadás.

3.) Alapítványok kihelyezett pénzek kamataiból. A vizitátor a kamat fizetését mindenkitől megkövetelte. Fitzner Antal gyarmati plébános 1748-ban 100 forinttal tartozott a tétszentkúti templomnak (Ecclae ad S. Fontem Téthiensem), de a kamatokat nem fizette meg. A koroncói plébános ellenben Miska kocsisa helyett is hajlandó volt hat forintot fizetni.

4.) Büntetéspénzekből (ex mulctis). Mulcta, vagy multa, áe (f) = pénzbírság. 1748-ban a vármegye 100 forint büntetéspénzt fizettetett a téti katolikus templom javára téti evangélikusokkal, mivel egy keresztet ledöntöttek. „Turpiter consecuerunt” = azaz össze is tördelték és az erdőbe hurcolták a katolikusok által felállított új keresztet. Gulás János feleségének meggyilkolása miatt 150 Ft-ot fizetett a koroncói templomnak. Ugyancsak a megyei bíróság ítélete szerint 100 Ft-ot kellett fizetnie a győrszemerei templom részére házasságtörése miatt Szalay N.-nek. A következő bejegyzés szinte összefüggéstelenül egymás mellé dobált szavainak háttérét a következőképpen eleveníthetjük fel. A főesperes Győrszemeréből jött az anyaegyházba, Koroncóba. Magával hozta a filiális templom számadását, a plébános elé tette. Rendben van? Igen — felelte az, 50 forint büntetéspénz bevételt titokban kezelünk. Erről nekem egy szót se szóltak — így a főesperes. Ezt Szalay N. büntőtársa fizette — így a plébános. Ha ez a büntőtárs lány volt, akkor a szülei, ha menyecske volt, akkor a férje tudta nélkül hogyan tudott titokban ilyen komoly összeget kiadni? Vagy minden költséget a Szalay N. viselt? Az ilyen házasságtörésben elmarasztalt egyének büntetéspénzét némely vidéken „bika-pénz”-nek nevezték, sőt így is írták be.

A régi plébániáknak, így az egyházasfalui templomnak is külön könyve van a büntetéspénzek nyilvántartására. Érdemes ezeket átnézni, sokszor érdekes dolgokkal találkozhatunk bennük.

NAPLÓ

BARTÓK BÉLA ÉDESAPJÁNAK HÚSVÉTI TÁRCÁJA

Bartók Béla, a világhírű magyar zeneszerző, népzenekutató és zongoraművész szépirói babérokra, legalábbis ilyenek publikálására sohasem törekedett, efféle készséget eláruló levelezése az évek múlásával egyre higgadtabbá vált, végezetül a ridegségig tárgyilagos, az aprólékosságig menő tudományos igazságszeretet emberének mutatja őt.

Édesapját, (id.) Bartók Bélát (1855—1888), az egykori torontálmegyei Nagyszentmiklós — ma Sinnicolaul Mare — földművesiskolájának igazgatóját, nyolc-éves korában veszítette el. A félárva gyermeket, kis húgával együtt, özvegy édesanyja tanítónőképzős elfoglaltsága, tanítónői munkája közepette, gondok közt nevelte fel Pozsonyban, ahol néhány hányatott esztendő múlva letelepedtek a szomorú emlékü Nagyszentmiklósról való elköltözésük után.

A tehetséges fiú érettségi után Budapestre került kosztivártélyba, hogy a Liszt Ferenc alapította Zeneakadémián tanulhasson tovább. Innen, az ország fővárosából küldött, azóta többször publikált leveleiből ismerjük édesanyjához fűződő szeretetteljes kapcsolatát. Előttünk van a felejthetetlen édesanyjai arc.

Mellette a túlságosan korán, harminchárom éves korában elhunyt apáról szinte semmi elképzelésünk sincs.

Pedig ez az édesapa megérdemli a figyelmünket.

Idősebb Bartók, mint a nagyszentmiklósi földművesiskola igazgatója, s mint alapító és választmányi tagja a Torontál vármegyei gazdasági egyesületnek, küzdött a megyei maradiság ellen: a régi Dél-Kelet-Magyarország torontáli parlagján virágoskertet szeretett volna csinálni. Tanulmányokat, könyvet, cikkeket írt, ez utóbbiakban hol a gyümölcsfák tavaszi ápolása, hol a dohánytermesztés jövője izgatta képzeletét. Szépiroli babérokra is törekedett, novellákat is írt, St. Radegundban töltött nyaráról két, színes, hangulatos tárcáját is olvashatjuk, az első változatot folytatásosan a Kikindai Közlönyben tette közzé. Pedagógiai, társadalmi, irodalmi elfoglaltsága mellett zenekart szervezett, maga is megtanult csellózni, hogy a komolyabb zene szeretetére és művelésére serkentse környezetét. A társadalom megújulásáért vívott harcában mintha újra Széchenyi nemzedéke lépne elénk. Vallásos tételődéseiben, moralizáló írásaiban is egy Széchenyi faragású ember áll előttünk.

Rövid élete során rengeteget dolgozott, hihetetlen akaraterővel tört előre, valójában felőrölte magát. Ha élete fonala meg nem szakad, az ország vezető szelmei közé küzdi fel magát.

Zömmel 1884 és 1887 közt írt, helyi lapokban megjelent írásaiból a Húsvéti elmélkedés címen közzétett tárcát mutatjuk be, hogy megismerjünk valamit abból a szellemi légkörből, amelyből fia, a kis Bartók Béla, a későbbi nagy muzsikuss, korunk géniuszóriásává nőtt.

DEMÉNY JÁNOS

TÁRCZA

Húsvéti elmélkedés

A társadalom a világfejlődés folytonos újító erejének befolyása alatt mindenkori reakcionárius szokott a múlttal szemben lenni. Mindazonáltal van az ember belső világának egy tipikus érzéke, mely túlteszti magát a modern világnézleteken, s conservatív marad ép úgy, a mint a nap és csillagok Körforgásukban; — mely uralja a test izomzatát s az ész szellemét; mely az emberben a világtéremtés halhatatlansága iránti szent meggyőződés örök tüzét lobogtatja.

Egyik nap a másik után tűnik, egyik év a másikat követi, s míg az idő végtelen folytonosságában szüntelen a mulandóságra emlékeztet, addig a vallás szent érzéke, a hit, remény és szeretet örök világát varázsolják lelkünkbe. Elmúlt ismét egy év; s az ember fáradtan tekint a mindinkább homályosodó múltra vissza; már-már csügged, kishitű lesz, ha fel nem hangzanék ismét s lelkéhez nem szólna a szolozsma szent igéje: „Feltámadunk! Alleluja!”

S az ember könnyebbülve tekint ismét életpályájának bizonytalansága elé. — Nem kételkedik, nem kérdi, mit hoz a jövő; hanem hisz és remél; a míg az idő tova siető percezi szüntelen rágódnak élte szövétnékén, addig az örökkévalóságba vetett szilárd hitében merít újult erőt az élet munkájához, nyer kitartást a mindennapi küzdelmek fáradsalmi ellen. Így siet tovább használni a jelent, melyben alkot, gyarapít, ott a hol lehet, s a világ fejlődéssel lépést törekszik tartani!

S tagadhatni-e a világhaladás nagyságát? az emberi ész geniuszának varázshatalmát, melylyel szilárdan uralkodik a földi elemek felett?

* * *

De mit használ az ember alkotó művészetének diadalma, ha a lélek világa elé tátongó úr mindinkább elnyeli a földi élet igaz örömeit, ha az anyag uralma a szellem felett sivár küzdelemmé törpíti a mindennapi életet?!

Valóban ma alig látunk eszméket megszületleni, annál kevésbé értük lelkésülni. Az életcél nem a szépet tekinti a legfőbb jónak, hanem a hasznost a legnagyobb okosságnak. A földi boldogság nem a családi élet tiszta örömeiben, hanem az agykábító s érzéktompító nagyvilági zaj köznapi izgalmaiban keresi éltető forrását.

Talán soha sem volt annyi önmagával meghasonlott, elégtelen ember a földszínen, mint ma, a haladás, a fejlődés e kitünő századában, alig találunk embertársra, ki magát szerencsétlennek nem érezné, s nem volna vágya elérhetetlenek után. Pedig nem volt még korszak, melyben mérsékelt életmód, becsületes munkásság mellett az jobban feltalálható lenne, a boldog megelégedés feltétele.

Mit várhatunk tehát e korban az erkölcs hatalmától? — Semmit!

Az érzéketlenség és lelketlenség egész hosszú sora vonul a közéleten. Alacsony anyagi érdekek elnyomják a szív és lélek nemes érzelmeit s a lelkiismeretlenség egész divattá válik.

Üres versengés a társas-élet köznapi babéraiért, elnyomják a tudományok, elvek, következetes törekvések jogosult felszínre jutását. Mindent unalmasnak tart a léha társadalom, csak azt nem, a mivel idejét agyonütni igyekszik, a mindennapi tivornya észbontó zsivalyát.

S ha ezután a természetszabta életfolyamattal való ellenkezésben kifárad a test, ellankadnak az idegek, itt-ott felelszmel az ember; feltámad a szív és lélek hatalma, jogos igénye kiszakítja őt a mámorból, s dologhoz lát, s a rideg munka közben oly jól esik neki, világi zaj helyett, a csendes családi tűzhely melegénel enyhülést találni!

S a világ? — bolondnak tartja az ilyen okost... kaczagja, mert észszerűen él s mesterkéltlen örömkben talál pihentető szórakozást; később irigyli, gúnyolja... majd sárral dobálja... S mert nem az erények korszakában élünk, a romlottság diadalmaskodik az erkölcs feje felett, s a munkás polgártársat csakhamar megbénítja, lehetetlenné teszi a társadalom machiavellismusa!

* * *

„Nincs társas életünk” — hangzik minden oldalról. Igen, de senki sem kutatja az okot, hogy miért nincs? Sokan talán nem is tudják mi az, mások ferdén ítélnék felette.

A nagy korszakokat a nagy emberek alkotják; a mindennapi társas élet általunk képezetik. Tehát a társas élet önmagunkban keresendő első sorban, **a milyenek vagyunk mi, a társas élet elemei, olyan a társas életünk!**

Mindegyik lélek maga teremti saját kicsiny világát. A derült lélek kellemessé, a meghasonlott kedélyű nyomorulttá teheti azt. A jó a világot is jó színben látja, a rossz előtt rossz színben sötétlik az.

Mindazonáltal a társas életnek mindenütt, mindenkoron vannak és lesznek hiányai, mert hiszen a legjobbak sem mentek oly jellemgyengeségektől, a melyek elnézést, gyöngédséget ne igényelnének.

Amde társas életünknek éppen az képezi halálát, mert egymás irányában nem őszinték, nem elnézők, nem gyöngédek az embertársak, avagy az őszinteség és gyöngeség iránt nem eléggé fogékonyak.

Ne rágalmazunk soha senkit, ne kicsinyeljük egy embertársunkat sem, soha se mondjunk olyant, mivel bárkinek is kellemetlenséget okozunk, s a világ becsülni, tisztelni fog bennünket; hiszen az egészséges társas életnek az embertársak kölcsönös becsülésben és tiszteletben tartása képezi mindenek felett az alaprugóját.

Rothadt társadalom az, a hol csak addig becsülik egymást az embertársak, a meddig egymással szemben állanak; s a nap egyik szakát csak a jelen nem lévők külső belső családi életének felülbírálatára fordítják.

Ha mindenki annyit foglalokoznék saját személyiségével s ügye bajával, mint a mennyire meghányja-veti embertársát, bizonyára nem volna hiánya társas életünknek. De mert az embertársak folyton szálkát keresnek és találnak egymás szemében, a társadalmi küzdelem tulajdonkép hivalkodássá süllyed; melyben az orvos a jegyzőnél, az adótárnok a szolgabírónál, a gazdatiszt a járásbírónál, a harangozó a kisbírónál tartja magát nagyobb személyiségnek, s akár a templomban, akár a színházban, elől mindig a négy tál ételesek, utánok a három s két ételesek stb. következnek. Így folynak a napok falun s a városokban, „*kié legyen a madárfütty*”, ezért küzd az ember ember ellen!

„*Alleluja! Alleluja! Feltámadt Krisztus!*” hangzik szét a világ minden úrében; az esti szellő lágy fuvalma, mely örömeben gyorsan tova röppen mindenütt az angyalok zsolozsmáját zengi tovább: „*Feltámadt Krisztus! Feltámadunk!*”

s a szózat, mely évszázadokon át minden év Húsvét napján betölti a keresztény világot, megrezgetteti a gyarló ember lelkét, ki ma is ép oly ihlettséggel borul le az ég glóriái előtt, mint ezredév előtt, midőn sötét fogalmakkal tépelődő pogány szíve nem állhatott hitetlenül meg Krisztus magasztos tanai előtt.

„Feltámadunk! Alleluja” a szent szózat átlengi a társadalom köznapis zsvajját. Húsvét van, a feltámadás ünnepe; ma szünetet tart a kufár munka, nagy ünnepet ül az ember teste, míg lelke önkéntelen hódol a felsőbb régiók szent szózatának.

Egy gondolat, egy érzelem összhangba hozza ma az emberiség szívdobbanását. Feltámadás a hitben, szeretetben; feltámadás az élet csalódásai s kínszenvedéseiből — ezen közös remény tölti el ma az ünneplők millióinak keblét! Alleluja!

Bartók Béla

N.—Sz.—Miklósi Közlöny I/12, 1—2 (1886. ápr. 25.)

A VERS TERMÉSZETRAJZA

Jékely Zoltán egyik legnagyobb költőnk. Ezt újra meg újra el kell mondaní, mert ha valaki, hát ő nem szokott ott tülekedni, ahol az elismeréseket osztogatják, s így neve olykor kimarad a kötelező felsorolásokból. Pedig hát az az igazán nagy költő, kinek keze alatt az anyag egyszerűen fényleni, sugárzani kezd, aki a közhelyből is tud csodálatos palotát emelni.

Semmiképpen nem merném azt mondani, hogy új kötete, amely a hovatovább csillagászati áron megjelenő Mikrokosmosz füzetek egyik darabja,* remekmű. Egyáltalán nem. Vannak benne fáradtabb, rutinból írt darabok is, vannak félbehagyott, remekül induló, aztán egyszerre „leejtett” versek. Ám a kötetben van három-négy igazán nagy mű is. Olyan, amelyet bizonyára a későbbi korok olvasói is örömmel fognak ízelegetni, amelyek nélkülözhetetlen darabjai lesznek a korunk költészetét reprezentáló antológiának. A csúcspont kétségkívül a *Schubert-invokáció*, melynek alcíme is sokat elárul: „amit a posztumusz kvintett sugall”. Olvassuk el ezt a valóban csodálatos költeményt, mely úgy idézi meg a tragikus Schubertet, hogy a huszadik század emberének legszemélyesebb hangján szól hozzá, s olyan csodálatosan drámai képpel zárul, melynek kevés párja akad költészetünkben (s amely mindenestől a kvintett hangulatára utal):

Drága Schubert!
Te tudtad, hogy leszek? —
Vagy mért testáltad rám

remélt üdvözülésed
rejtett napsugarát
halálszint-váltott
kerüb-arcodon?

És tudtad, hogy a Gyász lehet édes,
s hogy egy fokán a Szép könnyekre
fakaszt;

ősz halottnak újjászületés lesz,
ha sejtethi bár, a mélyben, a tavaszt!

Két gyertya-csonk közt,
káporna-csendben,
az útrakész koporsón
egy kis fehér kéz esdeklőn dobol:
mindenképp mondani akar
egy szót, csak egyet,
amit kimondani mindedig elfelejtett.

Megrendítő azt figyelni, az igazán nagy költők milyen elszánt következetességgel keresik azt a bizonyos, azt az egyetlen szót. A többi nem érdekes. Kimondják azokat is, de látszik, hogy a használat során már megkoptak, közhellyé fakultak. Az az egy szó, az a zengő hang az izgalmas, melyet Schubert fejezett ki oly végérvényes tökéletességgel a posztumusz Kvintettben.

Jékely Zoltánnak itt, ebben a versben sikerült rátalálnia. A költemény egy hatalmas haláltánc-látomással végződik, melynek végén hirtelen, váratlanul teljesen új dimenziójú szó jelentéstartománya tárul fel, azt sugallva, hogy ami itt, lent van a földön, esztelen forgatag ennek az egy szónak a fényében:

Hoppsári-hopp! Tavaszünnep.
Majális cinteremben,
pajzán ugrándozás

*Jékely Zoltán: Minden csak jelenés (Szépirodalmi, 1977)

sírhalmokon át,
 miközbe más
 új gördröt ás.
 Napszálltig heje-huja, tánc,
 ölekezések —
 és majd, szirmok hullása után
 a szárnyas, pergő magban a folytatás —
 hoppersári-hopp!
 Ö R Ö K É L E T.

Rettenetes dolog lehet hozzászokni ahhoz a gondolathoz, hogy az ember megöregszik. „Egyre mélyebb a kút” — írta egyik régebbi versében Jékely Zoltán. Van, aki hosszú évek küzdelmes válságaival jut el a felismeréshez, hogy élete megváltozott. És van, aki ilyenkor teljeseedik ki igazán (mint például Zelk Zoltán vagy Kálnoky László). Jékely az évek múlásával keményedik, mintha azt mondaná: nem hagyom magam! Nem tagadja, hogy hozzá is közelít a halál, de ahogy megidézi, arról árulkodik, nem fogadja el sohasem:

A már közelben kajtató halálhoz
 végtére is vághatnék jópofát —
 De ebben valami még akadályoz:
 fogalmam sincs, hogy étek majd tovább.

(A már közelben...)

A kötetet egy tündérien kedves, szellemes misztériumjáték teszi teljessé: *Sárkányhalál Csomaszentgyörgyfalván* a címe, s a költő a hajdani s a mai Eötvös-kollégistáknak ajánlja. Mintha Tamási Áron hamvas bájú színművei kelnének új életre, de alapvetően új, mai közegben, hiszen Jékely nagyon sok fontos közéleti témát is megpendít benne, kivált erkölcsi gyengeségeinket gúnyolja ki a tőle megszokott szellemességgel, kedvességgel, évődő humorral. Nem kell túlságosan nagy képzelőerő hozzá, hogy a játékot színpadon lássuk!

Nem Jékely legjobb kötete ez. De ebben is érezni, hallani a nagy költészet szárnyshogását.

*

Csanád Béla *Veronika kendője* című kötete a szerző kiadásában jelent meg. Nem valami hízelgő tény ez katolikus könyvkiadóink vonatkozásában. Egy időben magától értetődő természetességgel beszéltünk papköltőkről, Sík Sándor vagy Harsányi Lajos neve fémjelazte őket. Mára alig maradtak; Pusztasándor mellett kétségkívül Csanád

Béla ma a kiemelkedő költőgyéniség közöttük. S ha már nem akadt állami kiadó, aki versei kiadására vállalkozott volna, úgy érezzük, kötelessége lett volna katolikus kiadónak megjelentetnie a könyvet.

Már csak azért, mert kitűnő. Csanád Bélának első gyűjteményében, a *Pacsirta, szállj!*-ban is voltak hangulatos, szép képei, elégikus elomlásai, de szívesen hajlott arra — ami a papköltők visszavisszatérő szokása —, hogy a versből adódó erkölcsi következtetéseket nem az olvasó, hanem ő maga szűrje le. Ezek a kis erkölcsi összefoglalások azután gyengítették versei egységét. A *Veronika kendőjében* nyoma sincs ilyesminek. Kifejezetten vallásos verseiben is érezni a megélt szenvedélyt, azt, hogy amit mond, az egzisztenciális élménye a költőnek.

Ha semmi sincs,
 amibe megkapaszodj,
 ha üres a levegő is,
 ha napjaid sivatagok,
 se teled, se nyarad,
 ha valahol a világűr peremén élsz,
 s talán meg sem születél igazában,

keresd,
 keresd a másik arcot,
 a véreset, a megcsúfoltat,
 aki felemel s megvizsgál.
 Tekints reá
 és mondd ki bátran:
 áldalak,
 ki legyőzted a halált!
 Győzzön bennem is
 feltámadásod!

(Feltámadás)

Látomásos erő, vizionárius képalkotás és ugyanakkor finom érzékenység, a világ apró tényeinek megértő figyelme jellemzi Csanád Béla költészetét. Témavilága nemcsak a teológiából és a liturgiából forrászik; egy utazás, megfáradt arc, felvillanó emlék ugyanúgy megmozgatja fantáziáját, s ilyenkor születnek azok a versei, melyeknek finoman rezzető, halk, reznált humánuma a legmegkapóbb. A misztikum és a misztikán inneni, reális ihletés szimultán jelenlétét bizonyítja az a tény is, hogy az utolsó, „Misztérium” című ciklusban néhány gyönyörű vers szól öreg, majd haldokló és végül halott édesanyjáról.

Már jeleztük, hogy Csanád Béla igen erős költői fejlődésről tesz tanúságot e

kötetében. Nehéz volna kitapintani, hogyan, mikor válik egy költő jó költővé. A *Veronika kendőjében* mindenestre van egy vers, *Hegyen épült város* a címe, melyben tetten érhetni a változást. Realitás és látomás, valóság és álom oly természetes eleganciával, oly meghitt hűséggel' elegyedik ebben, mint az igazán jelentős versekben szokott, melyekben mindig egyszerre, egymásra rétegezve van jelen a való és annak égi mása:

A városok között
melyik is volt a legszebb?
A hegyen épült város
Nem emlékezem házaira
a várfalak színére sem
csak arra
ez a város a biztonság
a töretlen fények városa
utcái szűk utak
békeesség útjai
mindenütt haza terelnek
tornyai végtelen erők
szüntelen felemelnek
s lakói mind
ismerik egymást

KARÁTSON GÁBOR FAUST-ILLUSZTRÁCIÓI

Karátson Gábor ötvenhét kiállított Faust-illusztrációja egyívű, egynemű sorozat. Ki gondolná, hogy évek munkájával, kísérletezésével alakította ki stílusukat? Manapság meglehetősen szokatlan vállalkozás: ösztönzője a szabad választás, a magától lobbant tartós, termékeny szenvedély. Senki se bízta meg, senki se kérte fel, hogy illusztrálja a Faustot. A könyvgrafika jó ideje egy kicsit iparszerűen űzött mesterség. Persze, rendelésre is születhetnek, születtek és születnek remekművek — kinek ne jutna eszébe számtalan mai és hajdani példa? De azért öröm, hogy Karátson Gábor csak egy nagy mű hívásának-kihívásának engedve csinálta ezeket a képeket.

Lehet-e a Faustot, ezt az annyiféle tartalmat, formát, dallamot, színt, ízt összejátszó-sűrítő, mindenségnyi művet illusztrálni? Le lehet-e fordítani Goethe minden ízében gondolatokkal szikrázó, korokat, filozófiákat, személyes és egye-

ismernek engem is
bár sose láttak

Ugy üttem asztalukhoz
mint sok-sok éve otthon
mikor az anyám merete
a levest tányéromba

Merre van ez a város?
A szeretet városa
A hegyen épült város

A költő, az igazi költő pályáján eljön egy pillanat, amikor már nem írja a maga képére és formájára hasonlító lejtés, természetesség Csanád Béla kötetének egyik legmegkapóbb jellegzettsége. A ciklus-címmé emelt *Balladában* ragad meg leginkább ez a világot a maga képére és formájára hasonlító költőiség, mely látja ugyan a dolgokat, de mögéjük is lát, s figyelmére méltatja az apró jelenségeket is, de érzékeli bennük az egyetemes összefüggés feszülését.

Ez a karcsú, ízléses, finom kiállítási kötet, melynek nem akadt kiadója, a vallásos ihletésű líra komoly eseménye.

SÍKI GÉZA

temes emberi tapasztalatokat, egymást vonzó s egymást taszító stílusrétegeket egymásra sajtoló roppant fajsúlyú drámáját a képzőművészet nyelvére? Bizonyos, hogy ilyen' összetetten nem. Természetes hát, hogy Karátson Gábor, noha szemlátomást nagyszerűen ismeri és érti a Faustot, a drámai költeménynek csak bizonyos rétegeire, motívumaira figyel. Képei nem a mű szellemében fogant, de vonzásköréből már-már kiszakadó szabad asszociációk, hanem a szó hagyományos értelmében illusztrációk. De persze, mégis a hajlamai szerint való „vonzásoknak és választásoknak” enged. Nem a Faust klasszikus pompáját, kristály-tündöklését, arányos-pontos teljességét közvetíti. Sokkal inkább romantikus derengését. Nem a csúcok felé nyújtózó lendületet, hanem a költői anyag játékos, szélsőleges fodrozását. Nem a gerincropantó és tisztító, felemelő tragikumot, hanem a kalandos, groteszk, boszorkányos, tündéries elemeket.

Képei mögött ott érezni a Faust népkönyvbéli őseit. Van bennük valami

ravaszul modern ódonság, középkoriaság. A gyerekrajzok megejtő esetlenségével rajzolt-elrajzolt figurákban. A szögletes mozdulatokban, a szellemalakok ferde lebegésében, a hosszúra nyúlt vagy kerekre nyomott fejekben, a pillantástalan, szembogártalan szemekben. A kimódolt esetlegességgel összefuttatott mátt okkerekben, kékekben, kárminokban. A reszkető, szálkás, mindig meghagyott ceruza-kontúrookban, a távlatlan síkba-rendeztettségben, a képek meg-megfestett keretében, zártágában, a kép alján itt-ott elhelyezett kis állatfigurákban, a pergamen-gyűröttséget mímelő papírban.

De ki ne gyanítaná, hogy azért mindez mégsem csak stilizálás? Bármennyire illusztrációk is Karátson Gábor megfestett Faust-jelenetei, azért nemcsak Goethe beszél általuk. És nem is csak azzal vallanak alkotójukra, hogy a Faust melyik rétegére hangolódnak. Festőjük nagyon is jelen van bennük, ha álruhásan is, ha, mint annyi modern művész, visolyog is a közvetlen vallomástól: századunk szemérmes, vagy

ha úgy tetszik: gátlásos. Szégyelli az érzéseit, olykor még a gondolatait is. Noha titokban áhítja, elviselhetetlennek érzi a csorbítatlanul szépet. Karátson Gábort vonzza, elbűvöli a hibátlan növényi szépség. De a virágok tökéletességében ott érzi a formájáért évezredekben át tusakodó-gyötrődő anyagot. Ez a kétlelkű szépség érzik Faust-illusztrációin is: az összhangban a diszharmonia, a zárt formában a formátlan küszködés. Ezért érezzük a képeit valahogy befejezetlennek, befejezetlennek. Ha úgy tetszik, még a papír vasalóval való mesterséges meggyűrése is ilyesmit jelent: a hibátlan, tiszta felület már-már elviselhetetlen. Tönkre kell tenni, meg kell gyötörni, hogy pontosabban valljon a huszadik századi ember, a modern szellem természetéről.

Így hát ezeket az illusztrációkat valománsnak is tekinthetjük. És nem külön-külön: együtt kell nézni őket, mint egy kerek világ részleteit.

LATOR LÁSZLÓ

MÉSZÁROS MÁRTA FILMJEI

„Biztosan fogok majd férfiakról is filmet csinálni, de amíg nálunk a nőkérdés a társadalom gondja, addig minden okunk megvan rá, hogy filmen foglalkozzunk vele” — nyilatkozza a *Szabad lélegzet* rendezője 1972-ben, a Filmkultúra hasábjain. „A nők kiszolgáltatottsága — történelmi, érzelmi és társadalmi kiszolgáltatottsága az, ami foglalkoztat” — mondja 1977-ben.

Első nagyjátékfilmjét (*Eltávozott nap*) 1968-ban mutatták be. Ezt követte ugyanebben az évben a *Holdudvar*, aztán 1970-ben a *Szép lányok ne sírjatok*, három évre rá a *Szabad lélegzet*, majd az *Örökbe fogadás* (1975); a *Kilenc hónap* (1976), végül az *Ök ketten* (1977). Tíz esztendő hét filmjén át Mészáros Márta látszólag monomániás következetességgel tartott ki hirdetett és vállalt feminista programja mellett. Megkísérelte, hogy nőket emeljen megragadott élet-szituációinak hőseivé; olyan nőket, akik legyőznek minden külső és belső akadályt, s eljutnak az önmegvalósításig. Ha végigtekintünk a rendezőnő egysé-

ges problémavilágán, a — mennyiségében legalábbis — életművel felérő hét filmen, azt kell kérdeznünk, van-e hősnő, aki igazában megvalósította önmagát, avagy: eljutott-e valaki közülük az emberi teljesség vágyott szintjéig?

Tíz év távlatából úgy tűnik föl, hogy Mészáros Márta a cinematographomán (a grafomán analógiájára) rendezők közül való. Olyan művész, aki nemcsak a jó filmjeit forgatja (és forgathatja) le, s aki nem vezeti el lehetséges végpontjáig a téma fölvetette gondolatsort, mielőtt kamerához nyúl. Ebből ered életművének tere és határa is. A tér: hogy szemünk előtt alakul, válik összetetté, mind igazabbá a női önkéréses. A korlát: az *Ök ketten*, az a film, melyben az emancipáció mint öncél, mint létprogram megbukik, melyben Mészáros Márta gondolatmenete Bergman társkereső, kapcsolatkereső magányvilágába torkollik.

Az első három film, az *Eltávozott nap*, a *Holdudvar* és a *Szép lányok ne sírjatok* formálja ki az önálló élet igényével föllépő, a saját sorsában dönteni, a partneri kapcsolatban *választani*, tehát

uralkodni akaró hős nő alakját. Ő lép eléünk aztán a *Szabad lélegzet* Jutkájában, bonyolítva, sőt lehetetlenné téve helyzetét avval, hogy választottja, András egyetemista, ő pedig munkáslány. Nemcsak társadalmi előítéletekkel kell megküzdeniük, hanem magukkal is: tulajdonképpen nincs egymással beszélnivalójuk; más-más közegből érkeztek, hiányzik minden, ami összekapcsolhatná őket. Ennyi tanulsággal szolgál a film. Jutka nem tud kitörni közegéből, és a másik közeg nem nyílik meg számára. A rendező pedig nem választ a két lehetséges gondolatnyi hangsúly között, s emiatt mind Jutka elvágyódásának pszichológiai indoklása, mind a kapcsolatteremtés gátjának szociológiai elemzése homályos marad.

A nő—férfi—környezet motívumkör nem az *Örökbe fogadás*ban, hanem a *Kilenc hónapban* folytatódik. A hős nőt ezúttal Julinak hívják. Téglagyári munkáslány, levelező tagozaton agrártudományi egyetemet végez, albrétben lakik Ozdon, van egy házasságon kívüli gyermeke, akit falun él édesanyja nevel. A gyárban megismerkedik Jancsival, a fiatal, családi házat építő üzemmérnökkel. Két megcsontosodott jellem és szilárd értékrend találkozása az ő kapcsolatuk. Juli meg akarja őrizni, vállalni akarja addigi énjét; függetlenséget, a személyiség szabadságát követelné a házasságtól. Jancsi viszont igazi XIX. századi jelenség — mintha Tolsztoj Kareninje lépne eléünk farmeröltönyben. Szívós csökönységgel építi boldognak álmotott jövőjét. Szereti a munkáját, örömet talál benne. Juliban azt a partnert kívánná megtalálni, aki részévé válhat annak a fogalomnak, amit számára az otthon jelent. Am Juli kíméletlenül szétzúzza Jancsi álmait. Megvalósítja a maga programját: nem számol le a múltjával, nem költözik be az épülő családi házba, nem hagyja abba a tanulást, hanem — első gyermeke apja segítségével — egy vidéki kertészetbe megy agronómusnak, tágas szolgálati lakást kap és megszüli második, szintén házasságon kívüli gyermekét. Itt végződik a film, s itt jut el a feminista program is lehetőségei határáig. *Emanipáció mint önmegvalósítás*. Arra most nem térek ki bővebben, hogy a filmben fölvetett konfliktushelyzetek feloldása, Juli sorsának pillanatnyi nyugvóponthoz vezetése mennyire hamis. (Elég visszagondolnunk arra, mint vélekedett gyári környezete Juliról, és aztán arra, hogy új

munkahelyén tett látogatásakor az üvegház teljesen üres volt — nem láthatuk az ott dolgozók két törvénytelen gyermek anyjának szóló pillantásait.) Ennek ellenére a *Kilenc hónap* dramaturgiájában szerencsés az, hogy bár a hős nő a gyermek megszülésével, függetlensége megőrzésével csatát nyert, a történet mégsem vezet kimódoltan, manipuláltan zárt befejezéshez. A szülőszoba ablakában megjelenik Jancsi arca, s fölvetődik a kérdés: *hogyan tovább?*

Csak innen érthető meg az *Ök ketten* Julijának és Marijának bonyolult kapcsolata, hiszen eredendően ennek a „hogyan továbbnak” az alternatíváit jelenítik meg. Juli a *Kilenc hónap*beli önmagát folytatja, arcán olykor a beteljesült magánüdvösség-eszmény hivesének titokzatos mosolyával. Könnyed, játékos gesztusai jelzik, hogy immár fölötte áll a társadalmi konvencióknak — nem intellektuális-filozófiai emelkedettséggel, hanem *eredendően*, — de hiányzik jellemrajzából a korábban megvolt női továbbfejlődési igény is. Juli már csak ösztöneinek foglya; Jancsival való kapcsolatát egyedül hirtelen gerjedő vágyai, és a vele szemben érzett undor szeszélyes váltakozása alakítja. Az undor egyik pillanatában dönt úgy, hogy visszaköltözik gyerekével abba a munkásszállóba, ahol házasságuk előtt lakott. A munkásszálló gondnoka Mari, Juli sorsválasztójának másik alternatívája. Férhez mehetett régen egy Kilenc hónapbeli Jancsi-típushoz, elfogadta feltételeit, belépett abba a vidéki családi házba, amelyet Juli visszautasított. „Szabályos” családanya volt, míg kevésnek nem kezdte érezni ezt a létformát. Akkor jött Pestre, a munkásszállóba. Egy tágabb közösségre vágyta árasztani azt a szeretetet, amelyet — elhidegülésükig — férjének adott. Ezért fogadja be szolgálati lakásába Julit, ezért próbálja rendbehozni elromlott házasságukat. Jánossal beszélgetve egyszer arra ébred rá, hogy irigyli Julit. Nem az életformáját, nem a szabadságát, hanem azt a szeretetet, amit Jánostól kap. Utánozni azonban az életformát kezdi. Házassága óta először engedi, hogy megcsokolja egy szinte vadidegen férfi; kocsmába megy, berúg egy munkásszállói össztáncon; a szerelemben férjétől olyan vitális szenvedélyű odaadást vár, amelyet Jánossal feltételez, egyáltalában: utánozza Juli szerelmi gesztusait. Kettejük kapcsolatának ez az irigyelő utánzás az egyik összetevője.

A másik oldalon Juli világosan látja Mari magánéletének sivárságát, és fölényérzés alakul ki benne Marival szemben, aki viszont Julit véli segítségre szorulósnak. Segít is neki minden helyzetben. Szabályellenesen befogadja magához, elmege helyette a fegyelmi tárgyalásra, közvetít János és öközte, legvégül — ugyancsak Juli helyett — meglátogatja Jánost az elvonókúrán. Segítő önfeláldozása: szeretet. Ezt *adja*, s ezt szeretné *kapni* is egy emberi kapcsolatban. Nem követeli, de természetesen tartja. Önzése — mert hiszen arról van szó — közvetetebb, rafináltabb, mint a Juli nyíltan, egyoldalúan szeretetet követelő magatartása. Kapcsolatuk második szintjén a kétféle önzés ütközik össze. Itt már a bergmani szituációk birodalmában vagyunk. Gondoljunk akár a *Personára*, de különösen a *Suttogások és sikolyok* két nőalakjára, akiket halálkó nővérük fűz pillanatnyilag össze.

Az *Ők kettenben* Jánoson keresztül futnak ki az emberi kontaktusok kényszerű végpontjukig. Mert a harmadik szint: a kapcsolatteremtés lehetetlensége. János sorsa tragikus. Adni szeretne és kapni, de amit Julinak ajándékozhat — az elvonókúra —, annak iszonyatos ára van, Juli számára pedig minden ajándék természetes, tulajdonképpen nincs viszonzási értéke. Mari sorsa is tragikus. Jánoshoz hasonlóan, egész lényét képes lenne adni, hogy szeretetet kapjon cserébe, ám senkitől sem kap. János másnak tartogatja ajándékát, Juli eredendően nem tud adni. Juli tragédiája annyi, hogy nem szabadulhat ösztönei kényszerétől. Mindnyájuk útja a magány felé vezet.

Úgy tűnik tehát, hogy a filmben fölvetett létprogramok közül egyik sem vezet valamilyen teljesebb önmegvalósításhoz, hogy a kapcsolatteremtési kísérletek zsákutcába jutnak. A két nő kapcsolatában könnyebben megfejthető az ok. Hiányzik világukban az *igaz* és szilárd értékrend, amely egyéni létezésüknek megszabná az irányát. Ez a hiány szüli törvényszerűen a kapcsolatok álságainak láncolatát, míg legvégül Zsuzsikának, a Juli gyermekének kell felkiáltania: nem igaz, hogy minden rendben van! Azt azonban már nem tudjuk meg hitelesen, miért is lett alkoholista János; sem azt, mi vezette Marit éppen ahhoz az alig ismerős férjhez, akinek elfogadta csókját; vagy, hogyan hidegült el Mari és férje viszonya. Túl sok fehér folt egy lélektani filmhez. Végeredményben a hősnők énje sem csak ebből a filmből rajzolódik ki. Juli sorsa közvetlenül a *Kilenc hónapban* gyökerezik, Marié az *Örökbefogadásban*.

Amint bevezetőben írtam, Mészáros Márta szívós következetességgel építi életművét. Bár egy-egy filmje önmagában tekintve esetleg értelmetlen (nem érthetetlen!) vagy banális, az *egésznek* mégis van íve, iránya. Gondolatmenete mintha „férfiasodnék” kissé. Vagyis: kezd túlelmekdni a nőkérdés XIX. századi boncolgatásán, s az emancipáció, mint különbejáratú női üdvösségeszmény talán háttérbe szorul. Optikája mélyebb szférákba hatol: az egyetemesebb kapcsolatteremtési igény egy őszintébb emberség keresésére ösztönzi. Hét játékfilm óriási vargabetűjével jutott el szellemi röppályája Bergman közelébe. Am egyelőre nem Bergmanig.

BALOGH TIBOR

BERLIOZ: FAUST ELKÁRHOZÁSA ÁMENT LUKÁCS ORGONAESTJE

Daumier képéről Hector Berlioz mint a „vihar fekete démonja” tekint reánk. A nyugtalan fausti lélek, akit az a vád is ért, hogy zenéjében az „általá teremtett kombinációk és hatások” bővületével meghaladja a közönség befogadóképességét. Titokzatos ember, nagy költő, megszállottja a romantikának s mégis, „legtisztább pillanataiban” az emberiség ősi álmait idézi. (Heine erre figyel fel, amikor művészetét elemezte.) Ahogy Beethoven, Bartók vagy Sztravinszkij.

Korának irodalmi hatásait ő maga sem nélkülözte, de viaskodása — hogy megtalálja a zene öntörvényét az irodalom-özönben — sajátos példája a nyugati zenekultúra megújulásáért vívott harcnak. A Faust elkárhozását (drámai legendának nevezte) 1846-ban mutatták be a párizsi Opéra Comique-ban. A zenetörténet a mű háttérben elsősorban Goethe remekét nevezi meg, joggal: a weimári költőfejedelem drámai költeményének francia prózafordításából (Gerald de Nervalnak, a csendes szavú poétának a műve) egy Gaudonnière nevű költő készítette újabb verseket. Elgondolkodtató viszont, hogy

a többi inspirátor (Shakespeare, Byron, Benvenuto Cellini) között senki sem említi Lenaut, akinek Faustja 1836-ban készült el, s gondolati tartalmában sok hasonlóságot mutat Berlioz legendájával.

Elsősorban nem a finálé érdekelt, hiszen Goethéig valamennyi ós-Faust feldolgozás a hős elkárhozásával végződik, hanem egyrészt az álom-jelenetekre gondolunk (Lenaunál a tengeren ringatja álomba s ejti varázshatalmába a természet Faustot: „Csörgedezés, majd suttogás ered, / s nyomán rejtelmes halk csengettyű kél, látgy, akárha szél erdő, mező felett / harangszongásnak hordja maradékát...” Berlioznál az Elba partján a Szilfiek tánca, a mendelssohni tündérezene, s míg amott a gyermekkort megidéző anya képe jelenik meg, s Mária, az áldozat, emitt Margit), másrészt a pusztai hangulatra, amely mindkét szerzőnél valamiféle alapérzés. Sok vita volt már arról, hogy Berlioz Rákóczi-indulója miért kerülhetett a műbe. Úgy vélik, a 20 jelenetből négyet azért helyezett a zeneköltő a magyar Alföldre, hogy alkalmat teremtsen a „musica diabolica” előadásának. Csak megkíséreljük a problémát akként felfogni, hogy Berlioz fantáziáját Lenau pusztai képe ragadta meg, amely kép Faustjában tetten érhető.

A romantika nagy pillanata a népköltészet felfedezése, forradalmi-eszmei tartalmában pedig ott van a végtelen síkság, mint a szabadság jelképe. Lenau éppen a magyar Alföld hangulatát vitte magával 16 éves korában, a magyar táj és a magyar népzene ismeretét. (A népzene ekkoriban a verbunkot jelentette, vagy ahogyan Liszt vélte: a cigányzenét.) S ha arra gondolunk, a Rákóczi-nóta a maga útját bejárva a múlt század derekán éppen a XVIII. századi verbunkos-cifrázatokba „veszett” — hogy csak sejtteni lehet az eredeti dallamot — s így élt tovább, tüzes ritmusával mindig felgyújtva a közönséget, megértjük: a hazánkban tartózkodó Berlioz — Erkel javaslatára, aki már ismerte a korábbi feldolgozókat (Scholl Miklós, Liszt Ferenc) — szívesen fogadta meg a tanácsot: „Ha meg akarja hódítani a magyar közönséget, ezt az indulót dolgozza fel zenekarra”. A Rákóczi-induló ezután került a Faust elkárhozásába. A kérdés: miért? Nos, visszatérünk a fentebbi gondolatához. Ha Berlioz valóban ismerte Lenau drámai költeményét, a magya-

rázat közelebbinek látszik. A hangulatok azonos érzést takarnak. Lenaunál a hős táj-nosztalgiaját Mefisztó éppen az alföldi kép felidézésével próbálja szétrombolni, ellenvetéseit így illusztrálja (pl. a vihar-jelenet). Ezzel az unalom, a kiábrándultság érzését kelti. Berlioz a stilizált népi táncmuzsika elhangzása után szólaltatja meg a kiábrándult Faust rezignált recitativóját. A két műben az „ős-sejtések” mintha összezsenedülnének.

A Faust elkárhozásában a festői és illusztratív Rákóczi-induló mellé a XVIII—XIX. századi hazai képzőművészet kuruc és népi témájú életképei illenének (Hegedűs és táncoló kuruc — Rogg és Rein rézmetszete, Lakodalmi kép — Barabás Miklós olajképe stb.), jóllehet a Rákóczi-indulónak semmi köze a kuruc világhoz. A XIX. század életérzésében azonban olyan valós közelbe került a Fejedelem kora, hogy Thaly Kálmán dalait is mindenki eredetinek hitte. A tüzes Induló (ezért is nevezték „ördögi zenének”) természetesen mindezek után is „kilog a sorból”, s talán az a legszerencsésebb, ha — mint Ferencsik János nyilatkozta a felújítás előtt — nem vitázunk arról: illik-e, vagy sem a Faust elkárhozásába. Berlioz ha így akarta, hát így akarta. S az is téves szempont, hogy megbontja az egységet. Az alföldi kép önálló, egész. Zenei megfogalmazása egészen közel áll J. F. Lesueur (1763—1837) zeneszerzői koncepciójához: „utánozni kell a természetet”. Beethoven „A távoli kedves” ciklusának egyik dallamára emlékeztető Monológ, a népi tánc annak a stilizáló stílusnak példái, amely talán Brahms magyar tánccaiban a legplasztikusabb.

A zeneakadémiai ifjúsági koncerten a Rádiózenekar élén Ferencsik János valóban nem törekedett mindenáron egységre. A 20 jelenet mégis mesterien összeállt. A belső újrakomponáltság által, és egyes részek szerencsés elhagyásával. Emlékezetesek a paszteliszínek is megcsillogtató zenekari hatások (1. rész), a húsvéti kórus fényes zengése, az Auerbach-pincéjében elhangzó nótázás, Brandt triovialis patkánydala (Kovács Péter kedélygazdag előadásában), s az a mozarti paródiára emlékeztető („Falusi muzsikások”) együgyűség, műveletlenség felidézése, amely a Goethe-korabeli Lipcsében nem volt ritka a diákok által szívesen látogatott kocsimákban.

A Szentivánéji álom zenéjének varázslatát keltő Szilfek tánca, a kopogó karszólam, szemben áll a katonakórus, a diákdalok tomboló ritmusával, melyet a zeneköltő mesterien hajlít az ellenpont törvényei közé (2. rész). A drámai hatás legjobban a 3. részben érvényesül: Faust, Mefisztó, Margit párbeszédébe beleszól az ismerősök kórusa, figyelmeztetve Margit anyját a veszélyre. A neves szólisták (a már említett Kovács Péteren kívül) Andor Éva (Margit), Sólyom Nagy Sándor (Mefisztó), Simándy József (Faust) hangbeli teljesítménye a teljes mű során egyenletes, magas színvonalú volt, de különösen a nevezett tercettben. Andor Éva eddigi szerepléseinek csúcán járt, s zenei elmélyültsége arra vall, pályájának aranykorába lépett.

A negyedik rész rokka-jelenete (Schubert belső kopogásaival) után a Monológ, amelyben Faust a természetéhez énekel, mintha az első rész testvére lenne, kifejezve Berlioz művészet szemléletét. (Egyesek a legenda csúcának tekintik.) Faust a 17. részben adja el lelkét a sátnak. Dübörgő tam-tam ütés jelzi a szerződés megkötését. Ez a motívum Cherubini c-moll Requiemje óta (ott a Dies irae-tételben pianissimo szólal meg, s utóljára Köröshegyen hallhattuk néhány éve) jelképpé vált. Félelmetes tabló, amelyhez a három utolsó jelenet szervesen társul. Fokozódik a démoni hangerő, míg végül az éteri hanghatások, a szellemkar éneke szinte elszakad a szövegtől, s paradicsomi mezőket idéz vissza az ártatlanság korából.

A szólisták mellett külön kiemeljük a kórus-remekléseket: a Rádió Énekkar egységes hangzását, a Néphadsereg Művészegyesületének dinamikus férfi karát s a Gyermekkórus érzékeny reagálását az árnyalati finomságokra. A zenekar — Ferencsik János jóvoltából — megint kitett magáért.

Amint Lukács bencés Gergely Ferenc növendéke volt a Zeneakadémián, majd Weimarban tanult. Budapesten ritkán koncertezik. A pannonthalmi bazilika orgonistája, s neve jobbra a dunántúli zenei rendezvényeken tűnik fel. Ezúttal mégis hallhattuk az Egyetemi templomban, amelynek orgonahangversenyei immár a fővárosi zenei élet eseményei.

Egy-egy fiatal előadóművész mindig sugallja a kérdést: vajon kamatoztat-

ja-e talentumát, vagy máris „befejezte” önmagát? Amint több talentumot kapott s veszélye annál nagyobb. Látjuk benne azt az erényt, ami napjainkban fontos követelmény: a tudóst igény, az egyszerűség, a művet tisztelő, sallangmentes előadói stílus. Eddig ismert portréjához újabban azt a sajátos vonást kell hozzátennünk, ami a művek megközelítésének mélységét jelenti. Eszköztelenségét „fokozni” tudta. Ez leginkább Kodály Praeludiumának interpretálásakor derült ki. Nemrégiben ugyanerről a műről szólva nemes zenei anyagát említettük, amely híján van minden hatáskeltésnek. Öntörvényét adja a zenének, s az előadót arra kötelezi, hogy legyen nagyon igényes eszköztárának megválogatásában. Amint nek sikerült a választás. Az utóbbi időben a legjobb Előjáték-tolmácsolást tőle hallottuk.

A korai barokk mesterek között Buxtehude — a zseniális Bach előtt — azt az improvizatív stílust képviseli, amely a formai kötöttségekben találja meg a fantázia szabad szárnyalását. (A zenei történet Bachtól a D-dúr Praeludiumot és Fügát BWV 532 említ kiemelkedő példajaként a buxtehudei hatásoknak.) Amint Lukács avatott előadásában a lübecki mester G-dúr Praeludium és Fügájának elegáns zenei építményét, az áradó dallamfolyót csodálhattuk. (A pedál szövegében „A kereszt-fához megyek” népénekünk korál-dallamára ismertünk.)

Bach két korárelőjátéka (O, Mensch beweine dein Sünde gross; Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ) közül az első szimbolikus jegyeivel a szövegi tartalom sajátos zenei megfogalmazása: „Ó ember, sirasd vétkeidet”. A tiszta dallamszövegben a szakadatlan tremolók valóban a sírás érzetét keltik. Az előadást tekintve ez a mű sikerült gazdagabban. A „Kiáltok hozzád, Uram Jézus” korál kissé „hetyke” regisztersora elszűrkitette a mondanivalót. Az előadó próbaköve az a-moll preludium és fúga volt (BWV 543). Ez az egyetlen sejtől kifejlő növény. Bach orgonaműveinek kompozitorikus rejtelmén kívül a zeneköltő egész életművét magyarázza ez a mű. Elindul néhány hang, mint havas csúcsról egy apró kavics, s aztán óriássá nő. Erre a dabra illik igazán Kassák Bachról szóló versének sora: „...halljuk a csirák titkos beszédét a homályban”. A fúga

az előadás során elnéhezült. Briliáns passzázssai elmosódtak, a pedál akadozott.

Bach 147. kantatájának korál-átírata („Jézus az –emberi vágyódás öröme”) a dallam köré font hangfűzések finom ornamentikájával lepett meg. Ez a díszítés csak kiemelte a melódiát s nem eltakarta. Messiaen orgonaművei népszerűek hazai koncertjeinken. A liturgikus évet zenébe komponáló mester darabjaiban mindig találunk ismerős elemet, de sajátos színkeverésben, egyházzenei jelleggel. (Legtöbb külön zenei ábécét írt a Szentháromság teológiájának megfogalmazására.) Ament Lukács a 9 tételből álló „Jézus születése”-ciklusból ezúttal kettőt játszott. Az Ige — ez a 4. tétel címe, s mottóul Szent Pál Zsidóknak írt levelének mondata kívánczik, utalva a zsolta-rosra: „Fiam vagy, kezdettől fogva”. Mintha a teremtsé időpillanatát és az örökkévalóság folytonos nyugalalmát (a mozgásban) ragadta volna meg a szerző: a szongó hangáramba kemény pedálmenetek vegyülnek, végül széles tvben megszólal egy kozmikus kantiléna. A Kelet zenéjére emlékeztető hanglé-

pések figyelmeztetnek: bibliai térbe-időbe léptünk, ahol a testté vált Ige vállalja földi sorsunkat. Disszonáns akkordok a passiót idézik, melyet végül hatalmas Cisz-dúr akkord old fel. Elmondhatjuk: ezt a művet csak az érti meg igazán, aki valamiképpen teológus. A pap-művész ezúttal feloldható az előítéletektől. Az akadémikus stílust elkerülve a beleézés, az értés adta meg a közlés hitelét.

Jean Langlois világtalan francia komponista, a párizsi Szent Klotild katedrális orgonistája nálunk még szinte ismeretlen. Incantation című műve szólt meg a koncert záródarabjaként a zene „ős hevével”. A Mindenszentek litániájának gregorián könyörgései a húsvét misztériumát ölelik körül. Krisztus világossága már lobog, de a könnyörgés hangja egyre erősödik, majd háláénekebe vált, s a szentgalleni szerzetes húsvéti szekvenciáját asszociálja: „Jézus, hűséges tanú az égben, / adj részt minékünk föltámadásod zsongéjében, / hogy ahol Te vagy, legyünk mi is, / ujjongva a mennyei glórián!”

TÓTH SÁNDOR

Tájékoztató

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT ÚJ KIADVÁNYAI

Cserháti József: Mindennap együtt az Úrral (elfogyott). A népszerű sorozat ezúttal vált teljessé, az A-év hétköznapjaira és vasárnapjaira adott szövegekkel, elmékedési anyagokkal. Örömmel mondhatjuk el, hogy a kötet szerkesztője és munkatársai évről évre magasabb színvonalú munkát végeztek, s az A-évre szánt kötet már valóban a „felnőtt keresztény” olvasmánya. Rendkívül sajnálatos ugyanakkor, hogy a kötet nem ösztönöz további elmélyülésre, és az itt közölt szövegek alaposabb megismerésére, hiszen bibliográfiai tájékoztatása szegényes, olykor alig több a semminél. Csögl János: Igehirdetésünk a szentmisében. A hatvanas évek végének legnagyobb könyvsikere volt az „Igehirdetés és Liturgia” című háromkötetes munka, amely pillanatok alatt elfogyott, s így nem juthatott el mindenkihez, akinek szüksége van hasonló jellegű szellemi indításokra. Az ő igényeiket igyekezett kielégíteni Csögl János, aki szerényen „homília-vázlatok”-nak nevezi” művét, holott annál többet ad: az A, B és C év vasárnapjaihoz jól használható, a modern világ számos

problémájával érintkező szövegeket kínál, melyek kitűnő ugródeszkául szolgálhatnak a homília elkészítésének munkájához. A kiadó még inkább segítette volna a szerzőt és növelte volna a könyv használhatóságát, ha hozzáértő nyelvi lektor közreműködésével ki-gyomláztatta volna a szöveg szürkeségeit, pontatlanságait, s ha inkább az élő nyelvhez közelítette volna — az amúgy is az élet praxisában elhangzó beszédeket.

Újranyomások: Dörnyei—Gergye—Csögl: A szentségek életértéke. A népszerű elmékedéskönyv második kiadása újból elgondolkodtathatja az olvasót, vajon megteszünk-e mindent, hogy mindennapi életünk szentségi élet legyen. Ebben a vonatkozásban kitűnő kalauznak bizonyul. Dörnyei—Gergye—Csögl: Szentmiseáldozat és Oltárszentség. Az Eukarisztia ünneplésének lényegével foglalkoznak a szerzők, jól szolgálva fejtegetéseikkel a zsinat útmutatását, azt a gondolatot, hogy keresztény életünknek kútjeje az Oltárszentséggel való eg-zisztenciális kapcsolatunk.

AZ ECCLESIA KÖNYVKIADÓ ÚJDONSÁGA.
Dr. Bánk József: Szentségimádás. Fontos útmutató, mely elsősorban a gyakorló pap-ság munkáját könnyíti meg. Bizony, olykor meglehetősen nehéz problémát jelent a temp-

lomi szentségimádások megfelelő megszerzése, illetve azoknak a kereteknek a kialakítása, melyek valóban egygyé forrasztják a templomi hívő közösséget a szentségimádásokon. Ezt a célt szolgálja Dr. Bánk József és munkatársainak könyve, mely a legkülönbözőbb alkalmakra kínál elméledzési-, ima- és énekanagyokat. Jól megválasztott bevezető imákkal és adhortációkkal — talán csak a gyermekek számára írtak kivételek — mélyülk el az egyházközség ünnepnapjának hangulatát, s emelik a részvevőt az ima egyre magasabb régióiba. Külön érdeme a kötetnek a mindennapok gyakorlatában ókosan, világosan eligazító előszó. Sajnos, a könyv néhány lapja üresen maradt a nyomás során.

Az egyháztörténetírás számára értékes összefoglalás jelent meg a **LEVÉLTÁRI SZEMLE** 1977/2. számában. Csóka Ferenc **A ferencrend történetének kutatása Magyarországon 1945–1976.** A szerző áttekinthető, eddig ismert, fellelhető anyagát, a rendtörténeti irodalmat és tájékoztat a szlovákiai levéltárakban található ferences anyagról is, tehát a kutatók számára fontos információkat ad. — A **SZÁZADOK** 1977/1. számában Dévényi Ivánné alapos tanulmánya vizsgálja meg Csernoch János hercegprímás tevékenységét az ellenforradalmi rendszer első éveiben és függetlenül közli Lepold Antal napló-feljegyzéseit Csernoch tihanyi tárgyalásairól IV. Károlytól, a királypuccs idején. — Ugyanebben a számban J. P. Ripoché zágrábi egyetemi tanár **„Bizánc vagy Róma?”** címmel ír Magyarországi vallásválasztási kérdéséről a középkorban. Péter Katalin az 1608. évi vallásügyi törvényről és a jobbágyok vallásszabadságáról közölt tanulmányt.

A **TELKI APÁTSÁG 1702–1881** közötti történetéről szép könyv jelent meg Münchenben Eugen Bonomi tollából. A munka elsősorban bécsi levéltári kutatásokon alapszik. Fő részei: a telki apátság megszerzése; Gazdálkodás; Egyházi ügyek; Iskolázás; Az apátság visszavétele. — A Telki apátság első említése 1198-ból való. A mohácsi vész utáni évtizedekben teljesen elpusztult. Eladdig a Pannonhalmi Szent Benedek rend szerzeteseié volt. A bécsi skót bencések 1702-ben Lipót császártól nyerték rá adománylevelet. A munka több fejezetben foglalkozik a jobbágyok-parasztok történetével is (Budajenő, Telki és részben Páty községek).

A **GONDOLAT KIADÓ** újdonságai közül elsőként említjük William Graham Sumner amerikai professzornak **Népszokások** című, szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szocio-

lógiai jelentőségét tárgyaló, ma már klaszikusnak számító könyvét. A több mint hetven éve íródott mű kiállta az idők próbáját, generációk ismeretforrása és alapménye maradt. A különböző történelmi korok életvitelében, morális divatjaiban, változó ember- és világszemléletében igazít el, szintézist alkotva a filozófia, szociológia, néprajz, antropológia, társadalom- és jogtörténet elemeiből. A szerző — pályafutását episzkopális lelkészként kezdte — nagy érdeklődéssel nyúl az egyháztörténet, a vallásos világkép és a keresztény tradíció kérdéseihez is. Tanulmányok az aszketizmusról, a középkor kolduló rendjeiről — „a kolduló rendek mélyseges népi hitben — írja — és a tizenharmadik század legmagasabb rendű erkölcsiségében gyökereztek” —, a társadalmi előírások kapcsolatáról a vallással, a kereszténység etikai vívmányairól szóló fejtegetéssel. — Heller Ágnes tanulmánykötete **Az ösztönök. Az érzelmek elmélete** a szociál-antropológia nézőpontjából vizsgálja az emberi ösztönök természetét, elemzi a legismertebb polgári ösztönfogalmakat és megkísérli felvázolni, ami ezeken túlmutat, egy új típusú ember érzésvilágát, melyet „a mindenkori konkrét követelmény-rendszerekhez hozzámeretezett konkrét érzések kialakítása jellemez”. Egy szenvedélyt semmi sem győzhet le — írja másuttal Spinozára hivatkozva —, csak a szenvedéllyel ellentétes erősebb szenvedély. „Örök érvényű példázata ennek a bibliai Mózes története. Mózes életének alapszervedélye maga az Isten, az egyetlen Isten eszméjének felfokozott szeretete. (Schönberg ezt így költi meg: „Ich liebe meinen Gedanken und lebe für ihn.“) Vajon ez nem érzés? Mikor lehozza a kőtáblákat Sinai hegyéről és meglátja az aranybábványt dühében összetört a kőtáblákat. (Ime: az affektus a „tudat centrumában”) Utána azonban újra felmegy a hegyre újabb kőtáblákért. Azért, mert gondolkozott? Nem! Azért, mert a törvény és Isten iránti szeretete volt a legerősebb szenvedélye, s mert ez úrrá lett dühén.” — A Magyar História sorozatban jelent meg Bitskey István munkája, a **Hitviták tüzeiben**. A reformáció magyarországi elterjedésének, harcainak történetét dogozza föl, a reformáció-ellenreformáció küzdelmeit, szellemi áramlatait ismerteti meg az olvasóval, miközben a reformáció kiemelkedő európai egyéniségeiről és eszményeiről ad korszerű, előítéletektől mentes összegezést. — Eános Tibor monográfiája **Jávor Pálról** a Szentől szemben sorozatban látott napvilágot. Nemcsak kitűnő pályakép és korrajz, hanem egy színészlegenda tündöklésének és tragédiába torkolásának érzékeny leírása is, a tények és adatok hitelével, — s ha lehet illet monográfiáról állítani — az emlékezés szeretetével.

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —

1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollar

SOMMAIRE

Prof. Tamás NYÍRI de l'Académie de Théologie Catholique de Budapest: *L'Homme ouvert au monde*. Dans son étude, l'auteur établit qu'au cours de son histoire, l'humanité a dépensé des trésors d'efforts pour connaître de mieux en mieux le monde. Néanmoins, plus il acquiert de connaissances sur tout ce qui existe, plus il est amené à s'interroger sur lui-même: „Qu'est-ce que l'homme? Quelle est son identité, et quelle est sa destination?” et puis aussi „Qui suis-je? et Pourquoi j'existe?” Bien que nombre d'autres questions se posent aussi à l'homme, elles se situent cependant sur un tout autre plan. Nous vivons dans une époque où l'anthropologie, c'est-à-dire l'étude systématique de l'homme, se trouve de plus en plus au centre de nos préoccupations intellectuelles. Au fur et à mesure que la métaphysique n'est plus considérée comme une science qui constitue les assises de toutes nos connaissances scientifiques et qu'elle perd son primat pour notre réflexion, on voit l'anthropologie de plus en plus se substituer à elle. L'auteur estime que cet essor de l'anthropologie est à envisager à juste titre comme un renversement copernicien de notre pensée.

En analysant cette question, l'auteur en arrive à cette conclusion que l'homme se distingue de tout être vivant par le fait majeur qu'il est „ouvert au monde”. Cette thèse, idée centrale de l'anthropologie moderne, remonte à l'Écriture Sainte même. Dans le récit de la Création, l'homme créé à l'image de Dieu est constitué seigneur de toutes les créatures terrestres et en tant que tel, par ordre du Créateur et comme son mandataire, il est appelé à soumettre la terre et le ciel, c'est-à-dire l'univers, terme qui fait défaut à la langue hébraïque.

Pour conclure, l'auteur résume sa pensée en ces trois points: 1° Ce qui distingue l'homme de tout être vivant, c'est que ses interrogations débordent la sphère de ses expériences acquises sur l'univers. L'homme est un être privilégié qui, dans sa finitude, appelle une réalité dépassant infiniment l'univers., 2° Pour que la vie puisse accéder biologiquement à sa phase d'hominisation, il est nécessaire que la vie soit porteuse d'un phénomène tout à fait nouveau: celui de l'Esprit ou de la conscience réfléchie. Par cette dernière, l'homme se différencie radicalement du monde qui l'entoure: en développant sa vie intérieure, il se cultive lui-même en même temps qu'en mettant en valeur les biens de la nature, il cultive la Terre et édifie la cité terrestre. 3° Les animaux se comportent en fonction de leur milieu naturel. De son côté, l'homme ne connaît pas moins la dépendance, avec cette différence qu'il se sent conditionné par ce milieu divin que Dieu constitue pour lui. Axé par toute son existence sur Dieu, c'est en Lui que l'homme trouve sa quiétude et sa raison d'être.

L'Eglise catholique pour la protection des persécutés. Dans la rubrique „Document” de notre revue, Mgr. József BÁNK, évêque de Vác, publie un document d'importance historique. En guise de présentation de ce document, l'archevêque rappelle que: „En Janvier dernier, Budapest a commémoré un événement heureux: il y a trente-trois ans, les troupes soviétiques ont libéré le ghetto de Budapest, sauvant par là la vie de 70 000 hommes. Nous pécherions d'ingratitude sans excuse envers nos prédécesseurs en ne rappelant pas à ce propos que le ghetto de Budapest n'aurait pu survivre si le prince primat SERÉDI n'avait pas pris aussi fermement la défense des Juifs persécutés. Sous ces temps difficiles, durant quatre ans, j'ai eu l'honneur d'être le collaborateur direct du cardinal qui, cardiaque et diabétique, était à cette époque gravement malade. En cette qualité, j'ai eu l'occasion de voir de près les tourments qui le dévoraient. En juriste, il a assailli le gouvernement d'alors de requêtes libellées avec précision, procédant par la voie légale pour réclamer avec insistance l'arrêt des déportations inhumaines. Désormais nous pouvons soutenir en toute assurance

qu'en forte majeure partie c'est à lui que les soixante — dix mille Juifs de Budapest doivent leur survie." A la suite de ces propos préliminaires, le lecteur pourra lire la lettre — strictement confidentielle en son temps — par laquelle le 9 juillet 1944, c'est-à-dire quand la Hongrie était déjà sous l'occupation allemande, l'archevêque d'Esztergom, primat de Hongrie, le cardinal Jusztinián SERÉDI a informé dans tous les détails l'épiscopat hongrois de ses négociations avec les autorités.

György ÜRÖGDI: *Saint Thomas More* — András PÉTERFALVY: *Tête à tête avec Marcel Légaut* — Ilona PETRÁNYI évoque le souvenir d'Antal SZERB, l'éminent écrivain et historien littéraire — Béla HEGYI analyse une toile de Viola BERKI représentant *La Cène*.

Evocation par le Père Villebald DANCZI de la libération de l'archiabbaye de Bénédictins de Pannonhalma en 1945. — Poèmes de János BÁRDOSI NEMET, Pál TOLDALAGI et Ágnes SIMÁNDI.

INHALT

Tamás Nyíri: Der weltoffene Mensch. Im Laufe ihrer Geschichte brachte die Menschheit ungläublich viele Opfer um die Welt kennenzulernen — stellt der Autor in seinem Essay fest. Je mehr aber der Mensch über die Gesamtheit der seienden Dinge weiss, desto dringender wird die Frage die sich auf ihn selbst bezieht: „Wer ist der Mensch? Was ist seine Definition und Bestimmung?“ und „Wer bin ich? Und wozu lebe ich?“ Dies ist zwar nur eine Frage zwischen vielen anderen, aber sie ist doch vollkommen anders als alle anderen. Wir leben in einem antropologischen Zeitalter. Ein Hauptziel unserer geistigen Bestrebungen ist die Ausbildung eines umfassenden Kenntnissystems über den Menschen. Seitdem die Methaphysik ihre privilegierte Stelle in unserem Denken verlor, und nicht mehr als Grundwissenschaft betrachtet wird, wird der so entstandene Hohlraum im geisteswissenschaftlichen Leben von der Antropologie ausgefüllt. Einen derartigen Aufschwung der Antropologie können wir mit Recht als eine kopernikanische Wende unseres Denkens betrachten.

Seine Aussagen in drei Punkte zusammenfassend, stellt der Autor fest: 1. eine reale Vorbedingung der erwähnten „Weltoffenheit“ ist die Angewiesenheit des Menschen an Gott. Wer dies nicht bewusstmachen kann, erkennt nicht die eigentliche Bedeutung der „Weltoffenheit“. Er lebt in der Meinung, als ob das Ziel seiner Bestimmung die Welt wäre, wobei der bestimmende Zug des Menschen gerade das ist, dass seine Fragen alle über die Welt gesammelten Erfahrungen überragen. Der Mensch ist ein solches privilegiertes Wesen, der auf eine, die Weit unendlich übersteigende, gegenüberstehende Wirklichkeit angewiesen ist. 2. Wir können das Wesen der menschlichen Offenheit nicht aufdecken, solange wir es nur in der Kultur suchen. Es stimmt grundsätzlich, dass die Kultur ein biologischer Bedarf für uns ist: die Natur des Menschen verlangt es, dass er nicht in einer natürlichen Welt lebt. Als undefiniertes Lebewesen muss er sich selbst ausbilden, wodurch Selbstbildung und Selbsterziehung biologisch notwendig sind. Ohne Kultur ist der Mensch auch biologisch unausgereift: während der Formung der Welt gibt er auch sich selbst eine endgültige Form. Doch kann seine weltaufbauende Tätigkeit nicht auf rein biologischer Grundlage verstanden werden. Wir erkennen das Wesen der Kultur nur dann, wenn wir es als eine Manifestation eines solchen Suchens betrachten, das nicht nur über die Natur, sondern selbst über die Kultur hinweg die Fragen stellt. 3. Die Tiere hängen von ihrer Umwelt ab. Dieser Abhängigkeit entspricht bei den Menschen nicht der Kontakt mit der Welt der Natur und auch nicht der Anspruch auf Kultur, sondern die Uferlosigkeit des sich auf Gott richtenden Seins. Gott bedeutet für den Menschen was die Umwelt für die anderen Lebewesen. Auf diese Weise lebt der Mensch in einem „göttlichen Milieu“: er kann ausschliesslich in Gott seine letzte Ruhe und Bestimmung auffinden.

Die katholische Kirche für die Verfolgten. In der Dokumenten spalte unseres Blattes publiziert dr. József Bánk, Erzbischof, Bischof von Vác ein vom geschichtlichen Gesichtspunkt wichtiges Dokument. „Letzten Jänner feierte Budapest — schreibt einleitend Erzbischof Bánk — das erfreuliche Geschehen, dass die sowjetischen Truppen vor 33 Jahren das Budapester ghetto befreiten und so das Leben von siebzigtausend Menschen retteten. Wir wären undankbar den Vor-

fahren gegenüber, wenn wir uns bei dieser Gelegenheit nicht daran erinnerten, dass das Budapester Ghetto nicht erhalten geblieben wäre, wenn Fürstprimas Serédi nicht so entschieden im Interesse der verfolgten Juden eingetreten wäre. In jenen schweren Zeiten hatte ich die Gelegenheit vier Jahre hindurch ein unmittelbarer Mitarbeiter des damals schon schwer herz- und zuckerkranken Kardinals zu sein. So sah ich aus unmittelbarer Nähe die folternde Qual die er mitmachen musste. Als Jurist, schickte er auf legalem Weg seine präzise konzipierten Beanstandungen an die damalige ungarische Regierung, und drängte auf eine sofortige Einstellung der unmenschlichen Deportierungen. Heute können wir schon ruhig feststellen, dass er einen Löwenanteil daran hatte, dass siebzigtausend Juden in Budapest am Leben geblieben sind." Nach diesen einleitenden Worten publiziert der Erzbischof den seinerzeit streng vertraulichen Brief in dem der Primas, Dr. Jusztinián Serédi, Kardinal-Erzbischof von Esztergom am 9. Juli 1944, also schon während der deutschen Besatzung Ungarns, das ungarische Episkopat über seine Verhandlungen mit Regierungsstellen ausführlich informierte.

György Úrögdi: Der Heilige Thomas Morus — *András Péterfalvy*: Unter vier Augen mit Marcel Légaut — *Ilona Petrányi* gedenkt dem namhaften Schriftsteller und Literaturgeschichtler Antal Szerb — *Béla Hegyi* würdigt ein neues Gemälde von Viola Berki, betitelt: Das letzte Abendmahl.

Im Literaturteil Erinnerungen von *Willebald Danczi* über die Befreiung von Pannonhalma im Jahre 1945. — Gedichte von *János Bárdosi Németh*, *Pál Toldalagi* und *Agnes Simándi*.

CONTENTS

Tamás Nyíri: *Man with his eyes open to the world*. In his essay the author states that in the course of his history, went all lengths for the cognition of the world. Yet, the more he knows of being, the more urgently the questions emerge: „Who is man?“ „What is his definition and destination?“, and: „Who am I?“ „What do I live for?“

The dominating science of our era is anthropology. Since metaphysics has lost its privileged place in our thinking, and is no more considered as a basic knowledge, the void thus emerging is being filled more and more by anthropology. This fundamental idea of modern anthropology is rooted in the Holy Scripture. In the history of the creation man, made in the image of God, becomes Lord of the world.

Nyíri summarizes his ideas in three points: 1. The realistic precondition of an „openness to the world“ is man's dependence upon God. He who is not aware of this fact, will never realize the actual significance of „being open to the world.“ The defining feature of man is just that his questions reach beyond all his experiences concerning material world. — 2. We cannot find the essence of human openness in culture only. The essence of culture is search and research raising questions not only beyond nature, but beyond culture itself. — 3. Animals are dependent upon their environment. The analogue of this dependence for man is the infinity of an existence focussed on God. God is for man what the environment is for the other living things. In this way, man lives in a „divine milieu“.

Catholic Church protecting the persecuted. Dr. József Bánk, Bishop of Vác, has published a document of historic importance in our review. In January, Budapest celebrated the 33rd anniversary of the liberation of the Budapest ghetto. We can now safely say that the Prince-Primate Justinian Serédi of that time had a lion's share in saving the lives of the 70 000 Jews in Budapest. The Archbishop published a letter that was strictly confidential at that time, wherein the Prince-Primate gave the Hungarian episcopate a detailed information on his talks with the government on July 9, 1944.

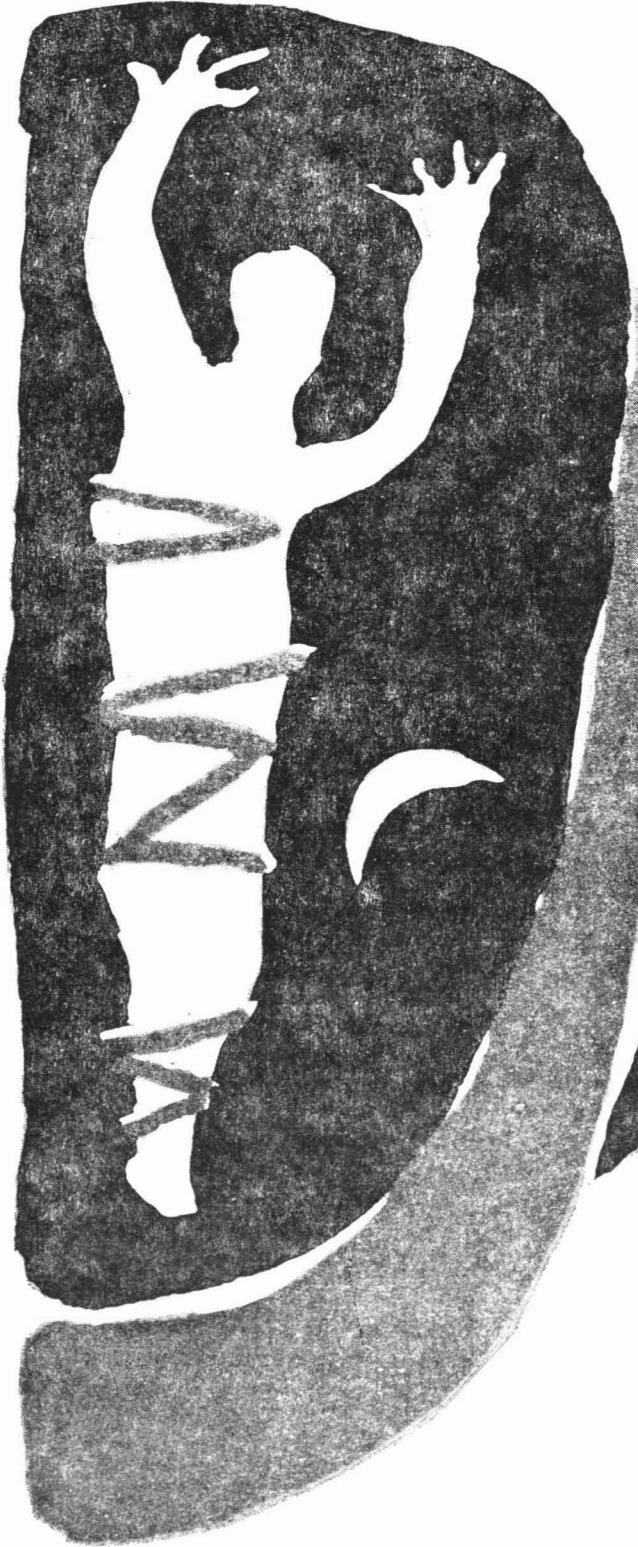
György Úrögdi: St. Thomas More; *András Péterfalvy*: In private with Marcel Légaut; *Ilona Petrányi*: commemorates Antal Szerb, famous writer and literary historian; *Béla Hegyi* analyzes the painting of Viola Berki: The Last Supper; Remembrance of *Willebald Danczi* of the liberation of Pannonhalma in 1945; Poems by *János Bárdosi Németh*, *Pál Toldalagi* and *Agnes Simándi*.

MUSICOTHECA CLASSICA
s o r o z a t

- MC 1 LISZT Ferenc: Die Legende von der heiligen Elisabeth
(Nagy)
Zongorakivonat
- MC 2 HAYDN, Joseph: Die sieben Worte (Fodor)
Partitúra
- MC 3 LISZT Ferenc: Requiem (Darvas)
Partitúra
- MC 4 LISZT Ferenc: Missa solennis (Esztergomi mise)
(Sulyok)
Partitúra, Zongorakivonat
- MC 5 PALESTRINA, G. P. da: Canticum Canticorum.
29 motetta (Jancsovics)
Kartitúra
- MC 6 DONIZETTI, Gaetano: Miserere in re minore (Máriássy)
Partitúra, Zongorakivonat
- MC 7 LISZT Ferenc: Dante Symphonie (Sulyok)
Partitúra
- MC 8 CALDARA, Antonio: Dies irae (Homolya, Sulyok)
Partitúra, Zongorakivonat
- MC 9 LISZT Ferenc: Via crucis (Sulyok)
Partitúra
- MC 10 BACH, Johann Sebastian: Brandenburgisches Konzert
No. 1 (Máriássy)
- MC 11 HAYDN, Michael: Requiem in do minore (Nagy)
Zongorakivonat
- MC 12 BACH, Johann Sebastian: Brandenburgisches Konzert
No. 2 (Máriássy)
Partitúra

ZENEMŰKIADÓ

Palmer 68.

Palmer 68.